

**QAACCESSA AFOOLA JILA SIRNA GADAA ODAA
BULUQ GODINA HORROO GUDURUU
WALLAGGAA AANAA HORROO**

OLAANII WAAQWAYYAA

**YUUNVARSITII ADDIS AABABAA
KOOLLEEJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFIQUUNNAMTIITTIMUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUFIFOOKLOORII**

**HAGAYYA, 2017/2009
FINFINNEE**

**QAACCESSA AFOOLA JILA SIRNA GADAA ODAA
BULUQ GODINA HORROO GUDURUU WALLAGGAA
AANAA HORROO**

OLAANII WAAQWAYYAA DHINSAA

GORSAAN: MULUGEETAA NAGAASAA (PH D)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AAFAA
NOROMOO, HOGBARRUU BARSIIAAN GAMISAAN
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO
HOGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA
KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI MUUMMEE
AFAAN OROMOO HOGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA, 2017

FINFINNEE

Yuunvarsitiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (Ma) Afaan Oromoo, Ogbarruu Barsiisuun guuttachuuf Olaanii Waaqwayyaa, mata-duree: *Qaaccessa Afoola Jila Sirna Gadaa Odaa Buluq Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Aanaa Horroo* jedhurratti qophaa'e, sadarkaa yuunvarsitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Itti Gaafatamaa Muummee ykn Qindeessaa Digrii Lammaffaa (MA)

Axeerera

Seenaan qorannoo afoolaa jilawwan adda addaa biyya keenyaa keessatti raawwii yeroo as dhiyyooti. Haata'u malee, ammayyuu qorannoon kallattii garaagaraan irratti akka gaggeeffamuu qabu wal nama hin gaafachiisu. Haaluma kanaan, qorannoon kun afoola jila Sirna Gadaa Odaa Bulluq Go/Ho/Gu/Wallaggaa Aanaa Horroo qaaccessuu irratti kan xiyyeeffatedha. Itti dabaluun, kaayyoon qorannoo kanaa warri ijoon, faayidaa afoolawwan jila sirna Gadaa keessatti qabu: hawaasummaa agarsiisuu, gootummaa agarsiisuu, qabeenya faarfachuu, safuu eeguufi al tokko tokkommoo cabsuun illee jiraachuu, waaqa jajachuufi siyaasa itti hammaate ittiin qeequuf akka gargaaru qaaceffamuura. Akkasumas, akaakuuwwan afwalaloo jila kana irratti hojii irra oolan kanneen akka faaruu, geerarsa, sirba, eebba, abaarsaafi kkf ta'uun isaanii ibsameera. Afoolawwan jila sirna Gadaa kunis, yoomessa keessatti raawwatan qabu. Isaanis, yeroo abbootiin Gadaa aangoo wal harkaa fuudhan, yeroo malkaa bu'uan, yeroo buttaan qalamu, yeroo eebbisanfi kkf ta'uun qorannicha keessatti ibsamaniiru. Kana malees, waantota itti fufiinsa afoola jila Sirna Gadaa gufachiisaa turan: dhiibbaa gama siyaasaa, amantiifi sababa ammayyummaatiin walqabatani himuu irratti namoota odeeffannoo waa'ee isaanii beekan 20 irraa qoratiichi ragaalee walitti qabachuu danda'eera. Odeeffannooleen argaman mala qulqullaa'inaa itti gargaaramuun iddattoolee filataman irraa yaadannoo dhuunfaafi suur sagaleen qabachuun qaaceffamaniiru. Haaluma kanaan, afoolawwan funaanaman kun tajaajila isaan qabaniifi akkamiin akka hojii irra oolan akaakuu akaakuun qoqqooduun ilaalamaniiru. Kana malees, afoolawwan kanneen hawaasniifi gogeessonni Gadaa sadarkaa garaa garaa irra jiran jireenya isaanii guyyaa guyyaa keessatti akka itti gargaaramanis qorannoo kana keessatti qaaceffameera. Qorannoo kana keessatti, afoolawwan kunneen jilawwan sirna Gadaa keessatti akkamii, eenyuun, yoom, eessattii fi faayidaa maaliif akka oolan qorannoo kana keessatti qaaceffameera. Afoolli eenyummaa, siyaasa, aadaa, hawaasummaafi kkf, calaqqisiisuu irratti gahee guddaa akka qabu addeeffameera. Bu'uuruma kanaan, afoolaawwan kunneen, gara fuula duraatti kana caalaa ciminaan akka tajaajilan gochuuf nama dhuunfaa irraa kaasee hanga dhaabbiilee adda addaa dhimmi isaa isaan ilaallatuutti qorannoo garaa garaa gaggeessuun badii irraa oolchuun dirqama isaanii bahuu qabu. Akkasumas, waajjiraaleen akka Aadaafi Turizimii aanichaa qorannoo kana ka'umsa godhachuun dhimma afoola jilawwan sirna Gadaa kanarratti otoo qorannoo gaggeessani afoola kana deebisanii cimsuu ni danda'u jedhameeti amanama. Egaa ganna darbeef manni hin ijaaramu, akkuma jedhamu maaliif afoola jila sirna Gadaa kanarratti hin gaggeeffamne jennee wal komachuu dhiifnee ammumarraa eegallee kallattii garaagaraan qorannoo irratti haa gaggeessinu!

Galata

Yaa waaqayyo kan nu uume sidha waan ta'eef galanni guddaan siif haa tahu. Bu'aa bahii hedduu keessa na dabarsite bara baraan kabajami. Afaan kootiin yoon si galateeffadhe immoo akka na dhgeessu shakkii hin qabu. Kaayyoon qorannoo kanaa akka galmaan gahuuf jalqabaa hanga xumuraatti humnaafi yeroo isaanii otuu hin qusatiin gorsaafi yaada bilchaataa qorannoo kana gabbisu naaf kennuun kan na waliin dadhabaa turan gorsaa koo Dr. Mulugeetaa Nagaasaaf galanni koo daangaa hin qabu. Gorsa ogummaa isaan naaf laata turan milkaa'ina qorannoo kanaaf shoora olaanaa qaba. Gara fuula duraattillee akka nagargaaru nan beeka. Waaqayyo umrii dheeraafi beekumsarratti beekumsa isaaniif haa kennu!

Itti aansuun, warrakoo warra ofii isaanii otoo hin baratiin dheebuu barnootaa karaa koo bahuuf hawwii guddaa qabanfi haala rakkisaa keessa taa'anii anaaf haala mijeessan abbaakoo obbo Waaqwayyaa Dhinsaafi harmeekoo aadde Assabuu Toleeraa bu'aan gumaata keessanii kunooti. Waaqayyo fayyaa siniif haa kennu! Umriin keessan haa dheeratu.

Akkasumas, haadha manaa koo aadde Galaanee Birriisaafi ijoollee koo Hawwii Olaaniifi Falmataa Olaanii, obbolaawwankoo Shittaayee, Duulaa, Gaaddisee, Mi'oo, Galataafi Fufaa Waaqwayyaa hunda keessan ija hamtuu isin irraa haa qabu malee deeggarsi isin anaaf gootan oolmaa ani isaaniif ooleen olitti waan ta'eef, ulfina haa argadhaa. Isinis carraa kanaa olii argadhaa.

Dhumarratti, hiriyyoota koo Beenyaa Asaffaa, Dirribaa Qana'ii, Qixxeessaa Laayyoo, Magarsaa Dubbaalee, Wiirtuu Booraa fi Warreen tasa maqaa keessan hin dhahiin haftan hindu hayyoota ta'aa! Waajjira Aadaafi Turizimii Godina Horroo Guduruu keessatti Hoggantootaafi hojjetootni waajjirichaa gargaarsi isin naaf gootan bay'ee waan taheef Galatoomaa! Keessumattuu, Obbo Taakkalaa Gaanfuree odeeffannoo gahaa ta'e naaf kennuuniifi namoota odeeffannoo dabalataa kennuu danda'an naaf eeruun raga gahaa akkan argadhu waan na deeggaraniif guddaa galatoomaan jedha!

Ibsa Gabaajeewwaniifi Kottoonfachiisuu

Gabaajeewwaan armaan gaditti tarreeffaman kanneen qorannoo kana keessa bakka garaagaraa galanii waan jiraniif akka nama qorannoo kana dubbisutti bitaa akka itti hin galle gaalee yookiin jecha isaan bakka bu'an waliin tarreeffamaniiru.

ALI	Akka Lakkoofsa Itoophiyaatti
Fkn	Fakkeenyaaf
Kkf	Kanaafi kanneen kana fakkaatan
W.A.T.A.H.	Waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Horroo
W.A.T.Go/Gu/W	Waajjira Aadaafi Turizimii Godina Horroo Guduruu Wallaggaa
W.L.B.E.N.A.H	Waajjira Lafa Baadiyaafi Eegumsa Naannoo Aanaa Horroo
W.M.W.D.A.H	Waajjira Maallaqaafi Walta'iinsa Dinagdee Aanaa Horroo
Ykn	Yookiin

Hiika Jechootaa

Jechoonnii yookiin gaaleewwan armaan gaditti tarreeffaman qorannoo kan keessatti bakka garaagaraa galanii jiru. Isaanis, nama qorannoo kana dubbisuuf gufuu akka hin taaneef hiikni isaanii haala naannoo qorannoon kun gaggeeffametti qabaniin kennamee jira

Abbaa Gadaa	hogganaa olaanaa sirna Gadaa
Asxaa	mallattoo eenyummaa
Bashbasha	irraa hafaa kan nama bay'eef gahu.
Bulfachuu	dhangi'achuu, milkeeffachuu
Buttaa	Jila korma qalamu kabajamu
Cululuqaa	miidhagaa, aadaa boonsaa
Dhangaa	Soorata (nyaata)
Fooqa	daasii (dunkaana jilaaf dhaabbatu)
Jamaa	uummata bal'aa
Jila	kabaja ayyaanaa
Laanteeta	dhangaa midhaan xaafii irraa akka buddeenaatti furdatee hojjetamee xixiqqeessuun caccabsanii dhadhaatiin sukkuumamee hojjetamudha.
Meendhicha	horii gaafa jilaa qalamurraa gogaa qorii harkaa waliin baasuun kan harka lubaatti kaa'amudha.
Ofkoltii	milkaa'ina ykn taatee tokko keessa nagaan keessa darbuu
Qooda	hooda ykn luba baasuu
Seesaa	Dabeessa, lugna (sodaataa kan onnee hin qabne)
Sigabaa	Nama haadha manaa abbaan warraa irraa du'etti gale.
Silga	aannan goromsaa isa jalqabaa elmamu
Sirna	adeemsa itti waanti tokko duraa duubasaa eegee raawwatu.
Taliila	qulqulluu, carii, kanhin boorofne
Umbaa	sagalee mar'achuu horii fakkaatu

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axeerera	i
Galata	ii
Ibsa Gabaajeewwaniifi Kottoonfachiisuu	iii
Hiika Jechootaa	iv
Baafata	v
Tarreeffama Suuraalee	viii
Tarreeffama Chaartiilee	ix
BOQONNAA TOKKO: SEENSA	1
1.1. Seenduubee Qorannichaa	1
1.2. Ka'umsa Qorannichaa	2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	4
1.3.1. Kaayyoo Gooroo	4
1.3.2. Kaayyoo Gooree	4
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	4
1.5. Daangaa Qorannichaa	5
1.6. Hanqina Qorannichaa	6
1.7. Ibsa Naannoo Qorannichaa	6
1.7.1. Odeeffannoo Waa'ee Aanaa Horroo	6
1.7.2. Teessuma Oromoo Horroo	8
1.7.3. Aadaa Uummatichaa	8
1.7.4 Hidda Latiinsa Hawaasa Oromoo Aanichaa	9
1.7.5. Amantii	10
1.7.6. Dinagdee Uummatichaa	10
1.7.7. Haala Qilleensaa	11
1.7.8. Hambaalee Gurguddoo Godinichaa	11
BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU	15
2.1. Yaad-rimee Fooklorii	15
2.2. Maalummaa Fooklorii	15
2.3. Faayidaa Fooklorii	17

2.4. Akaakuuwwan Fookloorii.....	17
2.4.1. Meeshaalee Aadaa	18
2.4.2. Aartii Duudhaa.....	18
2.4.3. Barsiifata Hawaasaa (Social Folk Custom)	18
2.4.3.1. Jila.....	19
2.4.3.2. Maalummaa Gadaa	20
2.4.3.3. Seenaa Sirna Gadaa.....	21
2.4.3.4. Miseensaafi Marsaa Gadaa	22
2.4.3.5. Sadarkaalee Sirna Gadaa.....	23
2.4.3.6. Sirna Aangoo Wal Harkaa Fuudhuu	24
2.4.3.7. Buttaa Qaluu	25
2.4.4. Afoola (Oral Literature).....	26
2.4.4.1. Faayidaalee Afoolaa.....	28
2.4.4.2. Akaakuu Afoolaa	29
2.4.4.2.1. Raagoo (Oral Naretive).....	30
2.4.4.2.2. Af-Walaloo	32
2.4.4.2.3. Qareeyyii Afoolaa (Witticisim)	35
2.5 Sakatta’a Qorannoowwan Walfakkii	36
2.5.1. Qorannoo Digrii Jalqabaa	37
2.5.2. Qorannoo Digrii Lammaffaa.....	37
2.5.3. Qorannoolee Olaanaa.....	37
BOQONNAA SADII: SAXAXAA FI MALA QORANNICHAA	39
3.1. Qindoomina Qorannichaa	40
3.2. Iddattoo	40
3.3. Madda Ragaalee.....	41
3.4. Tooftaaalee Ragaan Ittiin funaanaman	42
3.4.1. Af-gaaffii.....	42
3.4.2. Daawwannaa	43
3.4.3. Marii Garee	44
3.4.4. Sakkatta’a Galmee	45
3.5. Meeshaa Ragaan Ittiin Funaaname	45

3.6. Malleen Qacceessa Ragaalee	46
3.7. Naamusa Qorannoo.....	46
BOQONNAA AFUR: QAACCESSAAFI HIIKARAGAA	47
4.1. Qaaccessaa Raawwii Afoolaa Jila Sirna Gadaa keessatti	47
4.1.1. Maalummaa Sirna Gadaa	47
4.1.2. Saglan Yaa`ii Sirna Gadaa Odaa Bulluq.....	48
4.1.4. Faayidaa Afoolaa Jila Sirna Gadaa kana keessatti.....	50
4.1.4. Akaakuuwwan Afoola Raawwi Jila Sirna Gadaa	56
4.1.4.1. Faaruu	56
4.1.4.2. Sirboota Sadarkaalee Miseensota Gadaa	60
4.1.4.2.1 Sirba Itti Makoo (Waggaa 0-8)	61
4.1.4.2.2 Sirba Dabballee (waggaa 8-16).....	61
4.1.4.2.3 Sirba Foollee (Waggaa 16-24)	63
4.1.4.2.4 Sirba Dooromaa (Waggaa 24-32)	66
4.1.4.2.5 Sirba Lubaa (Waggaa 32-40)	66
4.1.4.3. Eebba Oromoo	69
4.1.4.4. Abaarsa	72
4.1.5. Yoomessa RaawwiiAfoolaaJila Srna Gadaa.....	72
4.1.5.1. Sirna Aangoo Wal Harkaa Fuudhuu Keessatti	73
4.1.5.2. Buttaa Qaluu keessatti.....	76
4.1.5.3. Fooqa Dhaabuu	77
4.1.5.4. Labsii Murtoo Heera Gadaa labsamu keessatti.....	77
4.1.5.5. LabsiiAkka Seeraatti Labsamu keessatti	79
4.1.6. Waantoota Itti Fufiinsa Raawwii Afoolaa jila Sirna Gadaa Odaa Bulluq Irratti Gufuu Ta'an.....	81
4.1.6.1. Dhiibbaa Gama Amantaa	81
4.1.6.2. Dhiibba Gama Siyaasaa	82
BOQONNAA SHAN: GUDUNFAAFI YABOO	84
5.1. Guduunfaa.....	84
5.1. Yaboo	86
Wabii.....	89
Dabaleewwan	

Tarreeffama Suuraalee

Tarreeffamni suuraalee armaan gaditti dhiyaatan gabaasa qorannoo kana keessatti suuraaleen fuularratti argaman kan agarsiisudha.

Suuraafuula

Suura 1: Kaartaa Godina /Ho/Gu/Wallaggaafi aanaa Horroo	7
Suura 1: Odaa Bulluq	12
Suura.2: Tulluu Kokor	13
Suura3: Haroowwan Fincaa’aa, Nasheefi Amartii	14
Suura 4: Raawwii Sirna Irreechaa Odaa Bulluq	56
Suura 5. Aadde Dagattee Daammasaa.....	58
Suura 6: Suura obbo Fiixaa Caalaa, Yeroo Odeeffannoon Itti Fudhatame	64
Suura 7: Yeroo Odeeffannoon Marii Garee Itti Fudhatame	67
Suura 8. Odeef-kennaa: Obbo Nagishoo Baay’isaa Ganda Qo/Bu/L/ Igguu	70

Tarreeffama Chaartiilee

Gabatee 1. Maqaa Miseensa Gadaa Naanoo Oromiyaa Bakka Addaddaatti waamamu...	23
Gabatee 2Maqaa Sadarkaalee Gadaafi Gahee Hojii Isaanii	24
Gabatee 3. Miseensota Saglan Yaa`ii Oromoo Caffee Bulluq Agarsiisu	50
Caatoo 1.1: Hiddi Latiinsa Dhaloota Oromoo Horroo.....	9

Boqonnaa Tokko: Seensa

Qo`annoofi qorannoon dhimma irratti xiyyeeffatee gaggeeffamuufii qaba. Kunis, qorannoo tokkoo gaggeessuuf maaltu gaaffii akka itti ta`eefi yadaa kana deebisuufis galma wixineeffachuun adeemsifama. Haaluma kanaan, qorannoon kun boqonnaa kana keessatti qabxiilee akka seenduubee, ka`umsa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaa fi hanqina qorannichaa irratti adeemsifamu tartiibaan kan ilaalamu ta`a.

1.1. Seenduubee Qorannichaa

Qorannoon fookloorii jaarraa 19ffaa keessaa akka eegale hayyoonni garaa garaa dhugaa ni bahu. Kunis, bara 1846 jecha `Folklore` jedhu yeroo jalqabaaf kan itti fayyadame fooklooristii biyya Ingilizii kan ta'e, William John Thomas nama jedhamudha. Garuu, hayyoonni garaa garaa dirree qorannoo fookiloorii irratti bobba'anii jiran hiika fookiloorii ilaalchisee baay'een isaanii yaadni walfakkaataafi tokko isaan taasisu hin mul'atu. Yaada kanarraa ka'uun, qarattoonni dirree qorannoo kanaa hiika fookloorii kennuu caalaa wantoota fooklooriin of keessatti hammatu tarreessu (Dundes 1965:3; Dorson 1972:2). Wantoota fooklooriin ofkeessatti hammatu haala raawwii wantootaa, haala hawaasummaa, duudhaa, jilaafi sirnasaa, amantiifi sagada, sirba, dubbii qoolaafi kanaaf kan kana fakkaatan jechuun tarreessu (Dorson 1972:1; Oring 1986:61; Fekade 1991:2. Dabalataan, hiika fookloorii ilaalchisuun Smis (2065: 12), yommuu ibsu:

Folklore is informally learned, un official knowledge about the world, our selves, our communities, our belief, our cultures, and our taditions that is expressed creatively through words, music customs, actions, behaviors and materials. It is also the interactive, dynamic process of creating, commnnicating and performing as we share that knowledge with other people

Yaada oliirraa waanti hubatamu, fookilooriin osoo itti hin yaadiin kan baratamu, beekumsa dhaabbataa kan hin taane, waa'ee addunyaa kanaa, waa'ee keenya, waa'ee uummata keenyaa, waa'ee amantaa keenyaa, waa'ee aadaa keenyaafi barsiifata keenyaa jechaan, muuziqaatiin, gochaan, amalaafi meeshaaleetiin gargaaramuun oguma (kalaqa) hawaasaa kan ibsudha. Akkasumas, wlitti hidhatinsa, adeemsa waa kalaquu, waliigaluufi raawwiin beekumsa wal jijjiiruu keessa uumamaa deemu dha.

Fooklooriin yaad-rimee bal’aa ta’e, kan of keessatti hammatu yemmuu ta’u, haala jiruufi jireenya hawaasaafi gochaalee guyyaa guyyaatti raawwatu kan calaqqisiisudha. Aadaa mul’istu eenyummaa saba Oromoo keessaa tokko kan ta’e Sirna Gadaati. Gadaan sirna ittiin bulmaata Oromooti. Hiika Gadaa ilaalchisee Asmarom (1973) fi Baassii, (2005) akka ibsanitti, “Gadaan jireenya umriifi dhalootan kan ijaarame yemmuu ta’u sirna bulchiinsaa dimokraataawaadha. Akkasumas, Gadaan sirna ittiin siyaasni, dinagdeefi hawaasummaan uummata Oromoo ittiin murteeffamuufi kan miseensi sabichaa mirgaafi dirqama isaa beekke ittiin waliin jiraatudha,” jechuun ibsu. Sabni Oromoo jaarraa tokkoon dura sirna Gadaatiin bulaa kan ture ta’uu isaatiifi aadaafi seenaa cululuqaa qabaachuutiin uummata beekamuudha. Itti dabalauun, hawaasni kamuu afoola ittiin of ibsu kan mataasaa danda’e qaba. Yaada kana deeggaruun Austin (1994:85) akka ibsetti, “Og-afaan walakkeessa daandii jireenyaafi lubbuu aadaa uummataati” jedhe. Ben Amos (1975: 186) akka jedhetti, “Since folklore process takes place in the social situations, it is necessary to discern the perceptive attributes of the community perceive them.” Kana jechuunis, afoolli kan dhiyaatu haalawwan hawaasummaa keessatti waan ta’eef, akka ummatichi adeemsa walqunnamtii keessatti itti dhimma bahu beekuun barbaachisa.

1.2. Ka’umsa Qorannichaa

Olkaa’uun gumaata dhalootaaf kennamudha. Afaan Oromoo jaarraa tokkoo ol sirna gita bittaa cunqursitootaan dararamaa, dhiitamaa, sarbamaa, akkasumas, akka baduufi irraanfatu taasifamaa turuun, godaannisni isaa sammuu miidhamaa keessa akka jiru ni beekama. Qorannoonfi qu’annoon fookloorii biyya kanaa raawwii jilaa sadarkaa biyyoota addaddaa waliin yoo ilaalamu bal’inaan kan irratti hojjetame miti. Akkasumas, guddina inni argisiise baay’ee gadaanaadha. Fiqaadee Azzazee (1991:41-46) barreefama isaa keessatti qorannoo fookloorii biyya kana keessatti, afoola walitti qabuun kan eegale bara 1890 oota keessaa akka ta’eefi isumayyuu misiyoonoota biyya alaati dhufaniin kan walitti qabame ta’uu agarsiisa.

Akka Asmarom (1973:5) ibsutti. *In the historic annals of Africa the Oromo held the special position that they are the most expensive societies in record*, jechuun ibsa. Seenaa odeeffannoo biyya Afrikaa keessatti, uummanni Oromoo uummata baay’ee jaallatamaafi galmee seenaa bal’aa kan qabudha. Haata’u malee, uummanni kun akaakuu fookloorii

hedduu qabaatus, bal`inaafi gadi fageenyaan qoratamanii faayidaa hawaasummaaf hin oolle. Kana ilaalchisuun, Mulugeta (1997); Baye (1986:4) wabeeffachuun yoo ibsu, “The Oromo are one of the major peoples of Ethiopia with a very rich history and culture. They are however one of the least studied peoples of their size,” jedha. Ummattoota Itoophiyaa keessa jiran keessaa, uummanni Oromoo uummata seenaafi aadaatiin badhaadhedha. Haata’u malee, qorannoon dhimma seenaafi aadaa Oromoo irratti gaggeefame baaye’ee muraasadha. Kana jechuun, fookloorii Oromoo irratti qorannoon gaggeeffame tokkollee hinjiru jechuu miti. Keessattuu, walakkeessaa jaarraa 19^{ffaa} irraa eegalee afoola Oromoorratti misiyoonotaan, imaltootaafi lammiilee biyya keessaan qoratamuu isaa hayyoonni akka ‘Fiqaadee’ ibsanii jiru. Namootni muraasnis itti guuttata digirii jalqabaafi lammaffaaf qorannoo fookloorii Oromoo keessaa afoola karaa adda addaan xiinxalaniiru.

Dabalataan, Gadaan dhimmoota jireenya uummata Oromoo kallattii hundaan kan ilaalu sirna siyaasaa, dinagdee, aadaafi amantaati. Sirni kun immoo afoolaan calaqqisa. Haaluma kanaan, qoratacha mata duree kana irratti qorannoo akka gaggeessu waanti isa kakaase dhimmoonni afoola, aadaa fi duudhaa hawaasichaa kanneen ta’an hedduun karaa garaa garaatiin kan jiraatanidha. Haata’u malee, gooroo fookloorii Oromoo hundarratti xiyyeeffachuun qorachuun waan hin danda’amnef gooree fookloorii, uummata Oromoo Horroo biratti baay’ee jaallatamaa kan ta’e, afoola jila sirna Gadaa Odaa Bulluq qaaccessuurratti xiyyeeffateera. Qorataan kun qorannoo kana akka gaggeessuuf qabxiileen isa kakaasan ni jiru. Yeroo ammaa kana faayidaa raawwii afoola Sirna Gadaa irratti ilaalchi garaa garaafi haala raawwiisaa irratti jijjiiramni adda addaa mul’atee argama.

Yaada barreeffama olii kanaa irraa akka hubatamutti haalli kun immoo kabaja sirna Gadaa keessatti raawwiin afoolaa sirna isaa eegde dhalootaa dhalootatti akka hin dabarreef gufuu guddaa ta’a. Gabaabumatti, afoola jila Sirna Gadaa Oromoo Odaa Bulluq Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Aanaa Horroo qaaccessuuf gaaffiileen bu’uuraa armaan gadii kun xiyyeeffannoo argachuun furmaanni kaa’ameera.

- Faayidaalee afoolawwan jila Sirna Gadaa kanaa keessti qaban maal fa’i ?

- Akaakuuwwan afwalaloowwanii jila sirna Gadaa kana keessatti dhimma itti bahan isaan kami? Ergaan isaan dabarsani hoo?
- Raawwiin afoolaa jila sirna Gadaa kanaa yoomessa akkami keessatti raawwata?
- Waantoonni itti fufiinsa afoola Sirna Gadaa kana irratti gufuu ta'an hoo?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoon galma guddaa bu'aa qorannichaa irraa eegamudha. Kunis, qorannichi maaliif akka gaggeeffame gaaffii jedhuuf kutaa deebii keessatti kan deebifamee jira. Haaluma kanaan, qorannichis kaayyoowwan ijoo armaan gadii irratti xiyyeeffachuun gaggeeffameera.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

- Kaayyoo goeroon qorannoo kanaa; afoolaawwan jila Sirna Gadaa Odaa Bulluq qaaccesu.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

Kaayyoo gooreen qorannoo kanaa;

- Faayidaa afoollawwan jila Sirna Gadaa kana keessatti qaban ibsuu.
- Akaakuuwwan afwalaloowwan jila sirna Gadaa kana keessatti tajaajilani tarreessuu.
- Yoomessa afoolawwan Sirna Gadaa kanaa addeessuu.
- Waantoota gama adda addaan itti fufiinsa afoolawwan jila Sirna Gadaa kanarratti dhiibbaa uuman eeruu.

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Ummatni Oromoo uummata seenaa, aadaa, duudhaa, eenyummaafi falaasamaa mataa isaa qabudha. Kunis, aadaa, seenaafi afoola kan kaleessa ture har'a dhalootatti dabarsee jira. Kun immoo, beekumsaafi muuxannoo hawaasaa yeroo dheeraa kuufamee bifa garaagaraan dhalootaa dhalootatti afaaniin daddarbaa ture, raawwii afoolaa jila sirna Gadaa irratti dhiyaatu qaaccessuun bifa barreeffamaatti jijjiiruun dhaloota boriif olkaa'uun gumaata labataaf kennamudha. Kana malees, qorannoon kun qaamolee

hawaasaa garaa garaaf akka tajaajilu ni yaadama. Qaamoolee kanneen keessaa kanneen armaan gadiitti:

- Qorannoon kun, uummata Oromoo maraaf, keessa beekessaan ammoo hawaasa Oromoo Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Aanaa Horroo bu'aa afoola jila Sirna Gadaa kana labataan gahuufi labataan ol kaa'uuf ka'umsa godhachuun afoolaa kana deebisanii dagaagsuu warra barbaadaaniif ni fayyada.
- Qorattoota fookloorii mataduree kanaan walfakkaatu gaggeessaniif ka'umsa ta'a.
- Ogeessota Waajjira Aadaafi Turizimii Godininaafi aanichaa kanneen afoola jila Sirna Gadaa kanaa cimsuuf dhimma afoolaa irratti qorannoo gaggeessuu warra barbaadaniif bu'aa ni busti jehdhameeti amanama.
- Waajjirooleefi dhaabbiileen adda addaa kanneen karoora misooma hawaasaa baasan aadaa, seenaa, dinagdee, amantiifi haala siyaasa isaanii beekanii hojjechuuf barbaadan fayyadamoo ta'u malu.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Sirna Gadaa irratti dimshaashaan qorannoo gaggeessuun baay'ee bal'aa ta'a. Aadaan, duudhaan, afoolli, safuuniifi, haalli jiruufi jireenyaa uummata Oromoo hundi Sirna Gadaa keessatti calaqqisu. Haalota kana mara al tokkotti qorannoo tokkoon ilaaluun dhimmicha ifa baasanii beeksisuufi barsiisuu caalaa wal xaxaa taasisa. Kanaafuu, qorannoo kana odeeffannoo caalaatti amanamaafi dhugummaa qabu argachuuf daangaa qorannichaa murteessuun barbachisaa ta'a. Bu'uuruma kanaan, yeroofi baajeta qorataa irratti hundaa'uun qorannoon qaaccessa raawwii afoola jila Sirna Gadaa Oromoo Odaa Bulluq Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Aanaa Horroo irratti daang'ee jira. Daanga'uun isaas, qoratichi hawaasa dhiyeenyatti waan argateef yeroo gabaabaa keessatti namoota dubbisuu barbaade wayita jirenya hawaasummaa keesstti qooda fudhachaa ture. Fakkeenyaaf, yeroo jilawwan adda addaa, yeroo cidhaa akka waliin gammadee, yeroo gaddaa waliin gaddee haaluma sanaan duukaa bu'uun odeeffannoo isa gargaaran yaadannoo qabachuun, namoota odeeffannoo irraa guurratee baasii humnaa olii haala isa gaafachuu hin dandeenyeen dhimmicha hubachiisuun miira nama gammachiisuun baajeta xiqqaa ta'een qorannichi qulqullinaan gaggeeffameera.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon tokko yemmuu gaggeeffamu rakkoolee hedduun nama mudachuu malu. Rakkoolee kanneen keessaa kanneen qorataa mudatan; Qorataan hojii idilee isaa osoo hojjetuu qorannicha waan gaggeesseef, hanqinni yeroo isa mudatee ture. Kanamalees, bakki hojii idilee qoratichaafi iddoon kitaabilee irraa argatu hiixuu waan ta'eef kitaabilee wabii qorannichaaf gahaa ta'an argachuu hin dandeenye. Akkasumas, yeroo qoratichi od-himtoota irraa odeeffannoo funaanuuf baherratti, od-himtoonni dursanii gatii odeeffannoo gaafachuu isaaniiti. Kunis, qorataan baajata mataasaan socho'aa waan tureef baajannillee rakkoo biraadha. Gama biraan immoo, Afaan Oromoo afaan barnootaa, afaan qorannoofi qu'annoo sadarkaalee digrii jalqabafi digrii lammaffaa keessatti kennamuu kan eegale yeroo dhiyyootii asidha. Sababa kanaaf, qorannoo bal'aan sadarkaa digrii lammaffaatti qaaccessa afoola jila Sirna Gadaa Oromoo irratti gaggeeffame muraasa ta'uun rakkoo tokko. Inni jirus yeroofi bakka barbaadametti argamuu dhabuu isaati. Kun immoo qorannoo haaraa gama afaanichaan gaggeessuuf meeshaalee deeggarsaa, kitaabilee sakatta'a barruuf oolan bal'inaan dhabuun qaaccessa gadi fago gaggeessuu irratti danqaa guddaa ta'ee ture. Haata'u malee, qoratichi qorannoowwan afaan garaagaraa irratti gaggeeffaman sakatta'uun qorannoo isaa gaggeesseera. Kana malees, qorannoowwan muraasa afaan Oromoon hojjetamanis qoratichis kana keessa darbuudhaaf yeroo hojii idilee fi idileen alaa qaburraa aarsaa gochuufi baajeta qaburraa fayyadamuun qorannoo gaggeesseera.

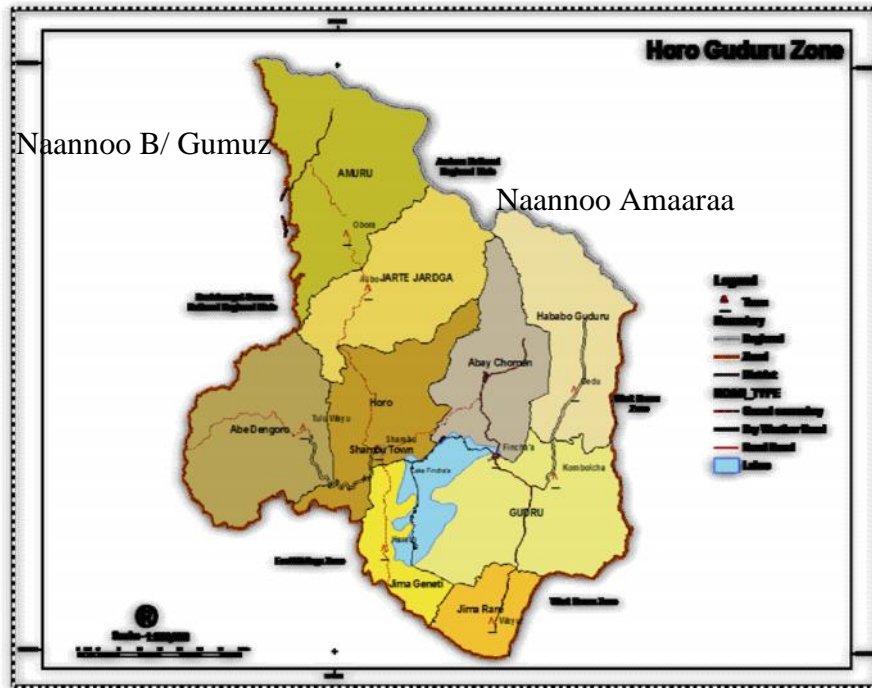
1.7. Ibsa Naannoo Qorannichaa

1.7.1. Odeeffannoo Waa'ee Aanaa Horroo

Aanaan Horroo, aanota Godina Horroo Guduruu Wallaggaatti argaman kurnan keessaa ishee tokkodha. Aanaan kun gandoota baadiyaa **22** fi bulchiinsa magaalaa **1** kan qabdu yoo taatu, baay'inni uummata aanaa kanaa Dhi **48,895** fi Du**48,874** w/g. **97,769** dha. Magaalli guddoon aanicha Saqalaa jedhamti. Akkasumas, Shaambuun bulchiinsa magaalaa shaambuutti aanee teessoo Aanaa Horroo taatee tajaajilaa jirti. Aanaan kunis, magaalaa kanatti marfamteeti argamti. Aanaan Horroo magaalaa guddittii gidduu gala Oromiyaa Finfinnee irraa gara Lixaatti kiiloo meetira dhibba sadiifi digdamii afur (324) fagaattee argamti. Aanolee Godina Horroo Guduruu Wallaggaa jala jiran keessaa

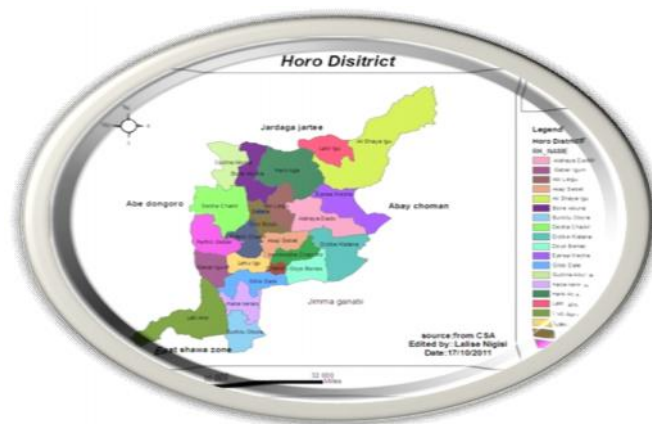
kanneen aanaa Horroo daangessan, karaa Bahaan Aanaa Abbayyii Coomman, Lixaan Aanaa Abee Dongoroo, Kaabaan Aanaa Jaartee Jaardagaafi Naannoo Amaaraa, Akkasumas, karaa Kibbaan immoo aanaa Jimmaa Gannatiin marfamtee argamti. (*Wajjira Eegumsa Fayyaa Aanaa Horroo*)

Kaartaa Godina Horroo Guduruu Wallaggaa

Suuraa 1: Kaartaa Godina/Ho/Gu/Wallaggaa (Aadaafi Turiizimii Aanaa Horroo Irraa Bitootessa 16, 2009 Fudhatame)

Kaartaa Aanaa Horroo

Suuraa 2: Kaartaa Aanaa Horroo (Aadaaf Turiizimii Aanaa Horroo Irraa Bitootessa 16, 2009 Fudhatame)

1.7.2. Teessuma Oromoo Horroo

Uummanni aanaa Horroo bakka tokko tokkotti walitti siiqee yommuu jiraatu, bakka tokko tokkotti immoo walirraa gargar faffaca'ee jiraata. Kunis haala teessuma lafa isaa, haala hojii ittiin bulmaata isaaniitiif mijatuttidha. Haalli faca'iinsa uummataa **0.75** km² ta'a. Aanicha keessa kan jiraatu baay'een isaa qomootiin uummata Oromoo yommuu ta'u Amaarafi kanneen biroonis darbee darbee ni argamu. Qooqni aadaa uummataa keessaa kutaa tokko yommuu ta'u reeshoon isaas baay'ina uummataa duukaa deema. Haaluma kanaan Afaan Oromoo afaan bal'inaan aanicha keessatti dubbatamudha. (*Waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Horroo*)

1.7.3. Aadaa Uummatichaa

Hawaasni waliin jiraatu tokko aadaa kaawwan irraa ittiin adda ta'ee eenyummaa isaa ittiin ibsatu qaba. Uummanni aanaa Horroos aadaa boonsaa ta'aniifi kan jajjabaachuu qaban qaba. Isaan kunis, koreewwan wal-gargaarsa (Iddirii, uqqubii, dabree bunaa, waldaawwan wal gargaarsa garaagaraafi walii birmachuu qaba). Akkasumas, Aadaa nyaataafi dhugaatii, fuudhaafi heerumaa, gaddaafi gammachuu, aadaa hojii, sirna waaqeffannaa, kabaja ayyoonotaafi jila garagaraa, isaan muraasa. Aadaan sirna jiruufi jireenya dhala namaa keessatti bal'aa, walxaxaa kan ta'eefi itti jiraachuuf garuu kan nama hin rakkisneefi namatti toluudha. Kanaaf, hiika aadaa kana qofa jedhanii lafa kaa'uun rakkisaadha. Yaada kana Harris (2007:10) yoo ibsu: *Culture taken in its wide ethnographic sense is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society.*

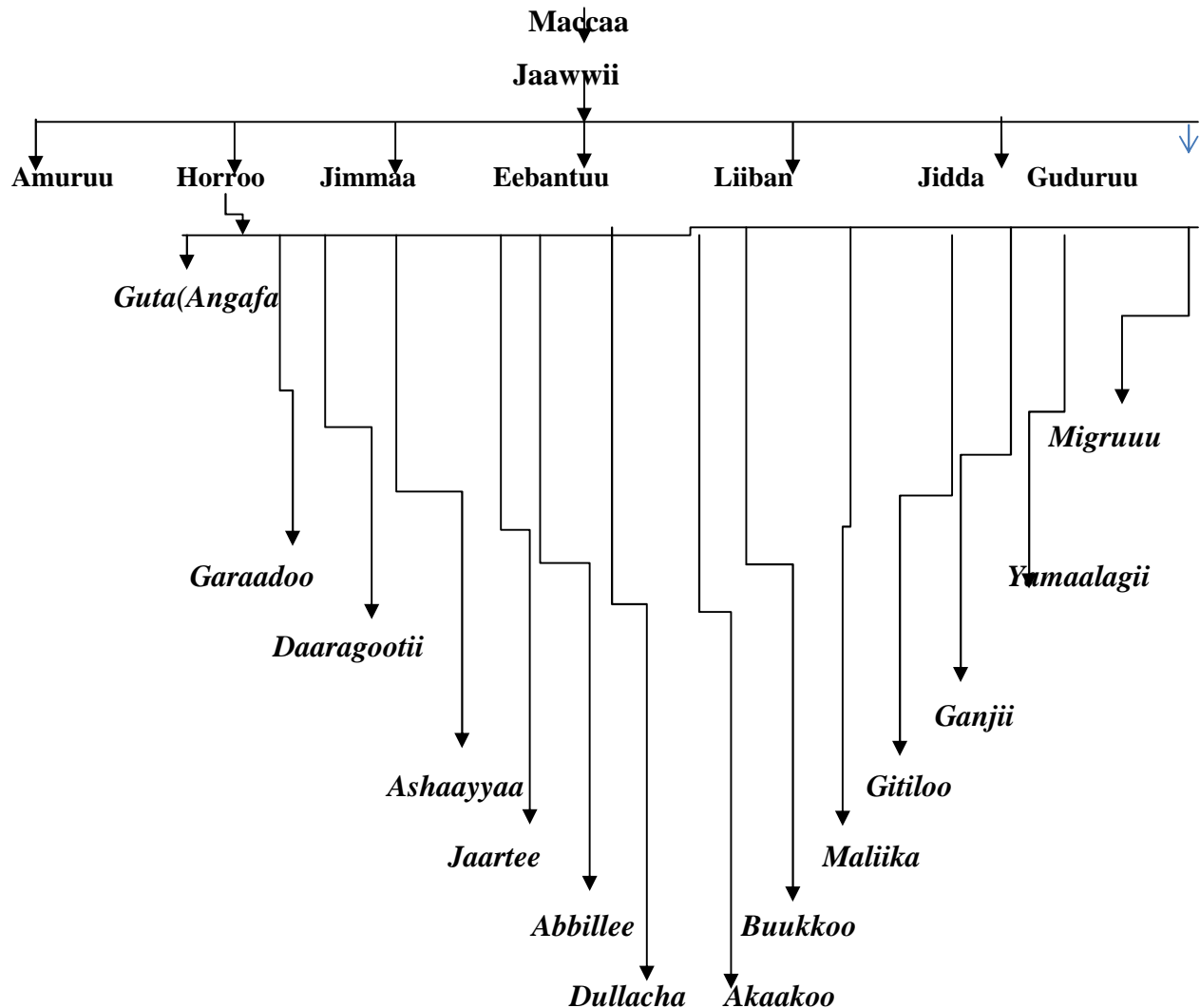
Kana jechuun aadaa yoo bal'ifnee ilaallee waan walxaxaafi bal'aa qaama hunda haammatu kan beekumsa, amantaa, aarti, haamilee, seera duudhaa, dandeettiwwaniifi amaloota gargaraa hawaasa keessatti dhala namaatiin argaman kan of keessaa qabuudha. Aadaan kun immoo mallattoo uummata Oromooti. Uummanni aanaa kanaa immoo uummata Oromoo keessaa tokko. Aadaan kun immoo afoolawwan garagaraatiin calaqqisa. Afoolli kun immoo faayidaa mataa isaa of keessaa qaba. Akkasumas, akaakuuwwan adda addaa qaba. Uummanni aanaa kanaa egaa aadaa hedduu faayidaa haganaa qabu itti fayyadamuu isaa malee waa'ee baduu fi itti fayyadamni isaanii

hir'achaa dhufuu namoota eenyummaa isaaniif quuqaman muraasarraa kan hafe hedduun isaanii waan hubatan hin fakkaatan. Kanaaf, qorannoon kun qaawwa gama kanaan jiru qorachuun adda baasuun ifa baasuuf aanaa kana giddu galeeffate.

1.7.4 Hidda Latiinsa Hawaasa Oromoo Aanichaa

Jalqaba Oromoon Booranaafi Baarentuutti qoodama. Boorannis Boorana Kaabaa, Boorana Kibbaafi Gujii jedhamuun bakka sadiitti qoodama. Haaluma kanaan Booranni Kaabaas Tuulamaafi Maccatti qoodama. 'Horroonis latii Oromoo Maccaa keessaa isa tokkodha. Akkaataa qoqqoodinsa latii Oromoo keessaa kan latii 'Horroos' kitaaba WATO (2004), keessaa fudhatame akkaataa armaan gadiitiin ibsa.

Caatoo 1.1: Hiddi Latiinsa Dhaloota Oromoo Horroo

Madda: WATO (2004). Kitaaba "Seenaa Oromoo Jaarraa 16^{ffaa} "Jedhu Irraa Kan Fudhatame.

1.7.5. Amantii

Aanaa kana keessatti hordofoota amantii garaa garaatu argama. Amantiiwwan kannen akka waaqeffataa, pirotestaantii, musiliimaafi ortodoksiifa'a. Amantiin waaqeffannaa hawaasa Oromoo irra jireessa kan hirmaachisu bakka waaqeffannaa isa aanaa Horroo keessa ta'e Odaan Bulluqitti kan kabajamudha. Amantiileen biroos akkaasuma mana itti waaqeffaataan kan mata isaani qabu.

1.7.6. Dinagdee Uummatichaa

Hawaasni Aanaa Horroo jiruufi jireenya isaa fooyyeffachuuf jecha akaakuuwwan hojii adda addaarratti bobba'ee jiraata. Akaakuun hojiilee kunneenis, qonnaa, daldalafi ogummaawwan garaagaraa irratti bobba'ee jiraata.

- i. **Qonna:** lafa qotuu, horii horsiisuufi gaagura hidhuufi kkf irratti xiyyeeffata. Lafa qotuunis, gosoota midhaan nyaataa kanneen akka xaafii, qamadii, garbuu, boqqolloo, baaqelaa, atara, nuugii, talbaa, salixa, aajjaa, bunaafi kkf oomishuu yommuu ta'u, kuduraafi mudurris, kanneen akka kookii, muuzii, burtukaana, raafuu maangoo, kaarota, dabaqula, hundee diimaa, dinnicha, mixaaxishaafi kkf dha. Akkasumas, oomisha mi'eessituuwwanii kanneen akka kororimaa, shiqaaqimee, abasuuda, sunqoo, dimbilaala, filaanjaa (qaaraa) fa'itu aanicha keessatti oomishama. Kana malees, uummanni aanaa Horroo akkuma uummata Oromoo kanneen biroo horii horsiisuun jiraata. Horii horsiisuun immoo beeylada manaa kanneen akka horii maalaa, kottee duudaa, bushaayee, lukkuuwwan horsiisuun jiruufi jireenyasaa gaggeessuun jiraata.
- ii. **Daldala:** Gama biraatiin immoo, uummanni aanaa Horroo hojii daldalaas ni gaggeessa. Irra caalaa hawaasa aanicha keessa jiraatan keessa hojii daldalaarratti bobba'ee kan jiraatu uummata maagaalaati. Darbee darbees, uummanni baadiyaa muraasni isaanii hojii daldalaa kanarratti ni hirmaatu. Daldalli aanicha keessatti gaggeeffamus gurgurtaa meeshaalee garaa garaa, daldala midhaanii, daldala horii fooniifi aannanii, daldala kal'oofi gogaa, daldala huccuu adda addaafi kkf irratti hundaa'uun hawaasichi dinagdeesaa gaggeeffata.

iii. Ogummaa harkaa: Uummanni aanaa kanaa hojii qonnaafi daldala cinatti, ogummaa harkaa garaa garaa hojjechuun jireenya isaa gaggeeffataa kan tureefi ammas kan hojjehaa jirudha. Hojii ogummaa harkaa kunneenis: sibiila tumuu (eeboo, maarashaa, qonyee, qottoo, uraa, qarabaa, haaduu, qiyyii), gogaa duuguu (wantee, itillee, qalqalloo, ciilgee, teepa, hudhaa, agilgilee), uffata dhahuu (gaabii, bullukkoo, fooxaa, sabbata, qomee, uffata aadaa), jirbii foo'uu, meeshaalee qonnaa (waanjo, noohee, digrii) tolchuu, mukkeen bocuun meshaalee mana keessaa (qorii, barcuma, siree, minjaala, boraatiifi kkf.) tolchuufi kkf hojjechuun dingdeen isaanii akka cimuufi guddina biyyaa irrattillee qooda fudhachuun jireenya isaanii gaggeeffataa jiru. (*Waajjira AadaafiTurizimii Aanaa Horroo*)

1.7.7. Haala Qilleensaa

Haalli qilleensa aanaa Horroo, baddaa, badda dareefi gammoojjii kan of keessaa qabudha. Haalii ho'iinsaafi qorriinsa qilleensa aanaa Horroo ilaalchisee, baddaan 49.8%, badda dareen 48.96%, gammoojjiin 1.24% yoo ta'u, haalli ho'iinsa qilleensa aanichaa ho'i guddaa, gidduu galeessafi gadaanaa keessatti argama. (*W L B E N A/ Horroo*)

1.7.8. Hambaalee Gurguddoo Godinichaa

Godinni Horroo Guduruu Wallaggaa hambaalee gurguddoo ta'an baay'ee qabdi. Isaan keessaa muraasn kanneen armaan gadiiti: Goodaa Imbaaboo, tulluu Kokor, Odaa Bulluq, holqa Birbirsa Ganjii, haroo Finca'aa, haroo Amartii Nashee, bosona Caatoo, laga Abbaayyaa (Mormor), qilee Qumburoo, laga Garchii, dhagaa Qeerroo, iddooleen ardoota jilaa Sirna Gadaa Oromoo godina kanaa kanneen akka Odaa Bulluq, Gadaa Baha Kaarraa, Odaa Jimmaa, Odaa Naffuroo, Odaa Ganjii, Ejersa Qobboofi kkf eddoo sirnoota aadaan Oromoo adda addaa itti kabajaman aanoolee hedduu keessatti kan argaman yoo ta'u, iddooleen kun muraasni isaanii waggoota shanan darban irraa kaasee hirmaannaa uummataatiin daangeffamanii tajaajila addaddaa hawaasa naannootiif kennaa jiru. Industiriin godina kana keessa bal'inaan haa jiraatu iyyuu malee, haala kuufama qabeenya godinichi qabuun wal bira qabuun yoo ilaalamu kan hafuufi kan hojjetamuu qabu ta'uu hubatameera. Fakkeenyaaf akka tolutti, suuraa Odaa Bulluq, tulluu Kokor, haroo Fincaahaa, Nasheefi Amartii ilaaluun ni danda'ama.

A. Odaa Bulluq

Odaan Bulluq bakka seenaa qabeessaafi eddoo Sirni Gadaan Oromoo Horroofi naannoo ishee itti gaggeeffamudha. Caffeen Bulluq kaaba dhiyaa magaala Shaambuu irraa kiiloo meetira 15 fagaatee argama. Odaan Bulluq hundeen isaa kan ilmaan kudha arfan Jaawwii Maccaati. Dabalataan maqaan Odaa Bulluq kun dur Burqaa Bulluq ykn Caffee Bulluq jedhamee beekama ture. Garuu, yeroo dhiyyoo keessa Odaa Bulluq jedhamee waamamuu akka eegale maanguddoon kun dabalataan ni dubbatu. (Wajaajira ATAH)

Suuraa 1: Odaa Bulluq Caamsaa 15, 2009 Maddasaarraa Fudhatame.

B. Tulluu Kokor

Tulluun Kokor bakkee seenaa qabeessa haroo Amartii walakkaatti argamudha. Haroon kun hara nam-tolchee ta'ee haroo Fincaa'aa irraa gara kaabaatti kan argamudha. Haroon kun haroo Finca'aa misoomsuuf kan hidhame yoo ta'ellee kophaa isaatti bakkee hawwata Turizimiif filatamaa kan isa taasisu taa'umsa lafaa olka'aa lamaan gidduutti argamuusaati. Cittuun kokor iddoon kun bosona uumamaatiin kan haguugamtedha. Cittuun Kokor, dirree kokor jedhamuun kan beekamu yommuu ta'u erga haroon Amartii hidhamee immoo cittuu (island) ta'uu danda'eera. Iddoon kun bakka lolli nafxanyaa fi Oromoo gidduutti raawwatee, Abiishee Garbaa nafxanyaatiin gowwomfamee qabamee ta'uu ragaan Wajaajira Aadaafi Turizimii Aanichaa ni addeessa.

Suuraa.2: TulluuKokor (Maddasaarraa Amajji 14, 2017 Fudhatame)

C. Haroo Fincaahaa, Nasheefi Amartii

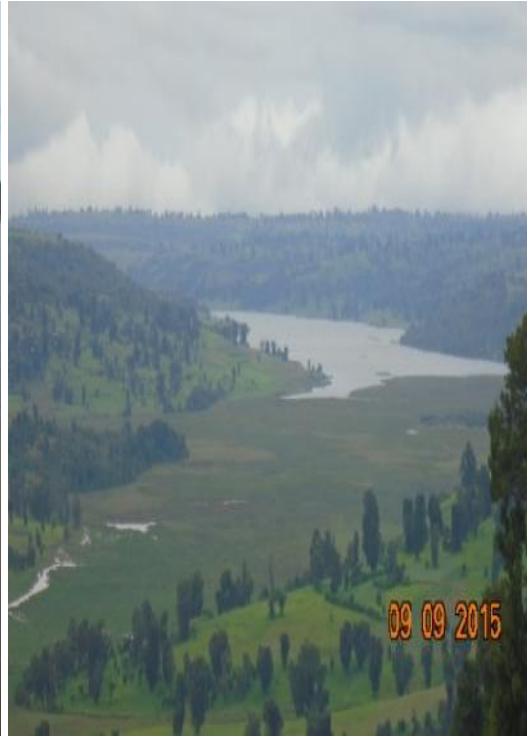
Haroowwan Fincaahaa, Nashee fi Amartii Godina Horroo Guduruu Wallaggaa aanaa Horroofi Abbayyii Coomman gidduutti argamu. Haroowwan kun haroo nam-tolchee tajaajila ibsaaf jecha, bakka diriiraa ta'eefi gamaa gamanaan lafa ol ka'aa gidduu ta'etti hidhamanii argamu. Haroowwann kunneen, tajaajila ibsaa kennuun cinatti tajaajila adda addaa kanneen akka tajaajila geejjibaa, jallisiifi bakkeewwan hawwata turizimii ta'anii galii dabalataa argamsiisaa jiru. Ta'us, haroowwan kunneen hamma tajaajila kennuu qaban kennaa hin jirani. Kanaaf, odeeffannoon argame akka ibsutti irratti hojjetamuu qaba jechuun lafa kaa'a. (WAT Go/Ho/Gu/W)

A. Haroo Fincaa'aa

B.Haroo Nashee

C. Haroo Amartii

Suuraa3: *Haroowwan Fincaa'aa, Nasheefi Amartii* (Maddasaarraa: Caamsaa 14, 2017 Fudhatame)

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

2.1. Yaad-rimee Fooklorii

Kutaa kana jalatti sakatta'a barruu mata duree kanaan walitti dhufeenya qabantu dhiyaata. Yaada kana Qixxeessaa (2016); Hart, (1998) wabeeffachuun yommuu ibsu, sakatta'i barruu waanta hojjetameefi hin hojjetamne adda baasuun waan hojjetamuu malu adda baasuudha. Akkasumas, sakatta'i barruu, mata duree waliin waan wal qabate waan haaraa ta'e bira ga'uu, hariiroo waan yaadaafi qabatamaan jiru adda baasuu, haala qabatamaa qorannichaa ibsuu, barbaachisummaa qorannichaa qabatamaa taasisuufi yaadota hariiroon ibsuuf gargaara. Sakatta'insi qorannoo kunis, yaada rimee fooklorii, akaakuuwwan fooklorii, afoolawwan, sirna Gadaafi barruu wal fakkii sakatta'uun gaggeeffameera.

Yaad-rimeewwan, yaaxinaaleefi ibsoonni garaa garaa hayyoota garaagaraatiin yeroorraa yerootti barruuwwan hedduu irratti barreeffamuun maxxansiifamanii fayyadamtootaaf dhiyaachaa turaniiru, ammas dhiyaachaa jiru. Ejjennoofi ilaalcha adda addaa irratti yaadni hayyootaa wal deeggaruun yaadni bilchaataan akkuma ka'u hunda, kanneen biroo ammo wal faallessuun garaagarummaa isaanii qabatani tarkaanfachaa har'a ga'anii jiru. Gama biroon yaaxxinolee jiran keessaa irra caalaa yaaxxinni qorannoo kana tumsu yaaxxina tajaajilaa (functional theory)ti. Yaaxinni kun, yeroo jalqabaaf, Bascom (1965) kan inni hojiirra oole. Yaada hayyuu kanaa wabeefachuun yommuu ibsan, "*Functionalism interprets folklore on going process of expressing information and beliefs with in folk groups through communicative means*" (sims/stephens 2005:174), jechuun ibsu. Yaada kana keessatti waanti mul'atu, yaaxxinni tafaajilaa fooklorii akka meeshaa odeeffannoofi amantaa garee uummataa gidduutti itti fufsiisuu danda'uutti hiika ittin kenna. Xiyyeeffannoo qorannoo kanaa wajjiin wal qabatee qabiyyee ibsa fookiloorii irratti yaanni hayyoonni fooklorii qaban maal akka fakkaatu dabalataan ilaaluun gabbina yaada dhimma qorannoo haaraa kanaa ida'uuf gumaacha olaanaa qabaata.

2.2. Maalummaa Fooklorii

Maalummaa fookiloorii irratti hayyoonni hedduun hiikafi ibsa garaa garaa kennaa turanis hanga har'aatti yaada wal fakkaataafi mara walii galchu argachuun hin danda'amne.

Dhimma kana ilaalchisee Thomson, yaada itti aanee jiru kana kaa'a. Jechi fookloorii jedhu jaarraa tokko ol lakkoofsisus hiika isaarratti waliigaltee sirrii irra ga'uun hin danda'mne. Namni William John Thoms jedhamuu, maalummaa fookloorii jecha Afaan Ingiliizii lama 'folk' fi 'lore' walitti camaduun kan moggaase ta'uu ni himama. Hayyuun kun meeshaalee dulloomoo durii walitti qabuun qorachaa waan tureef meeshaalee dulloomoo faayidaa qabeessa ta'an keessumaa, kitaabolee nama gurguraa ture "antiquarian" dha jedhamee illee ni beekama. Akka ibsa isaatiitti jechi "folk" jedhu ummata baadiyyaa kan hin baratiiniifi qaroomina hin qabne kan agarsiisu yoo ta'u, jechi "lore" jedhu ammo barsiifata, aadaa, safuu fi duudhaa boodatti hafaa ummati kun itti fayyadaman ta'uu ni ibsa. Kanaaf, moggaasni jechoota cimdii kun "anglo saxon compound" jedhamuun beekamu. Fooklooriin garee ummata baadiyyaa jiraatuu fi qaroomina hin qabne, akkasumas wantoota dur hawaasichi itti gargaaramu akka ibsu qorannoo isaatiin kan agarsiisedha. Dabalataan, hiika fookilooriif kennamu wajjin wal qabatee hayyuun yaada biroo kaasuu kan biroon Dendus (1965:3) yoo ta'u, yaada "William" mormuudhaan fooklooriin namoota baadiyyaa kan hin baranneefi qaroomina hin qabne qofa osoo hin ta'in garee hawaasaa kamiyyuu yooo xiqqaate wanta wal isaan fakkeessu kan waliin qooddatan tokko yoo qabaatan fookloorii jechi jedhu isaan ibsuu danda'a jedhee ibsa. Kunis beekumsa, duudhaa, jiruufi jireenya hawaasa tokko ta'ee aadaa, afaan, seenaa, amantii, safuu fi k.k.f gareen kun waliin hirmaatu calaqqisiisuu ibsa. Kanaaf, fooklooriin garee ummataa kammiyyuu ibsuu danda'a jechuudha.

Fooklooriin aartii ta'ee, wantoota akka oduu durii, mammaaksa, jechamoota, faaruwwan, qoricha adda addaafi kan kana fakkaatan kan hammatuufi afoolaan kan daddarbu ta'uu hubachiisa. Gama biraan Mish hiika fookloorii yoo kennu:

The entire body of ancient popular beliefs, customs, and traditions, which have survived among the less educated elements of civilized societies until today. It thus includes fairy tales, myths, and legends, superstitions, festival rites, traditional games, folk songs, popular sayings, arts, crafts, folk dances, and the like (Cited in Leach 1996).

Akka yaada hayyuu kanaatt wanti hubatamu, fooklooriin kuufama aadaa, amantiifi barsiifata hawaasa namoota durii irraa kaasee hanga ammaatti jiraatedha. Isaanis, wantoota akka oduu durii, raagoo, afseenaa, amantii, jila, taphoota aadaa, af-walaloo,

jechamoota, aartii, ogummaa harkaa fikf of keessatti kan hammatudha. Gara biraan immoo, *Leach (1996)*, yommuu ibsu,

Folklore, or popular knowledge, is the accumulated store of what mankind has experienced, learned, and practiced across the ages as popular and traditional knowledge, as distinguished from so-called scientific knowledge,
jechuun ibsa

Yaada olii kanarraa waanti hubatamu, Fooklooriitti gargaaramee hawaasni beekumsa walii galaa guddina umrii isaa irratti hundaa’ee kuufatu, baratuufi shaakalaa kan deemu ta’ee isa beekumsa ammayyaa irraa adda ta’e argataa deemu jechuudha yaada jedhu namatti agarsiisa.

2.3. Faayidaa Fookloorii

Fooklooriin eenyummaa hawaasa tokko agarsiisuuf akkasumas ragaawwan dhalootaaf tursu keessatti gumaacha guddaa qaba. William Bascom (1994:21) akka ibsutti, fooklooriin haftee ykn hambaa fayyadamuun seenaa dhaloota darbee seenaa har’aa wajjin riqicha ta’ee eenyummaa ummata durii kan calaqqisiisufi gita waldhabii hiikuu keessattis gahee olaanaa kan taphatuudha. Itti dabaluun Antinio Giramsion (1967:15) akka ibsutti faayidaa fookiloorii keessa tokko gita qabsoo keessatti araara fiduuf kan gargaaru yoo ta’u, kunis eebbaan, mammaaksaan, himtee seenaa gargaaramuun waldhabii hiikuun, namoonni nagaa fi tasgabbiin akka jiraachuu danda’an gahee guddaa kan taphatuudha. Kanaaf, yaada olii kanarratti hundaa’uun faayidaa fookiloorii cuunfuun yommuu kaa’amu:

- 🌍 Enyummaa hawaasa tokko ni ibsa
- 🌍 Hambaa dhalootaa dhalootatti ni dabarsa.
- 🌍 Waldhabii hiikuun jireenya tasgabbaa’aa ni gonfachiisa.
- 🌍 Dhaloota darbee fi kan har’aaf riqicha ta’ee wal qunnamsiisa.
- 🌍 Akka meeshaa gita qabsootti bu’aa buusuufi kkf gochuuf ni fayyada.

2.4. Akaakuuwwan Fookloorii

Akaakuu fookloorii kana ilaalchisuun, *Dorson (1972:1) kitaabaa, "Folklore and Folklife"* jedhu keessatti fookloorii bakka Afuritti qoode: meeshaalee aadaa (material culture), jireenya barsiifataa (spiritual culture), raawwii aartii hawaasaa (folk performance art) fi

afoolaa (aartii jechaa /oral literature), yommuu ta’u, isaan kanneenis akka armaan gadiitti ilaalla:

2.4.1. Meeshaalee Aadaa

Akaakuu fookloorii keessaa inni tokko meeshaalee aadaati. Meeshaaleen aadaa ogummaa harkaa (folk crafts), fakkiiwwan (folk art), haala ijaarsa aadaa (folk architecture), uffata aadaa (folk costumes) fi nyaata aadaa (folk cookery) of keessatti hammata. Fiqaaጁee Azazee. (1991:15) madda eeruun, Meeshaalee kunneen ijaan kan mul’atan harkaan qaqqabamuu kan danda’aniifi osoo guddinni indaastirii ammayyaa hin dhufiin dura hawaasni meeshaalee kanneen uummatee itti fayyadamaa turuu isaa agarsiisa. Yaaduma kana bu’uureffachuun, meeshaaleen aadaa beekumsa namaatiin tolfamnii tajaajila adda addaatiif kanneen oolnani ta’uu agarsiisa.

2.4.2. Aartii Duudhaa

Akaakuun fookloorii inni biroon immoo aartii duudhaati Fiqaaጁee (1991:2) waa’ee aartii duudhaa akka itti aanutti ibsa. “Haala waliigala maqaa kanaa kan waamnu, meeshaalee muuziqaa, diraamaa duudhaa, waanta ogummaa qoratuufi jiloota adda adda qoratudha.” jechuun ibsa. Yaada kanarraa hubatamuun akka danda’amutti, aartiin duudhaa meeshaalee muuziqaa, diraamaa duudhaafi ragada (dance) of keessatti qabacuu isaati. Muuziqaan, ragadniifi diraamaan duudhaa, kophaa kophaatti kan of danda’anii miti. Dalaga irratti tokko, tokko keessa jira. Kana jechuun sirboonni aadaa ragada (dance) malee hin dhyaatani. Ragadni immoo ofii isaatiinuu amala diraamummaa of keessaa waan qabuufidha. Kanaafuu, sadan isaanii gidduu hidhanni guddaan jiraachuu agarsiisa.

2.4.3. Barsiifata Hawaasaa (Social Folk Custom)

Barsiifannii hawaasa akkaakuuwwan fookiloorii keessaa isa tokko yoo ta’u, amaleeffannaa ykn gocha baramaa hawaasni yeroo adda addaatti jila wal fakkaataa ta’e irratti haala wal fakkaataan raawwatu kan agarsiisu yoo ta’u, duudhaa, dalagaa, safuu fi k.k.f kan ittiin dabarfataniidha. Van Gennep (1960) "Rites of passage" jedhu keessatti duudhaa hawaasaa kabaja/sirna (ritual) keessatti mul’ata jedhee ibsa. Yaaduma kana Melakneh Mengisut yemmuu ibsu, barsiifanni hawaasummaa walitti dhufeenya garee hawaasa tokkoo, hirmaattota sirna da’umsaa, cidhaa, awwaalchaa, jiloota amantaa fi

alamantaa kan hammatuudha. Melakneh, (2006:9), Dorsan(1972) waabeeffachuun Faqaadee (1991), barsiifata hawaasummaa fi qabiyyeewwan achi jalatti ilaalamuu danda'an ibsee jira. Haaluma kanaan, akaakuu barsiifata hawaasummaa jalatti kanneen qoodamu danda'an wantoota afaurtu addeessee jira. Isaanis; kabaja ayyanota addaddaa, tophoota, dirree bashannaana, qoricha aadaa fi amantii duudhaa namoonni gareen hirmataniidha. Kanneen kunis, wantoota hawaasni haala jiruu fi jireenya isaa keessatti barachaa deemuun ta'uu agarsiisa.

2.4.3.1. Jila

Yaad-rimee jila jedhu kana hayyoonni adda addaa hiika itti kennaniiru. Namni “kertez” jedhamu, maalummaa jilaa fi gahee jilli hawaasa tokko taasisuuf qabu akka armaan gadiitti addeessa.

Jilli bifa miidhaginafi qulaqullina qabuun bakkaa fi yeroo murtaa'aa keessatti toora isaa eeggatee qindaa'uun kan raawwatamu ta'ee irra deddeebi'ame bifa fedhii namaa hawwatuun kan dhiyaatuudha. Kunis garee hawaasa tokko walitti fiduu fi fedhii hawaasa sanaa kallattii tokko irratti eeguu keessatti gahee guddaa kan taphatuu dha. (Delessa, 2008: 17). Jilli yeroo hundaafi bakka hundattis kan raawwatu miti. Kan kabajamus, itti yaadamee bifa ulfina qabuun raawwatama.

Jilli akaakuu lama of keessaa kan qabuudha. Isaaniis; jila amantaa fi al-amantaati. Jilli amantaarratti xiyyeeffatu irreecha, ateetee facaafachuu, dhibaayyuu dhibaaffachuu, mana amantaa deemanii waaqeffachuu, mana ayyaanaatti kan godhamuu fi kkf, amantaa hawaasichi qabuun walqabatee kabajaa fi qophii addaatiin kan gaggeeffamu dha. Akaakuun jila alamantaa immoo; daboo, kabaja sirna da'umsaa, gugsii fardaa, moggaasa maqaa, wal gargaarsaa yeroo cidha taasifamu, yeroo gaddaafi kkf. amantiin alatti waanuma kabajamurratti xiyyeeffata. Kanaaf, kabajni jila sirna Gadaa jila amantaa jalatti kan ramadamuudha. Innis, qoqqooddii fookiloorii keessaa barsiifata hawaasaa keessatti kan argamuu dha. Kutaa kana keessattis, yaad-rimeen qaaccessaa foolaa jila sirna Gadaa kanaa maal akka ta'e kan ilaallu ta'a:

2.4.3.2. Maalummaa Gadaa

Hiikaafi maalummaa Gadaa ilaalchisuun hayyoonni yeroo garaa garaatti hiika adda addaa kennaa turaniiru. Gadaa ilaalchisee, Asmarom (1973) bal`inaan akkasa jechuun ibsee ture: *The Gada system is a system of generation classes that succeed each other every eight years in assuming political, military, judicial, legislative and ritual responsibilities*, jedhe. Yaada kana keessatt Gadaan sirna bulchiinsa, siyaasaafi seera caffee ta'ee waggaa saddeet saddeetiin dhaloonni wal harkaa fuudhuun kan itti gaafatamummaa isaa bahu ta'uu dubbata. Yaaduma kana ilaalchisuun, Nagaasoo (1984:147), Gadaa haala kanaan ibsa:

Gada means counting years. People counted years Mako Bili told Our ancestors that such events would take place during such and such a period was [gadaa]. He told them that crop failures, cattle epidemics, war and such and such Gadaa Makoo Bilii thus told our people to count years [bara] and to worship waaqaa.

Barreessitoonni seenaa hedduun jecha Gadaa jedhu gargaaramuun hiika isaa barreessuuf yaalaniiru. Gadaa jechuun waggaa lakkaa'uudha. Garuu yaada olii irraa akka hubatamutti, Gadaan kun bara kam akka eegale himuun rakkisaa ta'uutu mul'ata. Gadaan kun sirna guddaafi wal xaxaa aadaa, seenaafi amantii Oromoo of keessatti kan hammatee akka ta'e ifa godheera. Dabalataan, Gadaan jecha tokkoon ibsuun akka hin danda'amne Mohammad (1984), waa'ee gadaa akkas jedha:

Gada is a term loosely used for so many varied concepts that it has lost any single meaning. The dividing line between the various definitions is very shadow and indistinct unless one takes in to account strictly the context in which the term used. This is because the interpretation of Oromo terms, idiomatic expressions and proverbs related to the Gada have extra meaning other than their surface meanings.

Yaada armaan olii kana irratti Mohaammed jechi Gadaa jedhuu kun hiikaafi yaada hedduu kan of keessatti qabuufi sirriitti ibsuuf akka nama dhibu ibse. Gadaan hiika hedduu kan argachaa dhufe yeroo keessa fakkaata. Gadaan sirna hawaasummaa, siyaasaa, dinagdeefi amantiiti. Sababiinn isaas, hiikkaa akkaataa Oromoon dubbii qolaafi makmaaksa sirna Gadaa keessatti itti gargaaramu hedduu ta'uutu yaada kana keessatti addeefamuun hubatama.

2.4.3.3. Seenaa Sirna Gadaa

Hamma kiyyoo kolonii jala hin seeniinitti Oromoon sirna boonsaa ittiin bulu kan mataasaa qaba ture. Sirni kuns Sirna Gadaa jedhamee beekama. Sirni Gadaa yoomfi bara kam keessa akka jalqabame qorannoon bira gahamuu baatulle yeroo dheeraf akka itti hojjetamaa ture ni ibsama. Innis, jaarraa 15ffaa keessa akka jalqabameefi hanga dhuma jaarraa 19^{ffaa}tti sadarkaa olaanaatti bulmaata irra akka ture seenaa keessatti bal'inaan ibsameera. Yaaduma kana, Dirribii (2016:372) akka ibsutti,

Gadaan yoom, eessatti akka jalqabeefi maqaa Gadaa irratti sirna, seenaa qubsumaafi jireenya uummata Oromoo agarsiisa. Ragaan bar-dhibbee 16^{ffaa} dura Kaaba Itoophiyaa gidduu galeessa keessa taasisu tokko ragaa waa'ee Gadaatiin walqabatee dhiyaatudha. Kun Kan Abbaan Baahiree, Oromoon jalqaba Bara 1522 yeroo Gadaan Meelbaa aangoorra ture, karaa Baalee goree bulchiinsa Kirstaanaa seene jedhuun waan wal faallessuf qormaata barbaada," jedha.

Yaada kanarraa waanti hubatamu, kamis haata'u kam, yaadni wal faallessuuyyuu haa jiraatu malee, Sirni Gadaa yoom akka eegale yoo beekamuu baatellee bara (1522) keessa hojjechaa akka ture Abbaan Baahireeyyuu ibseera. Itti dabalees, Maanguddoon Oromoo tokko tokko akka ibsanitti, Gadaan Odaa Nabee jalatti hojjechuu erga eegale barri isaa baay'ee fagoo ta'uusaa ibsu. Akkasumas, Toleeraa Tasammaafi Hundee Waaqwayyaa (Fulbaana, 1995), yaada kana ilaalchisee kitaaba," Seenaa Saba Oromoofi Sirna Gadaa" jedhu irratti, Sirni Gadaa dhimmaa jireenya uummata Oromoo fuula hundaan kan ilaalu sirna siyaasaa, aadaa, diinagdeefi amantiiti. Sirna hawaasaa guutuu ture jechuudha. Sirni Gadaa sirnaafi seera Oromoonni ittiin wal bulchan, kan duule roorroo ofirraa ittiin ittisu, kan diinagdeesaa ittiin tikfatuufi dagaagfatu, akkaataa ittiin waliin jiraatuufi kan hawwiin dhala Oromoo cufa ittiin guutu ture jedhu

Gama biraan, Sirna Gadaa keesatti ilmaan Oromoo sadarkaa gaggeessummaarra gahuuf waggoottan saddeet saddeetiin ramaddii ykn qooda gahee hojii waan qabaniif, Sirna Gadaafi Oromummaan addaan bahuu hin danda'ani. Barreeffamni waajjira Aadaafi Turizimii Aanichaa irraa fudhatame tokko akka ibsutti, Gadaan Odaa Bulluq bara 1443 maqaa abbaa Gadaa isa jalqabaa kan ta'e Bulluq Waajjuutiin moggaafame jedhama. Odaan Bulluq hundee Gadaa ilmaan Jaawwii Maccaafi qabiyyee ilmaan kudha arfan Horroo ta'uutiin tajaajilaa tureera. Ilmaan Jaawwii hundisaanii Bulluqitti wal gahanii

murtoo dabarsu, labsii baafatu, seera ittiin bulanis tumatu, irreechas irreeffatu, akkasumas, waaqayyo uumaa isaanii kadhatu. Karaa gama biro akka Obbo Taakkalaa Gaanfuree jedhanitti, Gadaan kun gita bittoota nafxanyootaatiin gadi qabamee dirqamaan tajaajilaa akka hin kennine ta'ee jaarraa tokkoo oliif tureera. Haata'u malee, haala caasaa sirna Gadaa durii eeggatee hin hundaa'iin malee, qabsoo ilmaan Oromoo wareegama kanfalaniin Sirni kun deebi'ee jira. Haaluma kanaan, jalqabbiin Sirna Gadaa Oromiyaa keessatti yeroo walfakkaatu jaarraa 15^{ffaa} keessa akka eegale fi deebi'ee gita bittoota nafxanyaatiin dhiibbaan gama adda addaan akka irraan gahaa ture ragaan kun nu hubachiisa.

Akkasumas, odeeffannoon Profaayilii waajjira ATA/Horroo irraa argame tookko akka ibsutti, Gadaan Odaa Bulluq bara dheeraa booda bara 1996tti bifa caasaa haaraa ta'een deebi'ee hundaa'ee hojii keessa galee jira. Haata'u malee, caasaan hundaa'e kun adeemsa caasaa "salgan yaa'ee" Gadaa kan eeggate osoo hin taane haala caasaa mootummaa kan hordofedha. Abbootiin Gadaa bara 1995-2003tti aangoorra turan uummataaf tajaajila kennaa turanii jiru. Abbaan Gadaa bara kana keessa hogganaa ture obbo Dabalaa Dheekkamaa jedhama ture. Akkaataa adeemsa sirna bulchiinsa Gadaatiin gaafa Fulbaana 18,2003 sirna kabaja ayyaana irreeffannaa Odaa Bulluq irratti aangoo abbaa Gadaa isa haaraa obbo Addunyaa Daammasaa waliin wal harkaa fuudhinsi raawwateera. Abbootiin Gadaa haaraan muudamanis bara 2003-2011tti aangoo irra turuun, murtoo gurguddoo isaan dabarsaan labsameera jechuun ibsa. (*Waajjira Aadaafi Turiizimii Go/Ho/Gu/ Wallaggaa, Bitootessa 14, 2009*).

2.4.3.4. Miseensaafi Marsaa Gadaa

Ilmaan Oromoo garee shanitti hirananii sirna Gadaa jalatti bulu. Gareen isaan jalatti hiriiran kun ammoo miseensa Gadaa jedhamti (Toleeraafi Hundeessaa 1995: Alamu 2012). Dabalataanis, akka gurmaa'inaafi bulchiinsa Gadaatti Oromoo ta'ee Gadaadhaan ala namni ta'e hin jiru (Alamaayyoo 2007:66). Kana malee, maqaan, miseensa gadaa jedhu kun hawaasa Oromoo biratti maqaa garaagaraatiin beekama.

Bu'uuruma kanaan, Gadaan tokko waggaa saddeeti saddeetiin marsaa shan naanna'ee bakka duraatti deebi'uuf waggaa afurtama itti fudhata jedhama. Kun immoo marsaa gadaa

jedhamee beekama. Gadaan Oromoo shan haata'u malee, naannoo Oromiyaa bakka garaa garaatti maqaa garaagaraatiin waamama.

Gabatee 1. Maqaa Miseensa Gadaa Naannoo Oromiyaa Bakka Addaddaatti waamamu.

Boorana	Gujii	Ituu	Arsii	Macca/Tuulama
Moggaasa	Harmuufa	Horata	Birmajjii	Birmajjii
Sabbaqa	Roobalee	Dibbaqa	Roobalee	Horata/Meelbaa
Libaasa	Muudana	Bibbeessa	Bahaara	Michillee/ Muudana
Daraaraa	Halchiisa	Fadata	Horata	Duuloo/ Halchiisa
Mardiida	Allana	Daraaraa/Badhaadha	Bultuma	Roobalee

Maqaalee marsaa Gadaa Oromoo kanneen kitaaba "Seenaa Oromoofi sirna Gadaa fuula 80 kitaaba duukaa Oromoo fuula 57 irraati kan fudhatame.

2.4.3.5. Sadarkaalee Sirna Gadaa

Akkuma maqaaleen marsaa Gadaa Oromoo naannaarraa naannootti garaagara ta'e, maqaan sadarkaaleen Gadaa ittiin waamamaniis addaa addummaa ni qabaata. Hayyoonni hedduun sadarkaalee Gadaa dhalootaafi umriin wal qabsiisanii ibsu. Dhaloota kana jedhan namoota umriin wal fakkaatu qaban ta'uu addeessaniiru (Asmaroom 1973; 50-51, Gadaa 1998:11; Toleeraafi Hundeessaa 1995:82-83; Alamaayyoo2007:64). Dabalataanis, akkagurmaa`inaafi bulchiinsa Gadaatti Oromoo ta`ee Gadaadhaan ala namni ta`e hinjiru (Alamaayyoo 2007:66). Yeroo ammaa kana Shanan Gadaa jedhamuun bal`inaan beekama. Kana malee, maqaan miseensa Gadaa jedhu kun hawaasa Oromoo biratti maqaa adda addaan beekama. Haala kanas, Toleeraafi Hundeessaa (1995) yoo ibsan, Booranatti Gogeessa Gadaa, Tuulama, Arsiifi Ituutti Miseensa, Gujiitti Baallii akka jedhamu eeraniiru.

Bu`uura kanaan, Gadaan tokko waggaa saddeet yoo ta`u, miseensi Gadaa tokko bakka duraatti naanna`ee deebi`uuf waggaa afurtama itti fudhata jechuudha. Inni kunimmoo Marsaa Gadaa jedhamee beekama. Haala walfakkaatuun Gadaa (1988), Oromoo Booranaa biratti Gadaan shan ta`uufi aangoo lubummaa qabachuuf waggaa afurtama Marsaa Gadaa keessa darbuu akka qabu hubachiiseera.

Gama biraan yogguu ilaalamu, Gadaan Oromoo shan haata`uyyuu malee, naannoolee Oromiyaa bakka garaa garaatti maqaan ittiin waamamu gargaagarummaa ni qaba. Kanas gabatee armaan gadiirraa hubachuun nidanda`ama.

Gabatee 2Maqaa Sadarkaalee Gadaafi Gahee Hojii Isaanii

TL	Maqaa/SadarkaaleeGadaa	Umrii	Hojiifi dirqama itti kennamu
1	Gaammee /Itti makoo	0-8	Faaruu gootaa, shaakaluufi taphachuu
2	Dabballee	8-16	Weedduufi jabbilee tiksu
3	Kuusaa/Foollee	16-24	Waraana shaakaluufi loluu
4	Raaba/ Qondaala	24-32	A kka hoomaa waraanaatti tajaajila kennu
5	Doorii	32-40	Barumsa bulchiinsaafi falaasamaa barachuu
6	Luba/ Gadaa	40-48	Bulchaa biyyaa ykn Abbaa Gadaa ta`ee bulcha

Alamaayyoo (2007), Kitaaba “Sirna Gadaa: Siyaasa Oromoo Tuulamaa” fuula 64 irraa kan fudhatame.

Gabatee olii kanarraa waanti hubatamuun danda`amu, miseensi Gadaafi sadarkaaleen Gadaa Oromoo maqaa garaagaraan haa waamamani malee adeemsiifi marsaan gadaa Oromiyaa keessatti haaluma wal fakkaatuun gaggeeffama turuusaa agarsiisa.

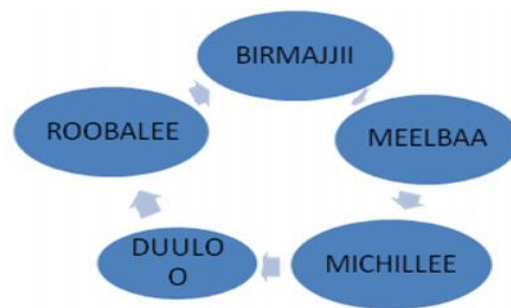
2.4.3.6. Sirna Aangoo Wal Harkaa Fuudhuu

Akka seera Gadaatti abbaan Gadaa tokko Aangoo irra kan turu waggoota sadeetiif qofaaf. Akkasumas, abbaan Gadaa tokko filatamee waggaa saddeetiif erga bulchee booda akka adeemsa Sirna Gadaatti Abbaan Gadaa gara biroon filatama. Akka seera filannoo Gadaa Bulluqitti luboota filatamuuf kaadhimaman gosa ilmaan Jaawwii Maccaa hundaa keessaa bakka bu`oota isaanii, nama dandeettii cimaa qabuufi nama gidduu gala Gadaa ykn Caffee Bulluqiif ilaalcha gaarii qabufilatani ergu. Itti dabaluun, Darajjee (2000), yaada olii kana yommuu ibsu:

According to electoral system of coffee Bulluq, the election was carried out under the contemporary Gadaa officials. The criteria expected from the candidates were many. First and for most, to be elected as Abbaa Bokkuu (head official) the Luba must be from the senior clan (hangaftu). In this case Horroo was the eldest son of Jawwii, the Abbaa Bokkuu was elected from his clan. As time went on the eldest son of Horroo, Gutaa become the senior and the system followed Gutaa's decedents namely, Himbaaboo Deeddee until the emergency of mootii system which took power.” jechuun ibsa.

Yaada olii kanarraa waanti hubatamu, akka seera Gadaa Caffee Bulluq (Odaa Bulluq) itti filannoon kan gaggeeffamu namooti filannoof ala warra ta'an keessaa filachiisaa akka Abbaa Gadaatti yeroof bakka buufatu. Abbaan Bokkuu kan filatamu gosa angaftuu ta'e keessaati filatama. Kanaafuu, ilmaan jaawwii keessaa Horroon angaftuu waan ta'eef gosoota Horroo keessaa immoo Guta angaftuudha. Guta angaftuu waanta'eef hanga sirni mootii dhufuutti Himbaaboo Deeddee Caffee Bulluq hogganaa turuu isaatu hubatama. Marsaaleen miseensa Sirna Gadaa galmoota shan qabu. Galmoonni kunneenis, galma Birmajjii, Meelbaa, Michillee, Duuloofi Roobalee jedhamuun beekamu. Galmoota kana keessatti Abbootiin Gadaa umriin isaanii gahe qooda adda addaa raawwachuun keessatti Aangoo Wal harkaadhu.

Caatoo: Marsaa Sirna Gadaa

BATO. (2015). *Kitaaba “Seenaa fi Sirna gadaa Oromoo Maccaa Hanga Jaarraa 20^{ffaa},” irraa fudhatame.*

2.4.3.7. Buttaa Qaluu

Gadaan yeroo hedduu Wiixata gaggeeffama. Alamaayyoo (2007:172), *Buttaan kan qalamu walgahii qaachaa Abbaan Gadaa gosa hangafaa guyyaa itti qalan dhuma jaarraa isaanii irrattidha*, jechuun ibsa. Kana jechuun, Buttaan kan qalamu gaafa Gadaan bahee bulee barii dhuma jaarraa sanaatti kormi qalama jechuudha. Akka Gadaa Bulluqittis, Kormi sun otoo hin qalamiin dura dugda kormichaa dhadha muuduun gara mirgaatti kuffiisu. Itti aansuun, korma Sana, abbaan Gadaa erga gorra'ee booda, foolleen gogaafi many'ee qorii harka kormaa waliin baasanii harka lubichaatti meendhicha itti kaawu. Korma sana gara mirgaatti kan kuffiisaniif gadaan sun milkii gaarii ta'a jedhameeti amanama. Garuu, Osoo hin beekiin kormi sun gara bitaatti yoo kufe milkiin

isaa gaarii miti. Akkasumas, Kormicha qalamu ijasaafi gaafa isaa kutanii gaafa isaa gogaa waliin baasuun gaafa shananii lubichi mataa irra kaawwatee malkaa bonaa ganna hin guunne bu'a. Abbaan gadaa osoo hin gorra'iin kormichatti shan naanna'anii sirbu. Kan isaan shan naanna'aniifiis Oromoo biratti lakkoofsi shan mallattoo garaa garaa qaba. Waantota uumamaa nam-tolchee adda addaatiin wal fakkeessu. Fakkeenyaaf, shanee gadaa (miseensa gadaa shaman), akaakuu horii Oromoon bobbaasu (loon, hoolaa, re'ee, fardaafi harree), quba harkaa shananiifi kanneen biroota.

Qorannoon kun kallattiin kan inni irratti xiyyeeffatu akaakuuwwan fookloorii keessaa afoola irrattidha. Kanaafuu faayidaa afoolaa, akaakuuwwan afoolaa, yoomessa afoolaafi dhiibbaa gama adda addaan afoolarraan gahu bal'inaan qorannoo kana keessatti kan ilaalaman ta'a.

2.4.4. Afoola (Oral Literature)

Afoola (oral literature) ilaalchisee hayyoonni garaagaraa hiika adda addaa kennaniiru. Asafa, (2009:18) kitaaba 'Eela' jedhu keessatti, jecha English "Oral literature" jedhu "ogbarruu afaanii," jechuun "himafaan" jechuuf kkf "Afoola" jechuu fa'i jechuun ibsa. Fedhasaa, (2013:33) maalummaa afoolaa yommuu ibsu, "Afoolli kalaqaa sammuu keessatti qindaahuun afaaniin himamudha. Kana keessatti haalli kuufamaafi lufiinsaas himamsaan malee barreeffamaan miti," jechuun lafa kaa'a. Odeeffannoon toora marsaayitii irraa argame tokko akka ibsutti, " *oral tradition is information passed through the generations by word of mouth that is not written down. This includes historical and cultural traditions, literature and law.*" yaada kana irraa waanti hubatamu, afoolli odeeffannoo afaaniin labataa tokko irraa gara labataa birootti kan daddarbu ta'ee, seenaafi barsifataalee aadaa akkasumas, ogumaafi seeronni hawaasa tokkoo barreeffamaan osoo hin taane afaaniin kan darbu ta'uu hubachiisa.

Gama biraan immoo, Georges and Jones (1995:314) kallattii bu'aa afoolli tokko hawaasaaf qabuun yoo ibsan:

Through folklore people can educate or acculture each other; perpetuate, challenge or modify a groups social norms and values; inform others about the basis for or nature of their culture; reveal or display their identity, traditionality, knowledge, or competence; and entertain or be entertained, jedhu.

Kunis afoolli hawaasa tokko keessatti kallattii hedduutiin akka waa gumaachu mirkaneessa. Afoola gargaaramee hawaasni waa barsiisa, dudhaa hawaasaa toora qabsiisa, fooyyessa, waa'ee eenyummaa, seenaa addunyaa isaa beeksifata, ittiin bashannanan, wal bashannansiisa. Hawaasni bifa 'ammayyoomen' har'a seerawwan, amantiifi siyaasaan walbulchu dhakaa bu'uuraa kan tahe, bekumsa afoolaa irra dhaabbateeti. Har'as duukaa jira; boorus biraa hinhafu. .

Hawaasni kamuu afoola ittiin of ibsu kan mataasaa danda'e qaba. Yaada kana deeggaruun, Austin (1994; 85) akka ibsetti, "Og-afaan walakkeessa daandii jireenyaafi lubbuu aadaa ummataati," jedhe. Yaada kanarraa wanti hubatamu, gama bu'aa ummataa eegsisuufi mul'isuutiin ilaalcha waliigalaa ummatichi addunyaa keessa jiraatuuf ibsa; akkasuma, xuurree hawaasichi jireenyasaa guyyaa guyyaatti ittiin gara fuulduraatti tarkaanfatuun ta'aaf jechuudha.

Egaa afoolli duudhaa ummataa kan faayidaa bal'aafi hiika gadi fagoo akkanaa qabu ta'uyyuu akka og-barruutti beekameefi bakka argachaa hin turre. Finnegan (1970) yaada kana yommuu ibsitu, muuxannoo jiruufi qorannoolee erga waa'een afoolaa qo'atamuu eegalanii kaasanii jiranirraa kan hubatamu, danqaa dur ture sana mara cabsuun afoolli gama garaagaraan labataa labatatti lufaa tureera; ammas lufaati jira. Hunduma caalaammoo carraafi karaa guddinni barnootaafi og-barruu mijateen gara galmeeffamuun labataa labatatti lufuu danda'uunitti dhufeera. Kanaafuu, hiika ykn ergaa gosoota afoolaa hubachuuf haalawwan qabatamoo isaan hawaasicha itti tajaajilaniin beekuu qabna. Ben Amos (1975: 186) akka jedhetti, "*Since folklore process takes place in the social situations, it is necessary to discern the perceptive attributes of the community perceive them.*" Kana jechuunis, afoolli kan dhiyaatu haalawwan hawaasummaa keessatti waan ta'eef, akka ummatichi adeemsa walqunnamtii keessatti itti dhimma bahu beekuu barbaachisa.

Gabaabumatti, afoolaafi hawaasni kan adda bahanii ilaalaman miti. Afoolli hawaasa malee, hawaasnis afoola malee jiraachuu kan hin dandeenye ta'eetu hubatama.

2.4.4.1. Faayidaalee Afoolaa

Beektonni garaa garaa faayidaa afoolli uummata keessatti qabu bifa garaagaraatiin kaa'u. Akka Bascom (1965) kaa'etti fooklooriin faayidaalee gurguddoo afur qaba. Isaanis; Barsiisuu, cimsuu, miliqsuufi to'achuudha jechuun kaa'ee jira. Kanneen kunis, akka armaan gadiitti ibsamaniiru.

i. Milqsuu (dagachuu)

Ilmaan namaa jiruufi jireenya akkasumas bu'aa bayii guyyaa guyyaa isa nufisiisu jalaa gara addunyaa boqonnaa qabutti baqachuu barbaadu. Kana gochuuf immoo waan hedduutu danqaa itti ta'uu danda'a. Waantonni gufuu ta'an kanneen akka aadaa, barnoota, qabeenya, uumamniifi kkf jalaa afoola ayyadamuun miliquuf yaala (Bascom 1965).” Foklore people escape from repressions imposed up on them by society jechuunibseera. Akka hayyuun kun jedhutti, namoonni, dhaabbiilefi waldaalee hawaasummaa isaanii akkasumas, aadaa isaanii afoolaan ijaaruun gochaalee guyyaa dhalootaatii kaasee hanga gaafa du'aatti raawwataman barbaachisummaa isaanii amansiisaa akka hin banneefi hin irraanfatomne godhu jechuun kaa'a.

ii. Tursiisaa/Kabajuu (validate)

Raawwiin Sirni tokkoo akka hin badne ykn hin irraanfatomne itti fayyadamuun akka turu taasisuun dirqama hawaasa sanaati. Afoolawwan kanneenis tursiisuun kan danda'amu hawaasni walitti dhufee tokkummaan jilawwan adda addaa keessatti haala garaagaraan kabajuun kan raawwatamu ta'a.

iii. Barsiisuuf

Haaluma walfakkaatuun namoonni afoolatti gargaaramuun haala jiruufi jireenyaa, naamusa, aadaafi duudhaa isaanii ittiin walbarsiisuun “Foklore is pedagogic device which reinforce morals and values and builds wit,” jechuun ibseera. Yaada kana deeggaruun Andrezwski (1985:38) irratti “oral literature , like written literature is of educational value since being exposed to it enhances the litents verbal skills, enriches vocabulary and enlarges their knowledge of their own society and its history” jedha. Yaada kanarraa waanti hubatamu, akkuma ogbarruun barreeffamaa barnoota keessatti ogummaawwan

garaagaraa nama gonfachiisu, afoola keessattis hawaasni jecha afaaniin beekumsa isaa babal'ifataa deemuu isaa ibsa.

iv. To'achuuf

Uummanni Oromoo miseensa hawaasa sanaa kan ta'e amala fudhatama qaburratti jajjabeessuun amala badaa ykn fudhatama hin qabne immoo balaaleffachuun amala gaarii ta'e irratti miseensa isaa to'ata. (Bascom 1965) "Foklore is a means of applying social pressure and exercising social control" jedha. Akka yaada kanaatti fooklooriin dhiibbaa hawaasa irra jiru ittiin to'achuuf gargaaruusaa ibsa.

2.4.4.2. Akaakuu Afoolaa

Hayyoonni hedduun akaakuu afoolaa bakka addaa addaatti qoodanii ka'anii jiru. Kanneen keessaa, John Macy keessatti bal'naafi heddumminaan maqaa dhahaman seenaa, faaruu gootaa (epic), walaloo weedduu (lyric poetry), do'ii, falaasama, asoosama dheeraa, barruu gahaa fi asoosama gabaabaadha. As keessatti, fooklooriin "seenaa" (weedduu aarii, durdurii, seeneffama), walaloo faaruu, walaloo sirbaa (weedduu fi walaloo), do'ii, seeneffama gabaabaa (sheekkoo), guddisuu danda'a. Falaasamni idilaawaan garuu baayyee haala gad aanaan afoola ykn asoosama dheeraa keessatti mul'ata. Asoosama dheeraan afoolaa, faaruu goototaati, ykn seeneffama geengoodha. Waa'ee fookloorii, Macy-in dabalee akkas jedhe: gosni ogbarruu ogbarruu dura tureera

Gama biraanis, Dandus yaaduma kana akka itti aanutti kaa'a, "one finds many different kinds of folklore, including tale types, nursery rhymes, tongue twisters, folk songs, mnemonics, palindromes, and children's games" (Dandus, 2007:70) yaada kana irraa waanti hubatamu, akaakuuwwan fookloorii kanneen akka faaruu addaddaa (walaloo, faarfannaa), sirboota hawaasaa, tapha ijoolleefi kkf akka of keessatti hammatu ibsa. Gama biraan Okpewho (1992: 127-290) afoola Afrikaa bifa muuziqaafi do'iin gosoota fookloorii raawwii jala galan jechuun bakka sadiitti qoode: sirbootaafi jechamoota (songs and chants), raagoo (oral narratives) fi kanneen cimina sammuu mul'isan jechuun qooda. Haaluma kanaan, akaakuu afoolaa bakka sadiitti qooduun dhiyaateera. Isaanis: raagoo (oral narrative), af-walaloo (oral poetry) fi qareeyyii (witticism) dha

2.4.4.2.1. *Raagoo* (Oral Narrative)

Raagoon akaakuuwwan afoolaa jiran keessaa isa tokkodha. Jechi "raagoo" jedhu afaan Ingiliziiitiin "oral Narrative" yookiin "Folk Narrative" yaada jedhuuf hayyoonni garaagaraa itti gargaaramaa jiru. Jechi "Oral Narrative" jedhamee moggaafame "kan darbes haata'u kan jiru yaadataniin afaaniin raaguu ykn seenessuu hiikkoo jedhu ofkeessaatti haammata. Kan ilaalchisee hayyuu beekamaa fookloorii kan ta'e, (Dundes, 1965). Afaan Ingiliziiitiin *Folk can care to any group of people whatsoever, who share at least one common factor, jedhee* ibsa. Asirratti gareen uummataa kan wal isaan fakkeessu maali? gaaffiin jedhu ka'uu mala. Kanaafuu, namoonni hedduun walitti dhufanii yoo garee uuman waanti walirraa hirmaatani ykn wal isaan fakkeessu ni jiraata. Fakkeenyaaf, Afaan tokko dubbachuu danda'uu, amantaa tokko waliin hordofuu danda'uu, seenaan, malli jireenyaa isaanii, akkaataa naannoo isaanii itti hubatan (world out look), dalagaan wal fakkaachuu danda'u. Kanaaf, amaloota kanneen olitti tuqamaniif kanneen biroo walirraa hirmaatan afaan ingiliffaan "Folk" jedhamanii qorattoota fookloorii biratti beekamu. Akka Dundes jedhutti yaadni "Folk Narrative" jedhedhu immoo namoonni walitti dhufeenya uumanii jireenya hariiroo keessatti afaaniin kan raagan ykn seenessanidha jechuun dandeenya. Karaa biraatiin raagoon adeemsa muuxannoo jireenyaa keessatti uummanni kan darbarse kan waliif seenessu, ittiin walii galu, naannoo keessa jiraatu kan itti hubatu, falaasama isaa kan itti gaggeessu, amantii isaa kan itti calaqqisiisu, waan gaarii dabarse ykn gadheen raawwadhe jedhee kan itti yaadatu hojii saadaati (imaginative expressions) jechuu danda'ama. Akkasumas, hayyoonni duraan waa'ee raagoo qoratan ulaagaa adda addaan qoodaniiru. Haalli qoqqooddii isaanii garuu garaagarummaa agarsiisa. Cerulli (1922) raagoo Oromoo Maccaa bakka afuritti qooda. Sumner (1996) raagoo duraan gurmaa'an qorachuun akkuma Cerulli bakka afurittiqoodde ilaaleera. Isaan kunis tokko tokkoon haala armaan gadiin ibsamaniiru.

1. Oduu durii

Oduu durii akaakuu afoolaa keessaa tokko ta'ee bara durii irraa jalqabee kan seeneffamaa turedha. Akka Dorson (1972) ibsetti oduu durii yeroo jalqabaatiif kan walitti qaban obboleewwan lamaan `William and Jacob` ture. Oduun durii galgala maatiin walitti qabamanii walbashannansiisuuf kan raawwatamudha. Kun kaayyoosaa tau's, adeemsa

kana keessa dhaamsa biros dabarfachuun danda`ama. Yaada kana Dorson (1972:53) *“folktales are told primarily for entertainment although they may have secondary purposes”* jedha.

Akka yaada kanaatti oduun durii nama bashannansiisuuf himama. Osuma nama bashannansiisuus barnoota biros argatu; gorfamus. Gorsasana keessa dhaamsa barbaadametu darba. Kanaafuu, oduun durii jireenya namootaa guyyaa guyyaa waliin kan walitti hidhamu waanta`eef, dhimmoonni keessatti hammataman mudannoo sirna jireenya namootaa waliin walitti kan firooma ta`uu hubachuu dandeenya.

2. Raagamtaa (myth)

Raagaamaan wantootaafi gochoota otoo addunyaan kun bifa har`aa hinqabatiin dura raawwataman seenessa. Akka Mulugeetaa (1999) ibsutti raagaamaan wantoota hundaaf madda odeeffannoo akka ta`ettiifi aadaan barreeffamootaa otoo hindagaagiin, seenaan dhala namaa barreeffamaan otoo hinjalqabamiin dura madda ragaa akka te`etti ibsa. Haala walfakkaatuun Bartles (2000:29) yaada kana yoo dhugoomsu, “myth deals with the origin of man and his world” jechuun kaa`a. Maalummaa namootaa, beekumsa qaban, waa`ee naannoo itti jiraatan raagaamaan odeeffama. Uummanni `dhugaadha` jedhee amantaan fudhatu marti raagaamaan odeeffama.

3. Afseenaa

Af-seenaan waan darbe tokkorratti hundaa`ee kan himamu ta`ee, yeroo bay`ee naannoo murtaa`e tokkotti seenaa dhugaan raawwate keessaa fudhachuun kalaqni afoolaa itti dabalameehimamudha. Kaayyoonsaas gaaffiiwwan yaadessaa ta`an deebisuufidha. Namni tokko seenaa dabarse keessatti hojiiwwan gaarii yookaan badaa ta`e tokko hojjechuusaa mirkaneessuuf kandubbatamudha. Seenaa sana keessatti gochi raawwatame akkamitti? Maaliif? Gaaffilee jedhaniif afseenaan deebii kenna. Gosti raagoo kun seenaa hawaasaa keessatti dhugaan raawwataman jedhaman raawwii seena qabeessa ta`erratti hundaa`uun waa`ee walittii bu`iinsa ykn lola moototaa, saboota gidduutti ta`u, godaansa uummataa, balaa uumamaa, moggaasa naannoo, hundeeffama magaalotaafi kkf hima. Kunis haqummaan jiraachuusaa kan itti mirkaneeffamu yeroo gochi tokko itti raawwate,

haala, iddoo akkasumas namoota raawwatan waan eeruuf oduu duriirraa adda isa gochuu mala.

2.4.4.2.2. Af-Walaloo

Afwalaloo barwalaloon (written poetry) irraa wanti adda isa taasisu inni guddaan afwalaloon afaaniin dhaloota irraa gara dhalootaa kan lufu yemmuu ta'u, qabeenyummaa isaatiin kan hawaasaati. Kana malees, afwalaloon yeroo fi iddoodhaan, akkasumas, akkuma dandeettii nama dhiyeessuu sanaatiin garaagarummaa (variation) mul'isuu danda'a.

Afwalaloon akaakuu afoolaa ta'ee waa'ee waan tokkoo bifa walalootiin kan ibsuudha. Haala kan Okepwho (1992) kitaaba *'African Oral Literature'* jedhu keessatti waa'ee afwalaloo yoo addeessu walaloofi yedaloon qindaa'ee dhiyaachuu agarsiisuuf *'songs and chants'* jedhee kan moggaase fakkaata. Kana malees afwalaloon, akaakuu afoolaa hawaasaa ta'ee kan abbummaa dhuunfaa hinqabne afaaniin darbudha. Haala kana ilaalchisee Fekade (1991:86) yoo ibsu, afwalaloon dalagaan akkasumas haalli dhiyeenyisaa yeroo hedduu afaaniin kan darbu walaloo uummataati jechuun ibsa.

Gama biraan, Asafaa(1997:12) Kitaaba Og-barruu (litrature) walaloo(poetry) "Edas Edanas" jedhu keessatti, "waloo fi beektonni ho-gbarruu walaloo 'dhangala'aa dhaga'ittiti' over flow of emotion' jedhan. Dhugummaa Afoola Oromoo keessatti, ajjeesaan yoo dhaadhatu, geeraraan yoo baannatu, gooti yoo wal faarfatu onnatee buubee dhaga'ittiin 'saa 'ol ka'ee" garaan 'fagoo ga'ee, battaluma (spontaneity) walaloodhaan laakiin faarsa laakiin arrabsa, dhaadhata, baannata fa'a." jedha.

Afwalaloon akaakuu adda addaa of keessaa qaba. Isaanis: geerarsa, weedduu, sirba, faaruu, eebba/abaarsafi kkf. Akaakuun afwalaloo kunniinillee birkiilee bay'ee of jalaa qabaachuudanda'u. Ta'us qabiyyee kana keessatti gosoota afwalaloo kanniin gabaabinaan haala itti aanuun dhiyaataniiru.

I. Geerarsa

Geerarsi af-walaloo Oromoo keessaa tokko yoota'u, bakka inni itti geeraramu bay'eedha. Lafa daboo, iddoo cidhaa, yookaan waamichaatti geeraramuu danda'a. Geerarsi sababa

adda addaaf kan geeraramu yoo ta`u, dhageettii keessoosaanii, aarii, gaddaafi gammachuu qaban ittiin baafatu. Kana malees, tokko ajjeesee geerara, kaanimmoo yaalee waan milkaa`uu dhabeef aariin geerara. Tokko qabeenyasaan yoo geeraru kaanimmoo dhabe deegarratti geerara. Kanaafuu, geerarsi dhimma adda addaaf geerarama. Haaluma walfakkaatuun Addisuu (1990) geerarsi Oromootaaf af-walaloo eenyummaafi biyyummaa isaanii akka ta`etti ibseera. Geerarsi miira onnummaa, gammachuu, gadda, xiiqiifi kkf kan guutamedha. Namni tokko gammachuu yookaan gaddasaa geerarsaan ibsata. Akka kanaan geerarsi, gosoota adda addaatti qoodama. Kunis qabiyyeerratti hundaa`uun (geerarsa ajjesaa, roorroo, daboo, faarfannoofi duulaa) jechuun bakka shan qooda (Warquufi Kaawwan 1993:39).

II. Weedduu

Weedduun walaloo aariin guutamedha. Namni tokko hawaasa keessatti jaallatee dhabuu danda`a; waa barbaadee argachuuf gufuun itti bay`achuu danda`a. Yeroo kana aariidhaan guutamee weeddisa. Rakkoo xinsammuusaa ittiin ibsata; xiiqii keessa gales ejjennoo fudhachuuf dhaadata. Miira kana hundayyuu weedduun calaqqisiisuu danda`a. Faayidaa weedduu ilaalchisee Warquufi Kaawwan (1993:119) yoo ibsu, weedduun kan jaalalli qabe abidda jaalala isaa qabsiisa, hiyyummaafi gadda keessa jirurraa addaan bahuuf, hadhaawaa jireenya gadadoofigadaantummaa keessaa bahuufi kan kana fakkaatan kan ittiin calaqqiau jechuun ibsa.

Haala kanaan weedduun gosa adda addaatti qoodama. Isaanis: weeduu durbaa, jaalalaa, gootummaafi kkf ta`uu danda`a. Weedduun yeroo bay`ee dhuunfaan weeddifama. Akka aadaattis badaa sochii qaamaa waliin hinqabatu. Dhimmi garee onnachiisu jiraannaan garuu weeddifamuu danda`a. Walumaagalatti, weedduu walaloo aarii ibsuufi tarkaanfii fudhachiisu ta`uusaan sirbaafi faaruurra adda ta`a. Kanaafuu, walaloon tokko weedduu jedhamuuf miirri onnaa`ummaa mul`isu jiraachuu qaba.

III. Sirba

Jechi `sirba` jedhu kun sochii qaamaa akka ta`etti beekamuu danda`a. Haata`u malee, sochii qaamaa osoo hintaane walaloo yeedaloon sagaleeffamee hurruubummaan dhugoomudha. Sochiin qaamaa garuu sirba otoo hintaane, maqaa ittiin beekamu qaba.

Innis, hurruubbii jedhama. Naannoo Oromiyaa keessattis hurruubbii gosa adda addaatu argama. Akka fakkeenyaattis shaggooyyee, dhiichisa, mirrisa, gelloo, kumkummeefi kkf maqaa dhahuun nidanda`ama (Fedhasaa 2013). Egaa sirbi walaloo yeedaloon weellifamu yommuu ta`u, sochiin qaamaa immoo hurruubbii yeedaloo sana waliin deemudha. Kanaafuu, sirbi hurruubbiin walqabata jechuudha.

Sirbi dhimma sirbamuuf irratti hundaa`uun gosoota adda addaatti qoodama. Gosoonni kunniinis: sirba jaalalaa, sirba cidhaa, sirba hojiifi kkf fa`i. Qoqqooddiin kunis, waan inni sirbamuuf irratti bu`uuffachuun raawwatama. Kunis, dhimma jedhamuuf sannan walqabachuun waltajjii sirbamuun dhugoma. Kana malees, sirboonni kun yoomessa keessatti sirbamanis niqaba.

IV. Faaruu

Faaruu walaloo miira mararfachuun guutamee jirudha. Namni tokko waan faarsu sana jaallatee mararfata. Wanti faarsamu sunis biyya, hriyaa, haadha, abbaa, loon, dachee, waaqa, gootaafi kkf ta`uu danda`a. Ilmi namaas wantoota kana keessaa tokkoof miira jaalalaa qabuuf faaruun mul`isa. Galmeen jechootaa Afaan Oromoo (1996) faaruu yommuu hiiku: “sirba gaariisaa kaasanii sirbuu, daboon loon faarsuu, gocha gaariidhaan maqaa namaa kaasuu, sagalee galataa, mararfachuu” akka ta`etti ibsa. Haala walfakkaatuun Warquufi kaawwan (1993:63) faaruu gabaabsanii yommuu ibsan, jajachuu yookaan mararfachuu akka ta`etti lafa kaa`a.

Qabiyyeerratti hundaa`uun faaruu waaqaa, dachee, jaalalaa, biyyaa, hiriya, loonii, haadhaa, abbaafi kkf jechuun gosa adda addaatti qoodama. Dimshaashumatti, faaruun kaawwan irraa kan itti adda ta`u, miira mararfannaan guutamee jiraachuusaati. Gareenis ta`e, dhuunfaan faarfamuu ni danda`a. Dhimma dhiyaatuuf bu`uureffachuun hurruubummaa qabaata. Yoo miira gammachuu qabaate ni hurruubama; yoo faaruu gaddaa ta`emmoo hin hurruubamu. Kanaafuu, sochii qaamaan walqabachuun isaa haala keessatti danda`u irratti daanga`a jechuudha.

IV. Eebba/ Abaarsa

Aadaa Oromoo keessatti eebbii abaarsi baay`ee beekamaadha. Hawaasichi duudhaafi aadaa of gidduutti qabu kabachiisuuf amanamummaa walii waliisaaniif qabus ittiin

cimsuuf kan balleesse ittiin ifachuuf kan gaarii raawwate ittiin jajjabeessuuf eebbaafi abaarsatti fayyadama. Akka Dirribii (2012:69) kitaaba `Ilaalcha Oromoo` jedhu keessatti bara safuun eegamaa ture waaqeffataan, bakka dhaabbatee eebbiserra dhaabatee hinabaaru. Bakka dhaabatee kakate, irra dhaabatee Waaqaaf hin wareegu, safuudha jechuun ibsa. Kanarraa wanti hubatamu, eebbiifi abaarsi iddoofi yeroo itti gaggeeffamu qabaachuu isaati. Kana malees, Warquufi kaawwan (1993:52) maanguddoo wabeeffachuun eebba yoo ibsu, eebba jechuun waaqa kadhachuudha. Waaqammoo yoo kadhatan marga, bishaan, hormaata, bultuma, nagaafi kkf nama fida jechuun hiika itti keennaniiru.

2.4.4.2.3. Qareeyyii Afoolaa (Witticisim)

Jechi `qareeyyii` jedhu isa afaan Ingiliziin `Witticisim` jedhu bakka bu'a. Qareeyyiin akaakuu afoolaa bifa gabaabinaan qindaa'ee sammuu qaruuf fayyada. Kunis, boca gabaabaan kurfaa'uun gosoota afoolaa biroorraa adda ta'a. Jechoota muraasatti gargaaramuun ergaa bal'aa dabarsa. Qareeyyiin haala salphaan waan walxaxaa ta'e dabarsuun sammuu namaa bal'isee akka yaadu godha. Innis damee adda addaa kan of keessatti qaba. Isaanis: mammaaksa, hiibboo, cigoofi jechamaa fa'a. Isaan kanneenis tokko tokko gaditti ibsamaniiru.

1. Mammaaksaa

Hayyoonniifi qorattoonni waa'ee afoolaa irratti gama garaagaraatiin hiikuuf yaalaniiru. Hiika isaan kennan keessaa tokko fuunee akka armaan gadiitti haa ilaallu.

Finnegan, (1970). Guutumaan guututtis ta'uu baatu, uunkaan gabaabaa ta'ee hiikaafi booharsuun ykn hawachuun kan beekamu, akkasumas, dhugaa waliigalaa gabaabsee kan kaa'uudha jechuun ibsiti.

Gabaabumatti, yaadota hayyootaafi kitaabota garaagaraarraa fudhataman kanneen yoo walitti fiduun gabaabsinee keenyu, gooreewwan afoolaa jiran keessaa uunka gabaabaa ta'een kan dhihaatuufi hawatummaan kan beekamu ta'ee, yaada baay'ee bal'aa ta'e gabaabsee dhiheessuufis kan oolu mammaaksa ta'uu nama hubachiisa.

2. Hibboo

Hibboon gosa af-walaloo ta'ee, dorgommii gareewwan lama gidduutti raawwatamudha. As keessatti sammuu daa'immanii qaruuf, naannoosaanii akka beekan gochuuf, dandeettiin yaaduusaanii akka bal'atuuf, amalaafi bifa namaa, bineensotaafi uumamaa akka hubataniif haala gaaffiifi deebiin kan dhiyaatudha Dandus (1965) akka ibsutti, hibboon gaaffii nama deebii waan gaafatamu hinbeekne qoruufi dogoggorsiisuuf (confusing) dhiyaatu jechuun ibsa. Bu'aan inni hawaasa Oromoo keessatti qabus kanumaan walqabata. Sammuu daa'imaarraa kaasee hanga nama guddaatti dadammaqsuuf, guddisuuf, yaada tokko bal'isanii ibsuuf, waa'ee namaafi naannoosaanii akka hubatan gargaara.

3. Cigoo

Cigoon jecha yookaan gaalee ykn hima hiika mul'ataafi dhokataa qabu ta'ee, kan himoota yaada walqabataa qaban lamaan himamudha. Innis dubbii dacha, sorgoofi sookoo qaba. Dubbiin dacha bo'oo dhumaarratti kan argamu yoota'u, bakka argamu sanatti duraafi duubaan hiika kenna. Cigoo keessatti hiikni ifatti mul'atu sorgoo jedhama. Hiika fuullee kan argachuuf hima bo'oo jalqabaafi itti aanu sana waliin xiinxaluudha. Hiikni dhokataan keessa dhokatee jirummoo sookoo yoota'u, innis hiika dubbiin dachaa qofaan dhaabbatee laatudha. Asirratti wanti hubatamuu qabu dubbii dachaa akkuma jirutti xiinxaluudha. Cigoo keessatti jechi yookaan gaaleen dubbii dachaa jedhame sun ofumasaa hiika lamaaf gumaacha.

2.2. Sakatta'a Qorannoowwan Walfakkii

Qorannoowwan mata duree kanaan walqabatanii hojjetaman akka qorannoowwan walfakkiitti dhiyaataniiru. Dhiyaannan isaanii kunis walfakkeenyaafi addadduummaa qorannoowwan kanneeniifi qorannoo kana gidduu jiru irratti xiyyeeffachuunidha. Kunis kutaa saditti qoodamuun dhiyaateera. Inni duraa, qorannoowwan sadarkaa digirii jalqabaatti, Kan lammataa qorannoowwan sadarkaa digirii lammataatti adeemsifamaniifi Sadaffaarratti immoo kanneen dhiyaatan qorannoowwan sadarkaa adda addaatti gaggeeffamanidha. Sadeen isaaniyyuu duraaduubaan dhiyaatanii jiru.

2.2.1. Qorannoo Digrii Jalqabaa

Alamuu (2009) qorannoo mata duree, “Sina Buttaa Qaluu Uummata Oromoo Godina Shawaa Lixaa Kan Aanaa Jibaat” jedhu keessatti waa’ee adeemsa Buttaa qaluu dhaabuu keessatti eebba eebbisuu, seera tumuufi sirba miseensota sadarkaalee Gadaa muraasa xiinxaluu irratti qorannoo kana wajjin walitti dhufeenya qaba. Gama biraan immoo haalli qorannoon itti gaggeeffameefi kaayyoon qorannichaa qorannoo haaraa kanarraa addadha. Dabalataan, qorannoon kun adeemsa Buttaa qaluu waliin walqabatan qofarratti fuulleffachuun isaa qorannoo haaraa kana irraa adda isa taasisa.

2.2.2. Qorannoo Digrii Lammaffaa

Dirribaa (2007), maduree " Qaaccessa Faaruu Gooticha Oromoo Abiishee Garbaa Godina Horroo Guduruu Wallaggaa" jedhu keessatti, faaruu gooticha Abiishee Garbaa Godina Horroo Guduruu wallaggaa bu’uureffachuun qorannoo gaggeeffame.

Qorannoon kun faaruu gootaa irratti xiyyeeffatee haagaggeeffamuyyuu malee qoratichi xiinxala Afoolaa Oromoo irratti bu’uureffachuun qorannoo gaggeessuun isaa qorannoo haaraa kana waliin wal isa fakkeessa. Garuu qorannoon kun faaruu gootaa waliin wal qabatan irratti xiyyeeffata waan ta’eef immoo adda isa taasisa. Akkasumas, Qorannoon haaraan kun immoo qaaccessa afoolaa sirna Gadaa irratti xiyyeeffatee faayidaa afoolaa, akaakuu afoolaafi waantota afoola jila sirna Gadaa irratti dhiiabbaa gama addaa addaan geessisa qaaccessuu irratti bu’uureffachuun isaa qorannoo dirribaa irraa garaagarummaa guddaa qaba.

2.2.3. Qorannoolee Olaanaa

Mulugeta Nagaasaa (2014) Mata duree, “Documentation And Analysis of Ritual Performance of Sera Gada Among The Karrayyu Oromo ” Ph D Dissertation A.A.U jedhu irratti jila seera Gadaa karrayyuu xiinxaluu keessatti, xiinxala afoola sadarkaalee sirna gadaa (itti Makoo, Dabballee, Foollee, Dooromaafi Luba) garaa garaa irratti qorannoo gessuun isaa qorannoo haaraa kana waliin wal isa fakkeessa.

Haata’u malee, qorannoon digrii sadaffaa (Ph D) guuttachuuf gaggeeffame kun bal’aa, haala walii gala raawwii ceehumsa jilawwaniifi seera Gadaa waliigalaa irratti

xiyyeeffachuun qorannoo gaggeeffemedha. Akkasumas, haala raawwii isaaniin akaakuu akaakuun qooduun, fakkoommii meeshaaleen aadaa jilicharratti hojiirra oolaniifi gocha isaanii qaaccessseera. Gama biraan, haalli afaan qorannoon kun itti gaggeeffame, iddoo, yeroofi aadaan keessatti gaggeeffameen qorannoo qaaccessa afoola jila Sirna Gadaa Odaa Bulluq kana irraa garaagarummaa bal`aa kan qaban ta`uu hubachuun nidanda`ama.

Boqonnaa Sadii: Saxaxaa fi Mala Qorannichaa

Mala qorannoo yeroo jennu qorannoon kun mala isa kamiin akka qophaa'e, malleen odeeffannoon ittiin funaanaman: af-gaaffii, bargaaffii, daawannaa, sakatta'a galmee, qormaata, marii garee fi kkf, mala iddattoo ittiin filataman-iddattoo waliin makaa, iddattoo ramaddii, iddaattoo itti yaadee, iddattoo eerummaafi kkf ta'uu malu. Maloota jiran kana keessaa qorannoo kanaaf amalaafi gosa qorannoo eeraman keessaa mijataafi bu'a qabeessa ta'e filchuun akka gaggeeffamu ta'eera.

Qorannoon kun mala qorannoo akkamtaatti (qulqullaa'inaa) fayyadamuun kan gaggeeffame yoo ta'u, sababni malli kun itti filatameefiis meeshaalee funaansa ragaa qorannichaaf barbaachisan argachuuf mijataa waan ta'eef. Kanaafuu, mala akkamtaa (qulqulleeffataa) /*qualitative research*/ bu'uureffata jechuudha. Sababnisaa, qorannoo kana keessatti odeeffannoon guurame lakkoofsaan osoo hintaane ibsuutiin hiika kan argate waan ta'eefidha. Addunyaa (2011:10); Zoltan (2007:19) wabeeffachuun yommuu ibsu, "Akaakuu qorannoo kanaa gaggeessuuf akkaataan odeeffannoon itti funaanamu, gosni odeeffannoo, akkaataan itti qaacceffamuufi itti ibsamu isa kaan irraa adda ta'a," jedha. Dabalataanis, yaada kana Dastaan (2013). Yommuu addeessu, "Qorannoon mala qulqullaa'inaa kanaan gaggeeffamu odeeffannoo argate mala addeessuutiin ykn mala ibsaatiin dhiyeessa." Kun immoo odeeffannoo af-gaaffiin, daawwannaanfi marii gareen argaman bal'inaafi gadi fageenyaan ibsuuf gargaara.

Akka Spradley (1979) ibsuttiis, qorannoon aadaa hawaasaa irratti geggeeffamu waa'ee hawaasichaa qorachuurra darbee hawaasicharraa barachuurratti xiyyeeffata jedha. Qorannichi akkaataa hawaasni Oromoo aanaa kanaa raawwii afoola jila Sirna Gadaa keessatti itti dhimma bahu ilaalchisee haala jiru ibsuurratti kan hundaa'edha. Qorannoon gosa akkanaa kun waan jiruufi jireenya dhala namaa keessatti mul'atan: duudhaa, dandeettii, dadhabina, cimina, fedhii, jaalala, jibba, gadda, gammachuu, daawwachuun, gaafachuun, yaadannoo qabachuufi waraabuun ragaalee funaanuun adeemsifama (Solomon, 2004).

Haaluma kanaan, qorataan kunis ragaalee bifa garaagaraatiin sassaabaman gadi fageenyaan xiinxalee tokko tokkoon adda baasee ibseera.

3.1. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon Kun kutaalee gurguddoo shanitti qoodamee dhiyaate. Kutaa tokkoffaa keessatti: seen duubee, ka'umsa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaa, hanqinleefi haala qindoomina qorannichaatu dhiyyaate. Kutaa lammaffaa sakatta'a barruu yommuu ta'u, sakatta'i barruu immoo; xiinxala afoolaa walii galaafi afoola Sirna Gadaa keessatti fayyadan ilaalchisee qorannooleen dhimma kanarratti adeemsifaman, yaada beektotnni mata duree kana ilaalchisuun barreessan sakatta'a barruu firoominaa qorannichaa ta'uun dhiyyaataniiiru. Kutaa sadaffaa keessatti, mala qorannichaatu dhiyyaate. Mala qorannoo kana jalatti qorannichi mala isa kamitti akka fayyadame, meeshaalee funaansa ragaalee isa kamiin akka gargaarame, iddattoo isa kam akka fayyadameefi akkamitti qindaa'e akka dhiyaatu hammatameera. Kutaa arfaaffaa jalatti, xiinxalaafi hiika ragaalee funaanuun irraa argametu dhiyaate. Kutaa shanaffaafi inni dhumaa, xiinxala odeeffannoo gaggeeffamee irra dhaabbachuun guduunfaafi yaboo kennuun qorannichi xumurame.

3.2. Iddattoo

Iddattoo jechuun namoota qorannoo sanaaf filataman jechuudha. Kanas William M.K. Trochim (2006) yommuu ibsu, *"The sample is the group of people who you select to be in your study."* jedha. Iddattoonis kan filatamu jamaa qorannoon irratti geggeeffamu keessaa namoota filachuu jechuudha. Namoota mara utuu hirmmachisuun adeemsifame yeroo bal'aa, baasiifi humna namaa guddaa gaafata. Kanaaf yeroo, maallaqa, humna namaafi kkf qusachuuf yaadamee jamaa qorannoon sun irratti fuulleeffate keessaa kanneen namoota warra hafan bakka bu'uu danda'anfi muuxannoo gahaa qaban iddattootoota filachuun adeemsifameera. Haaluma kanaan namni qorannoo geggeessu tokko iddattoo filachuuf tooftaalee hedduutti gargaaramuu danda'a. Tooftaaleen kunniinis akkaataa qorannicha waliin deemuu danda'anitti ilaalamanii filatamu. Kanaafuu, iddattoowwan addaa addaa hojii qorannichaa galmaan ga'an filachuun mala isa bu'uura qorattichi itti gargaagamu ta'a. Malli kunis, mala ibsaa qorannoon ittiin dhihaatu ykn geggeeffamudha.

Qorattichis qorannoo kana gaggeessuuf iddattoon dhimma itti bahe gosa iddatteessuu keessaa mit-carraadha. Sababni isaas, gosa iddatteessuu mit-carraa keessaaa mala

akkayyoo itti gargaaramuun, namootakaayyoo qorannichaa galmaan ga'udanda'u jedhaman akkaidattootti filatamaniiru.

Sababni malli kun itti filatameefis, namoota waa'ee aadaafi duudhaa sirna Gadaa hin beekne gaafachuurra nama aadaa sanaan jiraatuu fi afoola sanarratti beekumsa waliigalaa qabu waan ta'aniif qorannichaaf bu'a qabeessa ta'a. Dabalataan, iddatteessuun mit-carraa yeroo baay'inni jamaa hin beekamne yookiin tokko tokkoon addaan baasuufis rakkisaa yommuu ta'u fayyadamna. Kumar (2005:177): "Non probability sampling designs are used when the number of elements in a population is either unknown or can not be individually identified." jechuun ibsa. Gosa iddatteessuu mit-carraa kana keessaammoo gosa tokko kan ta'e iddatteessuu dhimmichaaf ta'u (purposive sampling) fayyadameera. Sababni isaas, iddattoon filataman qabiyyee qorannichaafi kaayyoo qorannichaa irratti waan hundaa'aniifidha.

Namoota aanaa qorannoon keessatti geggeeffame keessa jiraatan mararraa odeeffannoo funaanuufi qaaccessuun sababa hanqina yeroo, baasiifi humna namaarraa kan ka'e humna qorataatiin ol ta'uu danda'a. Kanaafuu, qorannoo kana keessatti miseensota Sirna Gadaa dhiiraa 7, dub 1, w/g 8, maanguddoota dhi 6, dub 2 w/g 8, hojjettoota mootummaa 4 waliigalatti 20 fudhachuun gaggeeffame. Haaluma kanaan, qorataan qorannoo kana odeeffannoo barbaachisuu funaanuuf gosa iddattoo mit-carraa keessaa kan manguddootaafi namoota duudhaa kana irratti hubannoo ykn beekumsa gahaa ta'e qaban jedhamanii yaadaman haala salphaan gandoolee kana keessaa tokkoo tokkoo isaanii bira ga'uuf mala mijatu jedhamee yaadamu mala ibsuuttifayyadamuun adeemsifameera. Sana booda, namoota waa'ee afoola sirna Gadaa kanaa beekan garaagaraa irraa walumaa galatti namoota 7 kanneen odeeffannoo af gaaffii kennan keessaa filachuun bakka garaagaraatii iyyaafachuun walitti qabamanii garee garee akka tokko mari'atan kan hin caalle miriisisuun danda'ameera. Yaadni isaaniis yaadannoo qabachuu qorataatiin cuunfamee qabame

3.3. Madda Ragaalee

Madda ragaa tokkoffaa ta'uun kan filataman namoota akka iddattootti filatamanidha. Sababiin isaas, namoonni kun kallattiin afoola Sirna Gadaa kana hawaasa kana keessatti

dhimma itti bahaa waan jiraniif. Akka madda raga lammaffaatti kanneen fudhataman immoo pirofaayilii waajjira Aadaafi Turizmii aanichaa sakatta'uun barreeffamoota qorannicha tumsan, barruuleewwan, yaadannoo dhuunfaafi kkf dhimma kanaan walqabatani jiran qorannoo kanaan sakatta'amaniidha. Hariiroo kallattii ta'eewwan jirani kan barreeffamaafi og-afaanii qofa osoo hintaane warreen halaalaa hirmaatanis ni dabalata. Haaluma kanaan, qoratanis qorannoo kana ragaa funaaname xiinxaluuf yaadota madda ragaa tokkoffaafi lammaffaa irraa argaman toftaa afgaaffii, daawwannaa, sakatta'a barruu fi marii garee gadifageenyaan xiinxaluun qaaccessseera.

3.4. Tooftaaalee Ragaan Ittiin funaanaman

Ragaalee funaanuuf toftaaleen garagaraa qorannicha milkeessuuf oolan jiru. Qorannoon qulqulleeffataa (akkamtaa) dhugaa hawaasa tokko keessa jiru bira ga'uuf mala funaansa ragaa addaddaatti gargaaramuu danda'a. Fakkeenyaaf, qoratichaan yaadannoo dirreerraa qabatamef, kaameraafi kkf fayyadamee odeeffannoo funaannachuu danda'eera. Goldstein (1964) yoo ibsutti, qorannoon akkanaa daawwii, afgaaffii, ragaalee barreeffama addaddaa sakatta'uufi marii gareetiin ragaa funaanuun qorannoo geggeessuun danda'ama. Qorataan qorannoo qulqulleeffataa fayyadamus haala adda addaatiin waan ilaaluuf malawwan ragaaleen ittiin funaanaman muraasatti dhimma ba'uu danda'a. Haaluma kanaan odeeffannoon afgaaffiif, daawwannaa fi mariigaree kallattiin hawaasa keessaa funaanamee fi sakatta'a galmee dookimentii adda addaa dubbisuun, odeeffannoon argame gadi fageenyaan sirriitti qaaceffamee dhihaateera.

3.4.1. Af-gaaffii

Af-gaaffiin toftaa qorataan odeef-kennitoota irraa ragaa afaaniin funannatuudha. Kunis, namoota odeeffannoo laatanii fi qoratan fuulleetti walarguun odeeffannoo kan fudhatuudha. Af-gaaffiin mala funaansa ragaa odeeffannoo baay'ee murteessaa ta'e bifa gaaffii banaafi cufaatiin qopheessuun gaafachuuf gargaarudha. Gaaffiin dhiyaatu mit-caaseffamaa yoo ta'e filatamaadha. Sababiin isaas haala odeef-kennitootaa irratti hundaa'ee jijjiiramu akka danda'utti; kunis odeeffannoon barbaachisaa ta'e miliqee akka hinhafneef gargaara. Haayyonni garagaraa faayidaa mala kanaa kallattii adda addaatiin ibsu. Punch (1998:56) Af-gaaffiin qorannoo akkamtaa (qulqulleeffataa)

keessatti ragaa kuusuun walitti qabuuf murteessaafi hubannoo namoonni waan tokkorratti qaban baruudhafis ta'ee namoota biroos hubachiisudhaaf mala cimaa akka ta'e ibsa.

Yeroo baay'ee odeef-kennitoonni qorannoowwan aadaa, namoota barreessuufi dubbisuu hindandeenyedha. Waan kana ta'eef, malli filatamaan qorannoo kanaatiif odeeffannoo funaanuudhaaf mijataa ta'e af-gaaffiidha.

Gama biraatiin af-gaaffii fayyadamuun odeef-kennaan wanta beeku waan kanaan dura raawwateefi wanta arge akka ibsuuf karaa bana. "Interview data include information on what the informant belief, expects, feels, wants, does or which explain or gives reason for any preceding" (Goldsten,1964:104). Haaluma kanaan odeeffannoowwan raawwii afoolaa tokko duuba jiran baruudhaafis tola. Gaaffiilee banamaa odeef-kennitoonni osoo hindhiphatiin kolfaa taphachaa, boqonnaa fudhachaa fi wantoota gaafataman ka'umsa godhatanii hanga beekan muuxannoo ofiifi namoota biroos eeruun deebii kennu. Deebiin isaan kennanus daangeffamaa miti. Adeemsa kanaan, afoola jila Sirna Gadaa Oromoo Odaa Bulluq Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Aanaa Horroo beekuufi qaaccessuun danda'ameera. Kunis namoota odeeffannoo kennuu danda'an jaarsota buuleeyyii, ga'eessotaafi dargaggoota walumaa galatti dhiira 10 fi dubartii 3 waliigala namoota 17 irraa odeeffannoon funaanameera. Kunis, mala af-gaaffii qorataan odeef-kennitoota waliin taasiseen raawwate.

3.4.2. Daawwannaa

Qorannoo Qaaccessa Afoola Jila Sirna Gadaa Odaa Bulluq Godina Horroo Guduruu Aanaa Horroo jedhu kanaaf mala ragaan itti funaaname keessaa daawwannaan isa tokko yommuu ta'u kunis raga qorannichaaf qorataan barbaaduuf murteessaa ta'an argachuuf barbaachisaa ta'ee waan argameef. Daawwannaa ilaalchisee Geetaachoo (2013); Yaalew(2011) wabeeffachuun, "qorataan bar-gaaffiifi af-gaaffiin alas odeeffannoon daawwannaan sassaabbachuu ni danda'an. Malli odeeffannoo qorataan daawwannaan sassaabu namoota ykn naannoo qoratu sanatti waan raawwatamu ija isaatiin daawwachaa galmeessaa ittiin walitti qabudha." jechuunn ibsa. Kanas, qorataan gaafatee osoo hin ta'iin waan qaamni ragaan irraa barbaadu otoo itti hin yaadiin raawwatu qaamaan irratti argamuun raga sirrii ittiin argatudha. Haaluma kanaan, qoratichis daawwannaa isaa gaggeessee jira, daawwannaan gaggeeffames gaafa Muddee 15/2016, eddoowwan jilli

Gadaa Odaa Bulluq itti gaggeeffamu deemee qoratichi suuraa Odaa Bulluq kaafachuun eddootti jilli kun raawwatuufi eddoo itti irreeffatan ijasaatiin daawwachuu danda'eera. Akkasumas, gaafa Amajjii 14, 2017, bakkeewwan seenaa qabeessa ta'an naannoo Tulluu Kokorfi Ejersa Maccaa achitti qaamaan argamee daawwannaa isaa jaarsolii naannoo sanaa waliin taasiseera. Akkasumas, odeeffannoo qorannichaaf barbaachisu walitti qabateera. Walumaa galatti, qoratichi odeeffannoo waa'ee Odaa Bulluq kan dura af gaaffiin odeef kennitoota gaafatee argate qaamaan deemee mirkaneeffachuu danda'eera.

3.4.3. Marii Garee

Tooftaalee ragaa ittiin funaannachuuf qorataan kun itti gargaarame inni lammaffaan marii gareeti. Jechi "marii garee" jedhu maqaa adda addaa qaba. Innis, af-gaaffii garees nijedhama. Mariin garee odeeffannoo hawaasa irraa funaannachuuf faayidaa guddaa qaba. Haala mariin garee itti gaggeeffamuufi faayidaa marii garee ilaalchisee Dawson (2002:29)

Focus group may be called discussion groups or group interview. A number of people are asked to come together in a group to discuss a certain issue. The discussion is led by a moderator or facilitator who introduces the topic, asks specific questions, controls digressions and hopes to break away conversations.

Kana jechuunis, Marii garee keessatti, odeef-kennitoonni waliin bakka tokko taa'anii dhimma tokko irratti wal marii'atanii dhiyyeessan taasisuudha. Adeemsa kana keessattis namni marii sana marii'achiisu ykn namni akka isaan yaada garaa garaa maddisiisan isaan kakaasuun hogganama. Marii'achiisaan kun immoo mata duree irratti hundaa'uun gaaffii walii walii isaanii akka walgaafachuun yaada burqisiisuu danda'anni gargaara. Yemmuu isaan marii'atan qoratichi immoo yaadannoo qabachuun odeeffannoo funaannachuufi waraabbachuun raga walitti qabata. Akkasumas, yeroo marii tokko keessatti odeeffannoo baay'ee walitti funaannachuun qoraticha ni gargaara. Odeef-kennitoonni yaada irraanfataame akka wal-yaadachiisaniifi saangargaara. Mariin garee qorattoonniifi odeef-kennitoonni filataman bakka tokkotti walargani waliin marii gaggeessuuf waan barbaachisuuf. Kanarrattis, odeef-kennitootaaf mata duree qorannoo irratti yaada akkamii akka isaan qaban baruuf carraan kenna. Haaluma kanaan, qorataan marii garee jiran keessaa marii garee bu'uureffate (focus group discussion) filate. Mariin garee

bu'uureeffate kan adeemsifamu dhimma qoratamu sana irratti raga gahaa ni kennu jedhamanii namoota yaadaman mari'achiisaa ragaa akka kennan gochuudha. Haaluma kanaan, af-gaaffii qoratichi gaafacha ture gareen warra manguddoota af-gaaffii dhiheessan alatti, qoratichi manguddoota waa'ee afoola jila Sirna Gadaa Odaa Bulluq irratti dhimma itti bahamu beeku jedhee amanu baay'ina miseensota garee tokkoo kan hincaalle mariisiseera. Mariin gaggeeffames sirboota Lubaafi adeemsa labsii sirna Gadaa keessatti haala kamiin afoola akka itti gargaaraman irratti mariin irratti gaggeeffameera. Kunis, kaayyoo iddoo qortichi af-gaaffii hanqise akka guutaniif (duuchanii) mala kana qorataan itti gargaaramuun odeeffannoo hafan duguugee fayyadamuuf kan filatamedha.

3.4.4. Sakkatta'a Galmee

Toftaa qorataan ragaa funaanuuf fayyadame keessaa tokko sakatta'a galmeeti. Ragaan dabalataa hiika raawwii afoola jila sirna Gadaa gad-fageenyaan qaaccessuuf af-gaaffii qofaan barbaaduun quubsaa ta'uu dhiisuu mala. Kanaafuu, dabalataan wantoota mata duree kanaan walqabatan wanta barreeffamee kaa'ame dubbisuun barbaachisaadha. Yaada kana ilaalchisuun, Yelew (2009:66-68) galmee bifa yaadannoo dhuunfaan, gaazexaalee, barruulee, waraqaa ragaafi barreeffamoota garagaraatiin argachuun akka danda'amu eera. Haaluma kanaan, qaaccessa afoola jila sirna Gadaa Oromoo irratti barreeffamoota WAT godinaafi aanaa fudhachuufi qorattoonni maddoota addaddaa sakatta'uun odeeffannoo walitti qaban irraa qoratichi odeeffannoo argate walitti qabuun ragaa funaaneera.

3.5. Meeshaa Ragaan Ittiin Funaaname

Qorannoo kana keessatti ragaa funaanuuf meeshaaleen garagaraa hojiirra ollaniiru. Irra caaalaatti garuu meeshaaleen funaansa ragaa kanaaf oolan meeshaalee kanneen akka yaadannoo qabachuu, akka argedhageettii (audio visuals) ta'an kan akka kaameeraa suuraadha. Meeshaalee kanneen keessaas odeef-kennitoota eeyyamsiisuun suuraan deeggaramuuf yaalameera. Odeeffannoon haala kanaan walitti qabame gara barreeffamaatti kan jijjiirame yoota'u, suuraaleen waraqaa qorannoo kana keessatti hammatamaniiru.

3.6. Malleen Qacceessa Ragaalee

Qorannoo kana gaggeessuuf madda odeeffannoo lamarraa guurameera. Isaanis: madda ragaa tokkoffaa kan gara aloolaatti (field work) bahanii odeeffannoo guuruu yoo ta'u, inni lammaffaan mana kitaabaa keessatti mata duricha waliin walitti dhufeenya qaban sakatta'uun argamun qaacceffameera.

Madda ragaa tokkoffaa, odeeffannoo meeshaalee funaansa raga sadan (af-gaaffii, daawwannaa, maree garee) maanguddoota [buleeyyii] waa'ee raawwii afoola jila sirna Gadaa beekan irraa funaanamaaniifi daawwannaa qoratichi taasise haala armaan gadiin qaacceffameera.

Madda raga tokkoffaafi lammaffaa, ragaalee mata-durichaan wal qabatan guutummaa , sirrummaafi qulqullina isaanii calalamee mirkanaa'eera. Ragaalee kaayyoo qorannichaatiin wal hin qabanneef hir'uu ta'an battalumatti keessaa haqameera. Ragaalee haala faayidaa fi akaakuu isaaniitiin gosa gosaan, addaaddaatti gurmeeffameera. Ragaalee argamanis bifa barreeffamaatiin qindaa'anii kan ibsamaniidha.

3.7. Naamusa Qorannoo

Qoratichi muummeen barnootichaa mata duree “qaaccessa Afoola jila Sirna Gadaa Odaa Bulluq” jedhu erga mirkaneesseeffii booda, yommuu gara hawaasa deemee qorannoo gaggeessu, milkaa'ina qorannichaaf hawaasa sanatti dhiyaatee odeeffannoo funaannachuun murteessaadha. Haaluma kanaan, qoratichi aadaa, duudhaafi safuu hawaasichaa kabajuun itti dhiyaatee raga barbaachisaa ta'e walitti qabachuun raawwateera. Odeeffannoo icciitii isaanii eeguun alatti, sagalee isaanii waraabuufi suuraa isaanii kaafachuun fedhiin isaanii irratti qofarratti hundaa'uun raawwateera. Akkasumas, ragaaleen qorannoo kana keessatti dhiyaatanis odeef kennitoota irraa fedhii isaanii irratti hundaa'uun funaannachuun danda'ameera. Dhumarratti qoratichi odeeffannoo bifa afgaaffii, daawwannaa, marii gareefi sakatta'a barruutiin walitti qabate toora tooraan qaaccesseera. Walumaa galatti, qoratichi odeeffannoo bifa suur sagaleetiin waraabbates irra deddeebi'ee sirriitti dhag- geeffachuun gara barreeffamaatti jijjiiruun qaaccessuuf danda'eera.

Boqonnaa Afur: Qaaccessaafi HiikaRagaa

Boqonnaa kana keessatti ragaawwan afgaaffii, daawwannaa, sakatta'a barreeffamaafi marii gareen argaman kan keessatti qaacceffamaniidha. Kunis, gaaffilee bu`uuraafi kaayyoo qorannichaa bu`uura godhachuun kan dhiyyatedha. A,kkasumas, afoolli sirni Gadaa akkamitti hojiirra oolu odeeffannoo jaarsolee biyyaafi miseensota sirna Gadaa irraa argame irratti hundaa'uun afoollan adda addaa kabaja sirna Gadaa irratti dhimma itti bahamu irratti xiyyeeffachuun ija uummatichi itti hiikkatuutti qindeessuun dhiyaateera.

4.1. Qaaccessaa Raawwii Afoolaa Jila Sirna Gadaa keessatti

Qaaccessa raawwii afoolaa jila Sirna Gadaa kan keessatti waantonni ilaalaman, faayidaalee afoolawwnii, akaakuu afoolawwanii, yoomessa afoolawwan kun keessatti hojiirra oolaniifi dhiibbaaleen gama adda addaan raawwii afoolaa kanarra geessisaniitu mata duree kana jalatti ibsamu.

4.1.1. Maalummaa Sirna Gadaa

Sirni Gadaa Sirna ittiin bulmaata Oromooti. Gadaan jaarmiyaa umriifidhalootaan ijaaramee yoo ta'u sirna bulchiinsa isaa dimokiraatawaadha. Gadaan sirna ittiin siyaasni, dinagdeenii hawaasummaan uummata Oromoo ittiin murteeffamu, kan miseensi sabichaa mirgaafi dirqama isaa beekke ittiin waliigaluufi tokkummaan ittiin waliin jiraatudha. Sirna Gadaa kana keessatti aadaan, duudhaan, safuun, seenaan, haalli waaqeffannaafi haalli jiruufi jireenya hawaasaa hundi raawwii afoolawwan garaa garaatiin calaqqisa. Akka obbo Nagishoo Baay'isaa ibsuitti, hariiroo afoolliifi Sirna Gadaa wajjin qaban baay'ee cimaadha. Gadaan kan dhuunfaa osoo hin taane kan duuchaati. Gadaan kun immoo afoola garaagaraan sirnisaa kabajamuusaa ibsa. Afoolli hin jiru taanaan raawwiin Sirna Gadaas gaggeeffamuu akka hin dadeenye beekamaadha.

Gama biraan haala hundeeffama Odaa Bulluq ilaalchisee, Odaan Bulluq dur maqaa caffee Bulluq jedhuun beekama. Odaan Bulluq kunis, bakka seenaa qabeessaafi eddoo Sirni Gadaan Oromoo Horroofi naannoo ishee itti gaggeeffamudha. Caffeen Bulluq kaaba dhiyaa magaala Shaambuu irraa kiiloo meetira 15 fagaatee argama. Akka odeeffannoon af-gaaffii obbo Abarraa Qinaaxxii irraa gaafa Caamsaa 15, 2009 argame ibsuitti, Odaan

Bulluq hundeen isaa kan ilmaan kudha arfan Jaawwii Maccaati. Bulluq maqaa nama beekamaa naannoo Godina Horroo Guduruu Aanaa Horroo keessa jiraataa ture tokkooti jedhama. Bulluq Waajjuu kun otooma jiraataa jiruu, dur-dur hongee ykn caamsaan dhufee horii isaa jalaa miidhe jedhama. Achii booda, Bulluq maanguddoon kun yeroo sanatti ayyaantuudha ture. Innis bokkuusa qabatee osoo deemuu eddoo Caffee Bulluq kana yemmuu gahu akkana jedhee Waaqa kadhate "Yaa Waaq eddoo horii koo na duraa fixxu, horii koo dura anaan ajjeesi" jechuun waaqa ofitti waamee bokkuu isaatiin lafa rukute jedhama. Achiin booda waaqayyos kadhaa isaa dhagahee, bishaan burqee horii isaas obaafate. Innis ayyaantuu waan ta'eef akkas jedhe ani Bulluq Waajjuu jedhama ati immoo Bulluq eddoo eebbaa taate" jedhee lafa sana moggaase jedhama. Dabalataan maqaan Odaa Bulluq kun dur Burqaa Bulluq ykn Caffee Bulluq jedhamee beekama ture. Garuu, yeroo dhiyyoo keessa Odaa Bulluq jedhamee waamamuu akka eegale. Maqaa Odaa Bulluq jedhu kanas Waajjira Aadaafi Turizimii Godinichaan akka moggaafame obbo Abarraan ibsanii jiru.

4.1.2. Saglan Yaa`ii Sirna Gadaa Odaa Bulluq

Uummanni Oromoo dhimma hawaasummaa, siyaasaafi dingdee isaa kan itti hoogganu sirna Gadaan ture. Yaada kana ilaalchisuun, Alamaayyoo (2007:62) sirna Gadaafi bulchiinsa isaa ilaalchisee yoo ibsu, akka mootummaa ammayyaa hojii biiron kan walxaxeen hammatamuu baatanillee aadaa, amantiifi duudhaa uummatichaatti bifa mootummaafi bulchiinsa mootummaatti kan tajaajilaa ture ta`uu addeesseera.

Haalli bulchiinsa sirna Gadaa bakkaa bakkatti garaagarummaa muraasa qabaatu. haala irra jireessaan garuu walfakkaataa dha. Miseensonni saglan yaa`ii kunis, Saglan Yaa`ii Booranaa jedhamuun kan beekamu hordofuu. Ga`een hojii miseensota kanaa kanneen armaan gadiiti:

1. Abbaa Gadaa –hogganaa Bulchiinsa Gadaa jaarraa sanaa/Gadaa/
2. Abbaa Bokkuu – mootii (aangoo olaanaa Sirna Gadaa)
3. Abbaa Muudaa – Gaggeessaa amantaa oromoo/Luba olaanaa/
4. Abbaa Caffee – dura taa`aa caffee Gadaati.
5. Abbaa Dubbii – gorsaafi dubbii himaa abbaa Gadaati.
6. Abbaa Seeraa – seera Gadaa kan tumuufi hiiku.

7. Abbaa Alanagaa – hir'ina seera irratti mul'atuuf kan falmu.
8. Abbaa Duulaa – gaggeessaa waraanaa Gadaa
9. Abbaa sa'aa – kan qabeenya to'atuykn dinagdee to'atudha.

Alamaayyoo Haayilee (2007). Kitaaba “Sirna Gadaa Siyaasa Oromoo Tuulamaa” jedhurraa kan fudhatame.

Haata`u malee, Saglan Yaa`ii ilaalchisee akka sirna Gadaa Odaa Bulluqitti waan walitti bu`u fakkaata. Salgan Yaa`ii Odaa Bulluq kun Gadaa Caffee Bulluq jalatti bifa caasaan `Saglan Yaa`ii`n jedhamee ijaaramee jira. Walitti qabaan saglan yaa`ii kanaa immoo Abbaa Gadaati. Haalli ijaarsa yaa`ii kanaas, bifa ijaarsa Saglan Yaa`ii, seeraafi dambii Caffee Gadaa Bulluq durii eegee kan ijaarame oto hinta`iin haala seera caasaa mootummaa ammaa bifa fakkaatuun ijaarame. Akaataan ijaarama isaa bara 2003ALitti Caffee Bulluqitti kan ijaarame yoota`u, haalli ijaarasaas ganda ganda irraa namoota shan shan walitti qabuun waajjira Aadaafi Turizimii Godinaafi aanaa jaarsolii biyyaa aadaa beekan jechaman walitti fiduun keessaa namoota sagal filatan. Isaan keessaas, abbaa Gadaa ta`ee kan filatame obbo Addunyaa Daammasaa kan jedhamudha. Innis haala seera Gadaatiin otoo hin taane waa`ee Gadaa irratti muuxannoo qaba jedhameeti filatame. Namoonni saddettan hafan garuu namootuma shan shan gandoota aanicha keessaa filatamanii dhufan keessaa ijaaraman. Kaanaafuu, adeemsa ijaarama isaa keessatti Abbaa Gadaa, itti aanaa Abbaa Gadaa, gorsaa Abbaa Gadaa, Abbaa Malkaa, barreessaa, qabaa maallaqaafi kanneen hafan immoo miseensa koree sanii ta`an. Haala kanas gabatee armaan gadii ilaaluu nidanda`ama.

Gabatee 3. Miseensota Saglan Yaa`ii Oromoo Caffee Bulluq Agarsiisu

TL	Maqaa Guutuu	Umurii	Saba	Ganda	Miseensa Gadaa	Gahee Hojii
1	AddunyaaDaammasaa	70	Oromoo	Ko/Caacoo	Birmajii	Abbaa Gadaa
2	Qixxeessaa Bal'is	65	”	Saqalaa 01	Hin qabu	I/A/A/Gadaa
3	Birruu Fiixaa	62	”	Shaambu 01	Roobalee	Barreessaa
4	Diimaa Baay'isaa	60	“	Al/Daaddoo	Hinqabu	Qabaa Maallaqaa
5	Dabalaa Dheekkamaa	60	“	Di/Kistaanaa	Michillee	Gorsaa Abbaa Gadaa
6	Abarraa Qinaaxxii	63	“	Odaa Bulluq	Hin qabu	Ab/Malkaa
7	Dagoo Baashaa	58	“	Rif. Caabir	Roobalee	Miseensa
8	Namee Ayyaano	62	”	Saqalaa	Hinqabu	Miseensa
9	Birqii Waaqjiraa	62	”	Saqalaa	Hinqabdu	Haadha siiqqee

Piroofaayilii Waajjira Aadaafi Turizimii Godina Ho/Gu/Wallaggaa (2003 A.L.I) barreeffamerraa kan fudhatame.

Gabatee olii kanarraa waanti hubatamu, salgan yaa`ii Odaa Bulluq kun haala ulaagaa sirna Gadaa Yaa`ii Saglan Booranaa hordofeen kan ijaarame osoo hin taane haala caasaa hojii mootummaa hojjechuuf tolutti Oromoo gandolee aanicha keessa jiran keessaa namoota shan shan maqaan ergame keessaa namoota beekumsaafi muuxannoo qabu jedhaman sagal keessaa filatani. Karaa biroommoo, bu`uurri isaa Gadaa Odaan Bulluq haa jedhamuyyuu malee, salgan yaa`ii kun dambii mataa isaanii barreeffamaan qopheeffatanii bifa idilee ta`een kan ittiin hojjetamaa jiru hinjiru. Waan afoolaan beekan qofaan hojjetaa jiru. Kanaafuu, ulaagaa miseensota itti filatan hinjiru jechuudha.

4.1.3. Faayidaa Afoolaa Jila Sirna Gadaa kana keessatti.

Gadaan kan dhuunfaa osoo hin taane kan duuchaa Oromoon ittiin wal bulchudha. Sirni Gadaa Odaa Bulluq bifa dimokiraatawaa ta'eefi karaa loogii hin qabneen uummanni Oromoo Horroo nagaanfi tasgabbiin kan ittiin wal bulchuudha. Bulluq immoo lafa itti kan walloole araarsan, eddoo itti sirna fuudhaafi heerumaa itti gaggeeffatan, eddoo itti seerri tumamu labsiin itti labsamu, murtoon darbu, eddoo itti aadaa, duudhaa, seenaa, afaanii, afoollifi kkf itti calaqqisiisaniifi mul'isanidha. Akkasumas, gaafa jila Sirna Gadaa sadarkaaleen gadaa addaddaa afoollan garaagaraa, raawwii kana keessatti itti dhimma bahu. Ummanni Oromoo afoollan addaddaa (eebba, sirba, faaruu, geerarsa, mammaaksaafi kkf) fayyadamuun: Gadaan dhufu kan milkii gaarii, bara quufaa, kan

gabbinaa, bara badhaadhinaafi kkf, akka ta'uuf hawwii qaban ittiin ibsachuuf gargaara. Dabalataan, Uummata Oromoo aadaa, duudha, safuu, fi afaan isaa raawwii sirna kanaa keessattibaroota dheeraaf dhalootatti ittiin dabarsaafi ittiin yaadachaa kan ture afoolasaatiinidha. Miseensonni Gadaa addaddaa siyaasa itti hammaate ittiin qeequufi kan gaarii ta'emmoo ittiin jajuuf afoola garaagaraa gargaaramu. Miseensonni Gadaa sadarkaaleen addaddaarra jiran gaafa raawwii sirna gadaa waanisaaniif barbaachisu yoo kennuufii baatan safuu cabsuun arrabsuu, abaaruu fi kkf gochuun afoolasaanii tursiisuuf gargaara. Yemmuu qaacceffamu: Faayidaa afoolli qabu bifa adda addaan yommuu qaacceffamu akka armaan gadiitti ta'a:

A. Nageeny Buusuuf

Gadaan seerafi heera uumaan Oromoof laate waan ta'eef Gadaa dura hin qaxxaamurani yoo abaare inni balleessa yoo eebbise immoo ni tolcha jedhameeti amanama. Akka seera Sirna Gadaatti waraanni tokko yoo ka'e gareen walqoodde gosni yoo wal waraane haati siiqqee baatee harka lamaan ulee (siiqqee) mataasaa lamaan walitti qabdee kana hin darbiinaa jettee waaqa uumaa itti waamti. Waraanni sun lamaan seera Gadaa kabajanii yoo gargar deebi'an araaradha. Yeroo kanas, haati siiqqee, siiqqee sana jala hulluuqsistee afoola armaan gadii kanaan deeggartee eebbisti

Fkn(1). Na hoffolchaa,

Hoffolaa, hoffola, hoffolaa

Mo'aa malee hi mo'amiinaa

Addaafi addunyaa argadhaa

Oromoon aadaan bula, aadaan bula.

Akka aadaa keessan kabajjan, kabajamaa

Akka araara buustan, araarri siniif haa bu'u... jechuun eebbisti.

(Obbo Taakkalaa Gaanfuree, Guraandhala12, 2009ALH) fudhatame

Eebba olii kana keessatti waanti hubatamu, Oromoon aadaafi duudhaan bula. Namni waan gaarii hojjete hawaasa keessa jiraatu biratti kabaja ni argata; ni eebbifmas. Dabalataan, aadaafi duudhaa ofii kabajuun kabaja namaaf kenna, akka aadaatti uummanni aadaa kabaju waraanattillee yoo bahe injifannoo ni argata jedhameeti amanama waan ta'eef, araara buusuun barbaachisaa ta'uusaatu hubatama. Walumaa galatti, hawaasni aadaa uumaan isaaf late kabajuun araara buusuuf, aadaan kun immoo afoollan adda addaa gargaaramuun humna godhatee ibsamuu isaatu hubatama. Inni kun

waraana sana afoola olii kanatti gargaaramanii waraanni kun darbee badii akka hin geessisne to'achuu namatti muli'isa.

Haata'u malee, waraanni sun yoo gargar deebi'e araaratu bu'a ni araaramu. Waraana sana keessaa gareen tokko didee siiqqee sana achi qabee ykn cabsee darbe yoo badii geessise haati siiqqee akkas jettee abaarti:

*Fkn (2). Seera Gadaa cabsitanii dabartani
Seera uumaa ganamaa cabsitani
Cabaa malee, hin cabsiinaa
Injifatamaa malee hin injifatiinaa
Hin hofkoliinaa,
Addaafi addunyaa hin argatiinaa
Nagaan hin galiinaa..... jechuun abaarti*

(Gorsaa Ab/Gadaa: Obbo Dabalaa Dheekkamaa Bitootessa 8, 2009 Ganda Di /Kistaanaa) Yaada olii kana keessatti namni Oromoo ta'ee seera Sirna Gadaa cabse, seera uumaa ganamaa waan cabseef yoo waraanatti bahellee injifannoo hin argatu ni salphata, balaan isarraa akka gahuuttiifi nagaan hi galu jadhameeti amanama. Kanaaf, seera Gadaa kabajuun dirqama Oromoo hundaa ta'uu namatti mul'isa. As keessatt, Oromoon nama aadaafi duudhaa isaa ganamaa salphise ni abaara. Yommuu raawwii kana raawwatus, meeshaalee ulfoo adda addaa kanneen akka siiqqeefi afoola isaatti gargaaramuun namni kamuu badii irraa akka deebi'u gochuun itti dhimma bahuu isaaniitu hubtama. Akkasumas, siiqqeen akka seera Sirna Gadaatti ulee ulfinaa waaqayyo dubartootaaf kennedha jedhama. Walumaa galatti, hawaasni seera uumaa kana akka hin dabarre meeshaalee ulfoo akka siiqqeefi afoola isaatti gargaaramuun badiin akka hin dhaqqabne to'achuu agarsiisa.

B. Syaasa Ittiin Qeequuf

Hawaasni dhiibbaan siyaasaa yoo hammaate afoolasaa fayyadamuun qeeqeeqa. Akkasumas, gaheen afoolaa cunqursaa hammaate sana ofirraa fonqolchuuf hawaasa daddammaqsuu keessatti shoora olaanaa taphata. Akka fakkeenyaatti geerarsa armaan gadii haa ilaallu:

*Fkn(3). Barrishee bara miti,
bara hantuuta nyaatani
bara abjuun maraatani,
Gama hundaan ilaallaan
Homti lafaa bishaani*

*Garri dhaqaa nu dhibe
Homti namaawoo isaanii*

(Jaarsa Biyyaa: Obbo Waaqwayyaa Dhinsaa, Amajjii 16,2009 Ganda H/Aagaa)

Geerarsa olii kana keessatti baraafi sirna bulchiinsaa yeroo sanaa bakka jilli adda addaa, daboofi kkf itti hawaasni cunqursaa isarra jiru afoolaan fayyadamee qeequu isaa namatti mul'isa. Kunis, barri yeroo sanaa gadhee jireenyaaf kan hin mijanne ta'uu, dhiibbaa waan itti cimeef osoo keessaa baqataniifi garri itti baqatanillee kan hin jirre ta'uutu hubatama. Kun immoo afoola sanaan siyaasa yeroo sanaa qeequutu mul'ata.

Akkasumas, mammaaksa armaan gadii siyaasa qeequuf gargaaru kana dabalataan ilaaluun danda'ama:

Fkn(4). Baraafi furguggee gadi jedhaniiti dabarsu.

Mammaaksa olii kana keessatti waanti hubatamuu qaqbu, hawaasni siyaasa isatti hammaate yommuu qeequ kallattiidhumaan itti hima osoo hin taane, mammaaksa isaatti gargaaramee al kallattiidhaan qeequu isaatu hubatama. Akkasumas, baraafi furguggee gadi jedhaniiti dabarsu jechuun, “akka baran osoo hin taane akka baraa bulu” yaada jedhu qaba. Akkasumas, barri amma kessa jirru kun sodaachisaadha akka argitan dubbachuun balaa qaba obsaa barri ni dhufa yaada jedhut of keessaa qaba. Itti dabaluu, akka duraan baranitti waan barbaadan dubbatanii jiraachuun baay'ee rakkisaa waan ta'eef, barri kana gadi jennee obsinee keessa dabarra malee barri kun ulfaataa dha. Faayidaan mammaaksa kanaa inni guddaan obsa nama barsiisa.

C. Qabeenya faarsuuf

Oromoon loon horsiisuun beekama looniifi qabeenya biroo qabu bifa mararfachuunfi jajachuun faarsa. Yemmuu faarsusa akkana jechuun sirba:

*Fkn(4). Loonii loon wayya looni
Gaafni waancaa ta'a
Qoriin shiinii ta'a
Faltiin maragatu
Loon maalsaa gatu...*

(Jaarsa Biyyaa, Obbo Tuuchoo Daannoo Bitootessa 28,2009, Ganda A/Dullachaa)

Faaruu kana Oromoon jaalalafi kabaja looniif qabu ittiin agarsiisuuf itti fayyadama. Haaluma kanaan, loon faayidaa adda addaa namootaaf kennu. Gaafni isaanii waancaa, qoriin shiinii, faltiinis mana ittiin mana maragachuuf faayidaa guddaa qabaachuu isaatu as keessatti hubatama. As keessatti faayidaa loon qaban barsiisuu isaa namatti agarsiisa.

D. Safuu Cabsuu agarsiisuuf

Foolleen miseensa Gadaa bakka jilaa kadhatamanii deemanii nyaanniifi dhugaatiin barbaadamu dafee hin kennamuufii taanaan safuu cabsuun warra abbaa qoodaa sana safuu cabsuun arrabsu. Akka aadaa Oromootti nama luba nama baaseef qalanii foon muranii dhgaatii bookaafi farsoo wajjin nyaachisanii obaasaniiti gaggeessu. Garuu kana gochuu yoo baatani akka gadaantee namaatti ilaaluun safuu cabsaniillee yeroo itti arrabsanitu jira. Bu'uuruma kanaan, abbaan qoodaa sun, qoodaa warra foollee sana guutuu waan dadhabeef akkas jechuun safuu cabsanii arrabsu:

*Fkn(5) Hoo ya foollee
Abbaan Gadaa buttaa qale
Hoo yaa foollee
Duraan didnaan duubaan sale.....*

(*Miseensa Salgan Yaa'ii, Birruu Fiixaa Guraandhala 26,2009, Shaambuu*)

Sirba kana keessatti lubichi foon qalame sana irraa warra foolleef dafee kennuu yoodide safuu cabsuun lubicha arrabsuun sirbu. Kana keessatti warra foollee yoo seera cabsanillee namni itti dubbatu kan hin jirre ta'uu mul'isa. Akkasumas, abbaan qoodaa kun yeroo dheeraa fudhatee otoo itti hin qophaa'iin Gadaa baasee waan warri jila sanarratti hirmaatan barbaadan xiqqeessee late ammas safuu cabsuun gadi xiqqeessanii arrabsu. Yommuu arrabsanis akkas jedhu:

*Fkn(6). Lubni bara kanaa ammam geessi?
Amma lukkuu geessi
Abbaan mana kanaa hammam geessi?
Hamma tafkii geessi
Haati manaasaa hammam geessi?
Hamma hantuutaa geessi
Kan isaan horan hundi daaraa haata'u
Kan isaan dhalanii dhalchan yuuyyee haataatu...jechuun abaaru*

(Magarsaa Dubbaalee Guraandhala 7, 2009 Hojjetaa WATGo/Ho/Gu/W/ irraa fudhatame)

Yaada kana keessatti waanti hubatamu namni luba ta'ee muudamu yeroo dheeraa fudhatee gadoomuuf waantota barbaachisan itti yaadee qophaa'uu qaba malee warri foollee umrii dargaggummaarra waan jiraniif saalfii dhiisanii safuu cabsanii salphisuutu mul'ata. Haaluma kanaan lubni muudamu sun gadhee, qabeenya kan hin qabne, haati manaa isaa immoo boosettii ta'uu ishee arrabsu. Dabalataan waanti isaan qaban hundi jalaatii haabarbadaa'u jechaa sufuu cabsanii abaaruutu mul'ata.

E. Gootummaa Agarsiisuuf

Akka aadaa Oromootti, gootummaa jechuun namni tokko lolee diina biyyarraa yoo deebiseefi bineensa ciccimoo ta'an kanneen horii miidhuu danda'an yoo ajjeese kun gootummaa agarsiisa. Gootummaa kana yommuu faarsanis akka armaan gadiitti ta'a:

*Fkn (7). Elaa booraa yaabbee elaa boora
Elaa booraa yaabbee elaa boora
Boorri booraa..... elaa booraa
Yoonni yoonaa..... elaa booraa
Boorri tokkoo..... elaa booraa
Kan Abiisheetii..... elaa booraa
Abiishee Garbaa..... elaa booraa
Dhiti dhiitii elaa booraa
Bishaan baasii..... elaa booraa
Ya agdaa dhuka sadii..... elaa booraa
Ya adamsaa mirga yaadii..... elaa booraa....*

(Jaarsa Biyyaa: Obbo Waaqwayyaa Dhinsaa, Amajjii 16,2009 Ganda H/Aagaa)

Sirba olii kana keessatti boora jechuun bineensa jajjaboo kanneen akka leencaafi gafarsaati. Akkasumas, namni duulee mirgaan gale cimin inni qabu yemmuu faarsan akka nama waan guddaa raawwateeti jajama. Kana malees boorri boora yemmuu jedhan yeroon itti mirga argachuu qabdu umrii ammaa keessa jirtu kanattidha yaada jedhu qaba. Dabalataan, namni cimaan abbaa duulaa Sirna Gadaa Odaa Bulluq ta'ee duulee diina biyyarraa faccisaa ture Abiishee Garbaa waan ta'eef akka abbaa mirgaatti faarsuun sirbamaa ture. Kanaafuu, uummanni Oromoo qabeenyasaa eeggachuuf, namni abbaa mirgaa ta'e irraa baratee cimee waa'ee mirgaa yaaduu akka qabu gootomsuutu mul'ata.

Fkn,(8). *Awwaaressee lola goonni saafaa yoona*
Awwaaressee lola goonni saafaa yoona
Qottaafilleen qottaa babattee keetu cabe
Loltaafilleen loltaa amantee keen dhabe
Awwaaressee lola goonni tarree galee
Amma ifa baana yommuu Gadaan galee
Oromoo gootakoo
Ilma abbaa Gadaa
Duubatti hin deebinu
Ni cabsinaa diinaa
Awwaaressee lola goonni tarree galee
Amma Ifa baana yommuu gadaan galee.....

(Sooromaa Eddeesaa Amajjii 16, 2009 Ganda Qo/Bulaa H/Aagaa)

Yaada olii kanarraa waanti hubatamuu danda’u, awwaara kaasee loluusaafi gootni duubatti akka hin daabinee, dabeessaan immoo si hin amanuu; ati ni sobda jechuun sirbu. Haata’u malee Gadaan yoo gale immoo injifannoo arganna, Oromoo yoo ta’e tokkummaafi gootummaa waan qabuuf duubatti deebi’ee hin beekuu, ifa bahuuf immoo waliin kaanee diina keenya haa cabsinu jechuun wal onnachiisuun sirba gootummaa agarsiisuun ittiin wal kakaasuutu mal’ata.

4.1.4. Akaakuuwwan Afoola Raawwi Jila Sirna Gadaa

4.1.4.1. Faaruu

Faaruu walaloo miira mararfachuun guutamee yeroo adda addaa uummanni itti gargaaramudha. Namni tokko waan faarsu sana jaallatee mararfata. Wanti faarsamu sunis biyya, hriyaa, haadha, abbaa, loon, dachee, waaqa, gootaafi kkf ta’uu danda’a. Kanaafuu, faaruwwan armaan gadii kana akka itti aanutti ilaalla.

Suuraa 4: *Raawwii Sirna Irreechaa Odaa Bulluq Bara 2015 (Waajjira ATGo/Ho/ Gu/ Wallaggaa irraa Amajjii 14, 2017) Fudhatame.*

A. Faaruu Waaqaa

Odeeffannoon af-gaaffii irraa argame akka ibsutti, faaruun waaqaa jechuun kan uummanni guyyaa jiloota adda addaa yeroo malkaa bu'an gadaa darberraa gadaa dhfutti, waggaarraa waggaatti nagaan kan isaan geessise waaqa jedhee waan amanuuf nagaanbahee galuusaa fuumaasaa kanittiin jajatuufi faarfatudha

Aadaa uummata Oromoo keessatti walaloowwan faaruudhan ibsaman keessaa inni tokko faaruu waaqaa yookiin amantiiti. Akka Oromootti uumamni hundumtuu hojii harka waaqayyoo waan ta'aniif, ulfinasaa himu. Kanaafis, Oromoon afwalaloo dhimma jajuu uumaa ofkeessaa qaban hedduu ofgidduutii qaba. Faaruu kana yommuu faarfatanis akkas jedhu:

*Fkn (9). Humbaa humbaa yaa waaq humbaa,
 Uumtee nun gatiinii,
 Humbaa humbaa yaa waaq humbaa,
 Dagattee nun buusiinii,
 Humbaa humbaa yaa waaq humbaa,
 Ijaartee nun diigiin,
 Humbaa humbaa yaa waaq humbaa,
 Kabdee nun buqqisiin,
 Humbaa humbaa yaa waaq humbaa*

(*Jaarsa Biyyaa, Obbo Tuuchoo Daannoo Bitootessa 28,2009, Ganda A/Dullachaa*)

Akka yaada faaruu armaan oliitti, yaa waaqayyoo takka nu uunteemttaa nugattaa, nundagatinii, walitti nuqabdee nun mancaasinii, nu hanbisi /haftee nu godhu malee akka waan jedhuun faarfatu. Akkasumas, uummanni Oromoo aadaan bula, waaqa uumaasa ganamafi galgala, yommuu ayyaana adda addaa kabaju, yommuu malkaa bu'u, yommuu gara tulluutti ol bahee waaqa kadhachuuf deemu uumaasaa faarfachaa deemu isaa namattai agarsiisa. Haaluma walfakkaatuun, warra fooqa (waan seeraaf ta'u) fiduu deeman qofa otoo hinta'iin warri iddoo fooqni itti dhaabbatus yeroo warri bokkuu seera kana qabatanii dhufan waaqa faarsaa simatu. Isaanis akkas jechuun faarsu:

*Fkn(10). Odaa Bulluq dumbulq ayyaantichaa
 Waaqayyo roobee lafa jiisee
 Namaaf sa'aan nu eebbisee
 Seesaa garaan buburraaqee
 Hin ta'u yaa seesaa
 Dhungaa afaan keessaa
 Lolli gabaa keessaa
 Qottan malee, loltan malee*

(*Gorsaa Abbaa Gadaa, Obbo Dabalaa Dheekkamaa, Bitootessa 8,2009, Di/Kistaanaa*)

Faaruu olii kana keessatti waanti hubatamu Odaan Bulluq ifaa akka aduu ganamaa, uumamni akka hin miidhamne waaqayyo roobee akka laafa misoomsuun namaafi sa'aa eebbisuufi Oromoon uumaasaa kadhachuusaatu hubatama. Dabalataan, Oromoon dabeessa hin jaallatu hin sobiin gadi taa'i jedhee bifa faaruutiin itti hima. Kana malees, yoo qotaniifi diina ofii ofirraa faccisan malee sobanii jamaa baay'ee keessatti goota fakkaachuufi of fakkeessuun bu'aa akka hin qabne faaruu olii kun namatti mul'isa.

B. Faaruu Dubartootaa

Akka aadde Dagattee Daammasaa jedhanitti, Faaruun kun gaafa sirni Gadaa gaggeeffamu yeroo gara malkaa bu'ani kan dubartootni faarfataa deemanidha. Faaruu kana keessatti waaqayyo eegee guyyaa jila kanaan waan gaheef dubartoonni faarfatu. Yommuu faarfatanis akka armaan gadiitti ta'a:

*Fkn (11). Hoo yaa mareewoo,.....Hoo yaa mareewoo
Hoo yaa mareewoo....Hoo yaa mareewoo
Naanna'ee Waaqatu nuun ga'ee.....nuun gahee
Nuu nahee waaqatu nuun gahee.....nuun gahe
Waaqayyo roobee roobee, golboobee dhakaa guuteedhakaa guutee
Gooftaan nuuf nahuuf jedhee, kokkolfaa malkaa bu'e,....malkaa bu'ee
Saddeettan Gadaa, gadaa abbeeketii бага siin gahe.....nuun gahee.
Ani maaramiin beeka, lafa deemu diimtuudha,
Waaqa seentu biiftuudha, magaala martuun ceekaa
Diimtuu simaayyoo dhiigaa, manni maaramoo dalgaa,
Kan marmaaretoo argaa, yaa mareewoojedhama.*

Suuraa 5. Aadde Dagattee Daammasaa (Bitootessa8, 2009) Itti Fudhatame

Faaruu olii kana keessatti akka aadde Dagatteen jedhanitti, mareewoo mareewoo jechuun gadaan marsaan naanna'ee waggaa isaa eeggatee nagaan dhufuu isaa namatti mul'isa. Akkasumas, Gadaan abbaa gara laafina waaqayyoo irraa kan ka'e hordoftoota Gadaa kan nagaanfi jaalalaan Gadaa itti aanuun gahe. Dabalataan, waaayyoo roobee guutuu lafa jiisuu isaafi miseensi Gadaa guyyaa jila kanaa wal gahanii waliin faarfachaa gara malkaa bu'u. Sirni Gadaa kun immoo waggaa saddeet saddeet eegee ilmaan miseensa gadaa kana nagaan gahuun isaas ni mul'ata. Akkasumas, waaqayyoo hodoftoota kana nagaan eegumsa guddaa godheefii marsaa gadaa kana kan gahe ta'uu nu hubachiisa. Akkasumas, Maaram biftishee maal akka fakkaattu nama itti deddeebi'ee waaqeffatetu beeka malee kan hin kabajne hin beeku. Dhumarratti hodoftoonni sirna kanaa jilichi bifa ho'aa ta'een hoodaafi qoodasaa guutuun kabajuu isaani agarsiisa

C. Faaruu Ateetee

Ateetee sirna dubartoonni Oromoo waaqa ittiin kadhatan akkasumas hawwiif abdii jiruuf jireenya isaanii keessatti qaban ittiin ibsan ta'uu hubachuun nidanda'ama. Kanamalees, akka aadde Loomituun ibsanitti, ateetee kun sirna ayyaana dubartootni ittiin kabajamaniifi ulfina ittiin argatanidha. Sirna ateetee dubartii qofaatu kabaja. Kanarraa ka'uun bakka tokko tokko tokkotti ayyaana dubartii jedhamuun beekama. Dhiirri sirna kabaja ateetee kanarratti hin hirmaatiin malee waan ateeteef barbaachisu gama isaatiin guutuun gumaacha isarraa barbaachisu hunda taasisa. Dubartiin tokko sirna ateetee kan kabajju yookaan kan facaafattu waggaatti si'a tokko qofaadha. Yemmuu kabajjus akkas jechuun faarfatti:

*Fkn (12). Yaa Ateetee
 Kan gingilchaa haateemoo,
 Nooraa yaa aayyookoo,
 Kan ililchaa baatee moo,
 Nooraa yaa aayyoo koo,
 Aagni kee galee,
 Faana naa galimee.*

(Aadde Loomituu Addeunyaa Ebla18, 2009, Ganda Ko/ Caancoo)

Faaruu olii kana keessatti, ateetee dubartii deessuu waan gargaartee dubartittiin osoo hojii ishee hojjetattuu rakkoo tokko malee dhala argattee yaadha jedhu qaba. Kanaafuu, ateetee abdii dubartootaa waan taateef itti gammaddee, ol nuu seeni gaarummaa kee

waliin jechuun faarfatu. Akkasumas, akka aadaa Oromootti, sirna ateetee kana yommuu kabajani dubartoonni ateeteen eegdee nagaan akka obbahani gooti jedhamee waan amanamuuf akkasitti faarfachuu isaaniitu hubatama.

D. Faaruu Loonii

Faaruu loonii akaakuu afoolaa keessaa isa tokko bifa walalootiin kan dhiyaatudha. Odeeffannoon af-gaaffii irraa argame tokko akka ibsutti, Oromoon loon kan faarsu bu'uura jireenyasaa waan ta'eefidha. Akka aadaa oromootti faaruu loonii kana kan faarsu ijoollee umrii gaammee, dabballeefi foollummaatti cee'an faarsa jedhama. Yommuu faarsanis akkas jechuun faarsu.

Fkn (13). *Oobee roobee ni godaana*
Warra hoodaa ni sodaanna
Yaa quluulluu gaafa tima
Jaarsi Bulluq raga hima
Yaa adilee adii nanaa
Rooba malee maaltu dhaanaa
Leenci shuffee deemaa bule
Siifan urjii eegaa bulee

(Jaarsa Biyyaa: Obbo Likkaasaa Hulluuqaa Bitootessa 3, 2009 Ganda Od/ Bulluq)

Akka Odeeffannoo afgaaffii obbo Likkaasaa irraa hubatamuun danda'ametti, faaruun loonii kan faarfatmu yeroo horiin obaa bishaanii bu'u, yeroo hora buusanifi galgala yeroo gara qee'eetti deebi'an ijoolleen horii tiksitu faarsiti. As keessatti waanti ilaalamuu qabu, horiin sun yommuu obee bu'ani baayi'ina qabaachuufi guyyaan kun guyyaa jilaatii jaarsolii bakka jilaatti walgahanii seera sirna gadaa Bulluq lallabaa jiru waan ta'eef akka kabajuukennaniif ibsutu mul'ata. Dabaltaanis, ijoolleen jaalala horii sanaaf qaban saawwan sanaan yoo roobni itti robe malee eenyuyyuu tuquu akka hin dandeenyeefi bineensillee akka hin nyaanne halkanii guyyaa eeguu isaanii ibsu

4.1.4.1 Sirboota Sadarkaalee Miseensota Gadaa

Akka odeeffannoon af-gaaffiifi sakatta'a galmee irraa argame ibsutti, Sirbi raawwii sochii qaamaafi sagaleen deeggaramuun raawwatudha. Sirbi walaloofi yeedaloon sagaleeffamee hurruubummaan dhugoomudha. Bu'uuruma kanaan sirboota sadarkaalee miseensa Gadaa akka fakkeenyaatti fudhannee haa ilaallu:

4.1.4.1.1. Sirba Itti Makoo (Waggaa 0-8)

Itti makoon sadarkaa Gadaa isa jalqabaa ijoolleen dhiiraa umrii waggaa (0-8) ta'ani kan keessatti hirmaatanidha. Akka Obbo Fiixaa Caalaa jedhanitti, Itti makoo jechuun itti dabaluu jechuudha. Sadarkaan kun yeroo itti ijoolleen waa'ee mtaa isaanii itti yaaduu eegalaniifi yeroo itti miseensa Gadaatti makamanidha. Akkasumas, itti makoon kun umrii isaanii irraa kan ka'e, waa'ee siyaasaa, waraanaafi adamoo keessatti qooda kan hin fudhanne ta'uu jaarsoliin biyyaa ni dubbatu. Dabalataanis, Itti makoon, gaafa Sirni Gadaa gaggeeffamu dhangalee kanneen akka aannan, daabboo, cuukkoofi laanteetatu kennamaafii. Gareen Itti Makoo kun immoo dhangaa sana fudhatanii erga ol kaawwatanii sirbi umrii daa'imummaa isaanii agarsiisu akkas jechuun sirbama:

*Fkn (14). Hoo yaa Itti Makoo Jabbilee loonitti maki.....ohoo,ehee
Hoo yaa Itti Makoo jabbilee loonitti maki.....ohoo,ehee
Yaa itti makoo, jabbilee loonitti maku.....ohoo, ehee
Jabbiin warra qarsaa kan gaachanni baqsaa.....ohoo, ehee
Jabbii korma dirree kan gaachanni mirree....ohoo, eheejechuun sirbama*

(Afgaaffii: Obbo FiixaaCaalaa, Yeroo Odeeffannoon Itti Fudhatame (Bitootessa 8, 2017)

Akkuma sirba olii kana keessatti multatutti, warri itti makoo umrii waggaa saddeetii sana yemmuu xumuran gara miseensa dabballeetti jilli cee'uu. Dabalataan, akkuma jabbileen yeroo harma guutu gara looniitti makamuun dallaa galtu, warri Itti Makoos umrii daa'imummaa isaanii waan xumuraniif miseensa gadaa isa itti aanutti makamuu isaanii namatti agarsiisa. Akkasumas, umrii dargaggummaaf deemu waan ta'eef eeboofi gaachana qabatanii akkaataa itti adamsan shaakaluun isaanii addeeffamee jira.

4.1.4.1.2. Sirba Dabballee (waggaa 8-16)

Dabballeen sadarkaalee gadaa Oromoo Maccaa keessaa isa lammaffaa ijoollee sadarkaa umrii waggaa (8-16) gidduutti argaman kan of keessatti hammatudha. Akka aadde Dagattee Daammasaa jedhanitti, warri Itti Makoon umrii waggaa saddeettan isaanii yoo dabarsan (xumurani) yeroo isaanii eeganii gara sadarkaa itti aanuu gara dabballeetti cee'u. Yeroo kana gara sadarkaa isa lammaffaa itti cee'uu isaanii kan agarsiisu qophiin addaa 'Ulee Dabboo' jedhamu qophaa'a. Itti aansuun, Sirna kanarratti warri dabballee

kun dhangaa kanneen akka silga aannanii, cuukkoo, qoriifi laanteeta fudhatu. Ijoolleen sadarkaa dabbalummaa irra gahan angafoota isaaniirraa akkaataa itti lola lolaniifi akkaataa adamoo itti adamsani baratu. Akkasumas, yeroo umriin isaanii gahu sirba jaalalaas ni sirbu. Warri dabballee kun dhangaa warra Itti Makoo dura hin fudhatani. Sababiin isaas, seeraafi jifuu qaba waan ta'eef akkuma umrii issaniitti dhangaan kennamaafii. Dhangaa fudhatan ol kaawwatanii sirba dabballee faarsu sirbu.

*Fkn, (15). Dabballee dabboo..... Hoo yaa dabboo
 Dabballeen afaan aannani.....oolchaan silgaa
 Dabballeen daa'ima..... oolchaan silgaa
 Waaq sii dhagahinna..... oolchaan silgaa
 Dabballicha dabboo..... oolchaan silgaa
 Dabballicha dabboo oolchan silga
 Dabballoomakoo oolchan silga
 Adii dhiiga dibee oolchan silga
 Amalli nadhibee oolchan silga
 Akkoon akka jette oolchan silga
 Akkaan loli jettee oolchan silga*

(Afgaaffii: Aadde Dagattee Daammasaa Bitootessa 8, 2009, Ganda H/ Aagaa)

Akka odeeffannoon af- gaaffii obbo Sooromaa irraa argame tokko ibsutti, Sirba kana keessatti warri dabballee umriin isaanii ijoollee waan ta'aniif aannaniin kunuunfamarii guddachuu isaaniifi Waaqa yoo kadhatani immoo tarii isaan dhagaha ta'innaa jechuun sirbu. Dabalataanis, akkaataa lolaa, tooftaa ittiin loluu qaban barachuu isaanii irraa kan ka'e rukutanii dhiiga dibuu isaanii mul'isa. Akkasumas, akkoon yommuu gorsitu tooftaan loli malee hin baqatiin yaada jedhutu hubatama. Kana malees, dabballeen silga aannanii dhuguu (argachuu) akka qabuufi akka jabbii itti tolee burraaquu isaanii agarsiisa.

*Fkn, (16). Dabballee dabboo.....hoo yaa dabboo
 Dabballee siidaa gaaraa, leenca dhale maaltu tuqa
 Dabballicha dabboo ooltan silga koo naa fidi
 Dabballicha dabboo ooltan silga naa fidi
 Dabballeen aannan hin jenneenaaf kenni aannan koo
 Ani gadaafi ani kanaa
 Jirti magaalli shagganaa*

(Afgaaffii: Sooromaa Eddoosaa Guraandhala 16, 2009 Ganda Qo/Bu/ H/Aagaa)

Sirba kana keessatti warri umrii dabbalummaa jiran kun gara dargaggummaatti deemaa jiru waan ta'eef humna haaraadha. Dabalataan, dabballeen cimaa akka leenca gaaraa

baroodaa deemuu dhaadatu. Akkasumas, jarri kun silga goromsaa yoo argatan malee, nama irraa hin gorani. Dabballee kana namni tuqee galuu kan hin dandeenye ta'uufi dabballeen umriin isaan irra jiran yeroo itti jaalallee dubaraa baafatan ta'uutu hubatama. Walumaa galatti sirba armaan olii kana keessatti, dabballummaan yeroo itti waraanaafi adamoo faa shaakalan umrii miidhagduu ta'uu isaatu hubatama.

4.1.4.1.3 Sirba Foollee (Waggaa 16-24)

Foolleen miseensota Gadaa keessaaisa sadarkaa sadaffaa ta'ee, ijoollee umrii (waggaa 16-24) jiran hunda kan ofkeessatti hammatudha. Akka odeeffannoon af gaaffii obbo Fiixaa irraa argame tokko ibsutti, jechi 'foollee' jedhu 'foolachuu' isa jedhurraa akka dhufe yaada jedhu ofkeessa qaba. Warri dabballee umrii Dabballummaa isaanii xumuranii gara foollummaatti yemmuu cee'an qophiin adda ta'e qophaa'a. Ijoolleen calqaba yeroo sadarkaa Gadaa foollee seentu godoo ukeetu ijaarama. Achitti haati mucaa kanaa coqorsa kichuu miilla isaa irratti irreeffatee bixxillee sagal caccabsitee irreessarra keessee, itittuufi aannan itti dhibaafaattee eebbisti. Qophii kana irratti, lubichi immoo korma qalee miseensota foollee hundsani dhiiga kormaa adda isaanii tuqsiisa. Akksumas, dhiiga kormaa sana ulee isaanitti dibatu. Dabalataan, Warri foollee kun, qondaala naamusaa abbaa Gadaa kan seera Sirna Gadaa eegsisaniifi gara miseensa waraanaatti makamu. Abbaa duulaas isaan keessaa filatama. Miseensonni sadarkaa, foollee kun sirbaan beekamu. Yemmuu sirbanis akkas jechuun sirbu

*Fkn, (17). Hoo yaa foollee karaan mana abbaa Gadaa dhaqu kami?
 Hoo ya foollee anikaraa hin beeku ya waaq karaa nu marra'i
 Foolliyyoo roobaa birbirsi daraaree yaa foollee
 Foolliyyoo roobaa lubatu na waamee yaa foollee
 Foollee roobaa foolleen hoodaa
 Foolliyyoo roobaa hoodaafan dhufe
 Foolleen hoodaa hooda durattii
 Foolleen hoodaa qoodaafan dhufe
 Yaa horiituu lassee leenci namrraa hin goru yoo nabsee...jechuun*

(Afgaaffii : Obbo Fiixaa Caalaa, Bitootessa 8, 2009)

Yaada olii kana keessatti warri foollee ijoollummaa isaanii foollummaa isaanii faarsaa mana warra lubaa dhaqu. Yommuu gara mana lubichaa deemanis, hoodaafi qooda aadaa durattii kabajuuf waamamanii akka dhaqan nama hubachiisa. Akkasumas, warri foollee

kun yommuu bakka jilaa gahanis barri Gadaa kun gaariidhaa, lubichis itti gammadee nu waammateera yaada jedhu qaba. Dabalataan, bara Gadaa birbirsi yoo daraare milkiin isaa gaariidha. Innis badhaadhina, quufaafi gabbina agarsiisuusaa jedhameeti amanama. Kana malees, warri foollee kun umriin dargaggummaa irratti waan argamaniif ciccimoo akka leencaa kan namni jala dhaabachuu hin dandeenye ta'uu isaanii namatti agarsiaisa. Walumaa galatti, warri foollee kun hoodaafi qooda Sirna Gadaa irratti hirmaachuun luboota muudaman luba baasuuf waamamuu isaaniitu mul'ata. Akkasumas, jila sirna Gadaa adda addaa irratti sirba add addaa sirbuun ho'isuun beekamu.

Suuraa 6: Suuraa obbo Fiixaa Caalaa, Yeroo Odeeffannoon Itti Fudhatame (Bitootessa 8, 2017)

Dabalataan, Obbo Fiixaan yaada itti aanu kana yommuu ibsani, miseensi gadaa umrii foollummaa irra gahanii jirani sirba garaa garaa sirbuutiin beekamu. Yaaduma olii cimsuuf sirba armaan gadii kana haa ilaallu:

Fkn,(18). <i>Foollee roobaa</i>	<i>yaa foolliyyoo</i>
<i>Foolleen hoodaa</i>	<i>yaa foolliyyoo</i>
<i>Hoodaafan dhufe</i>	<i>yaa foolliyyoo</i>
<i>Hooda durattii</i>	<i>yaa foolliyyoo</i>
<i>Qoodaafan dhufee</i>	<i>yaa foolliyyoo</i>
<i>Yaa oriituu lassee</i>	
<i>Leenci namarraa hin goru yoo nabsee</i>	

Af gaaffii: Obbo Fiixaa Caalaa, Bitootessa 8, 2017 Ganda Qo/ Bu/ Ha/ Aagaa)

Sirba foollee kana irraa waanti hubatamu, namni Gadaa baassu warra foollee kana qoodaa akka isa baasaniif kadhata. Lubni tokko foollee malee qooda bahuu hin danda'u; foollee Waaqatu erge yaada jedhu qabu. Kanaafuu, warri foollee kun yommuu sirban lubichaan hoodaafi qooda si baasuuf dhufne waan ta'eef waan qoodaa nyaataafi dhugaatii nuuf kenni jechuu sirbu. Kana ta'uu baannaan, miseensi kun cimaa kan namarraa hin gorreefi yoo kennuufii baatan illee humnaan doorsisee kan fudhachuu danda'u ta'uu sirba olii kanarraa hubatamuun danda'ama.

A. Sirba Sigabaa Warri Foollee Sirbani

Sirbi akaakuu afoolaa keessaa tokko. Odeeffannoon af-gaaffii obbo Addunyaa Daammasaa irraa argame tokko akka ibsutti, sirbi bifa arrabsoon dhiyaate kun miseensi Gadaa tokko badii yoo dalage badii isaa irraa deebisuuf ykn adabuuf warri foollee sirba sirbamumudha jechuun ibsa. Fakkeenyaaf arrabsoo sigabaa bifa sirbaan dhiyaate kana akka armaan gadiitti ilaaluun danda'ama:

*Fkn, (19). Yaa korma yaa kormaa
Handaaqqoo diimaa
Galgala iyyaa
Sigabaan jira marii'adhaa
Nuuf kennaa warri biyyaa
Yaa kittaa yoom surree taata?
Sigabaan asuma jirti.
Ija curree baastee*

(Aabbaa Gada: Obbo Addunyaa Daammasaa, Bitootessa 28, 2009)

Odeeffannoo Sirbaa obbo Addunyaan kanan irraa waanti hubatamu, miseensa sirna Gadaa tame'ee namni tokko niitii abbaan warraa irraa du'etti yoo gale inni seera sirna gadaa cabse. Itti dabaluuinis, namni seera kana cabse eddo jilaa jiraachuusaati namatti agarsiisa. Kun kan agarsiisu, akka aadaa Oromootti niitii namaatti galuun qaanii waan ta'eef namni akkasii jireenya hawaasummaa keessaa baasu malee waliin hin jiraatani. Akkasumas, namni sigabaa niitii namaatti gale kun jila sirna gadaa irratti hin hirmaatu. Yoo hirmaatee argame immoo akka seera Sirna Gadaatti ni adabama. Ergaa sirba kanaa irraa akka ilaalamutti, namnin kun jila kana keessa jira warri lubaa marii'adhaa nuuf kennaa jechuun warri foollee nama safuu cabse kana adabuuf fedhuu isaaniitu mul'ata. Kanaafuu, huccuun kittaani jedhamu kan jallisaa baqaqaa ta'e surree ta'uu akka hin dandeenyeefi sigabaan kun immoo jila sana keessa taa'ee ija sodaatiin isaan ilaalaa akka

jiru hubatanii sirbaan beeksisaa jiru. Walumaagalatti, miseensa Gadaa ta'ee namni tokko seera gadaa ykn seera uumaa ganamaa cabsuun safuudha. Oromoon aadaan bula. Nama aadaa kanaan hin bulle immoo jireenya hawaasummaa waliin hin jiraatu. Kanaafuu, Oromoon nama seera cabse adabee deebisa kan didemmoo jireenya hawaasummaa keessaa baasa waan ta'eef miseensi kan ta'e hundi seera Gadaa kabajuu akka qabu afoola garaagaraatti gargaaramee hubachiisa.

4.1.4.1.4. -Sirba Dooromaa (Waggaa 24-32)

Dooroma jechuun miseensa gadaa umrii (waggaa 24-32) gidduutti argamanidha. Dooromni miseensa gadaa isa lubummaaf kaadhimamu sanadha. Warri Dooromaa kun yemmuu sirbanii mana lubaa seenanii qodaa hin fudhatani. Sababiin isaa masaanuu warra lubaa aangoo irraa fudhachuuf qophaa'u waan ta'eefidha. Doorani kun yommuu sirbanis:

*Fkn, (20). Dooriin doora yaa dooriyyoo
Saawwan dooromaa guba hin dheedani
Korma Abbaa Warraa dura hin deemani..... jechuun sirbu.*

(Afgaaffii: Fiixaa Caalaa, Bitootessa 8, 2009 Gandaa Qo/Bu/Ha/ Aagaa)

Sirba kana keessatti waanti hubatamu, korma abbaa warraa jechuun Dooromni sun muudamuuf qophaa'aa waan jiruuf mootii ta'uuf kaadhimamaa cimaa dura akka hin deemneefi dhadhaan kuufamuufii akka qabuufi loon guba yoo dheedan immoo dhadhaa gaarii argamsiisuu akka danda'an namatti mul'isa.

4.1.4.1.5. Sirba Lubaa (Waggaa 32-40)

Sdarkaan Gadoomaa kun sirna bulchiinsa oromoo keessaa sadarkaa murteessaa dha. Sadarkaa kun Oromoon tokko mootummaa amantaa hogganuuf aangoo kan itti argatudha. Odeeffannoon marii gareefi af- gaaffii irraa argames yaada kana dabalateen yommuucimsu lubni gogeessa gadaa umrii gadoomaa irra jiru ta'uu nama hubachiisa. Sadarkaan kun ogganaa siyaasaafi amantii yeroo itti ta' amuu ta'uu isaa addeessa.

Suuraa 7: Yeroo Odeeffannoon Marii Garee Itti Fudhatame (Caamsaa 21,2017)

*Fkn, (21). Hoo yaa foollee karaan mana lubaa dhaqu kami?
Hoo ya foollee ani hin beeku ya Waaq karaa nu marra'i.
Lafti barii'ee loonan yaasaa yaasaa.....Ohoo, ehee.
Luba baranaa yaa albaasaa albaasaa.
Faaruu malee hin dhahiinaa maqaasaa
Beenaa ni dhaqna yaa ijoollee Gadaa warra Lubaa
Ganda warra gooftaa sigaan hagadumaa
Nyaadhaa dhugaan sagadumaa
Baakaa gubbaa manni lalisee
Haraqeen koddaanohoo,ehee
Daadhiin gongaana.....ohoo,ehee
Nutti jallisee.....Puu,Puu.*

Sirba odeeffannoo marii garee irraa yaadni hubatamuu qabu, lubummaan waaqa namaaf akka kennamuutti waan amanamuuf karaa mana luba kanaa waaqayyo natti agarsiisi jechaa waaqa faarfatu. Dabalataan, lubni muudames yoo faarsan malee sodaachisaa akka ta, eefi mana warra luba sanaa fooniifi daadhiin bashbasha nyaatanii dhuganii kan quufan ta,uu sirbi kun namatti mul'isa. Kanaafuu, lubichi waggaa dheeraa fudhatee muudamuuf gosa nyaataafi dhugaatii qopheessuusaa faarfatu. Miseensonni kun immoo luba baasuu waan deemaniif saalfii tokko malee dhangaa qophaa'e kana gadi guuree akka fiduuf lubicha faarfatu. Lubichis, hoodaafi qooda waan ta'eef hanga miseens kun quufuutti nyaachisee obaasuu isaatu hubatama.

*Fkn, (22). Hoffolii hoffoli wayyaa lubakoo hoffoli
Hoffolii hoffoli wayyaa lubakoo hoffoli
Hoffoli wayyaa lubakoo
Hoffoli wayyaa lubakoo
Qadaada irboo .
Ya jaarsa hirkoo*

*Gadaa baranaa
Gadaa keetii
Kutaa naxala a
Muraa washalaa
Qadaada koddaa
Ya jaarsa soddaa*

(Odeeffannoo Marii Garee: Miseensota Abbaa Gadaa, Caamsaa 21, 2009)

Sirba kana keessatti miseensonni Gadaa sadarkaalee adda addaa irratti argaman gaafa lubni duraanii Gadaa baasuufi lubni haaraan gadaa fudhatu immoo namoota luba sana tajaajilanuutu jira. Isaanis, kanneen akka jaarsa hirkoo, jaarsa soddaafi kkf luba baasuufi dhaqna qabaa irraa ofkoltii akka argatuuf hawwii isaaf qaban ibsuu isaaniitu hubatama. Akkasumas, lubni kun qooda dhaqna qabaa irratti hofkoltii argachuu isaatu hubatama.

Yaaduma kana cimsuuf namni lubni Gadaa baasuuf ka'e gaheen inni qabu, dhugoo gurratti kaawwatee, sabbata mudhiitti hidhatee deema. Luba kana yommuu faarsanimmoo akkas jechuun sirbu:

*Fkn, (23). Lootiidha lootiidha
Sibiilli gurrarraa lootiidha
Mootiidha mootiidha
Gooftaan duriyyuu mootiidha... jechuun sirbu*

(Odeeffaannoo af-gaaffii: Sooromaa Eddoosaa, Guraandhala 16, 2009 Ganda Qo/Bu/H/Aagaa)

Sirba kanarraa akkuma hubatamuuf yaalametti miseensi Gadaa luba qooda baasuuf yemmuu gara malkaa bu'ani faarfataa deemu. Akkasumas, lubichi durumayyuu nama guddaa, beekaafi mootii akka ta'etti jajachaa deemu. Sibiilli inni gurratti godhate sun immoo lootii kan miidhaginaafi aangoo qabachuusaa argisiisudha malee sibiila qarmattii miti. Kanaafuu, bara gadoomasaa keessatti uummata seeraan bulchuu akka danda'u faarsuu isaaniitu hubatama.

Gama biraan immoo lubichi waan qoodaafi hoodaa sana warra foollee kanaaf yoo kennuu dadhabe ykn xiqqoo xiqqoo late immoo arrabsu. Yommuu arrabsanis:

*Fkn (24). Daamaa fardaa kan eegeen qurquraa
Lubni baranaa waan kennu dhabee
Karaarra taa'ee kuboota gurguraa..*

Madda: Odeeffannoo af-gaaffii, (Dagattee Daammasaa, Bitootessa 8, 2009ALH).

Sirba lubaa kana keessatti namni abbaa Gadaa ta'u tokko luba bahuuf waggaa dheeraa itti qophaayee yemmuu yeroon gahu warra foollee akka qooda isa baasaniif kadhata. Warra luba baasuu dhufan kanaaf hanga isaan nugahe jedhanii eebbisanitti nyaachisee obaasuu qaba. Kana gochuu yoo baate maqaa isaa balleessuun isa arrabsu. Lubni sun waan tokkollee hin qabuu ofiifuu kuboota gurgura jedhanii arrabsu. Lubni kunis qooda ganamaa jallise waan ta'eef hin offolu yaada jedhutu hubatama.

4.1.4.5. Eebba Oromoo

Eebba akka seera aadaa oromootti kan eebbisan namoota gosaan angafa ta'an yookiin gosuma tokko keessattisangafummaa umuriitiin dursi kennama. Eebbi faayidaa hedduu qaba. Oromoon Eebba kan eebbisu hiddi dhalootaaykn sanyiin isaa akka dagaagu, qabeenyaakka qabaatan, fayyaa akka qabaatan, kan dhalate akka guddatu, nageenya amansiisaafi kkf akka jiraatuufi ni jiraata jedhanii waan amananiif eebisu. Akkasumas, waan eebbisan sanaafjalalaafi hawwii gaariin ,akka ta'uuf eebbisu. Akkaataan ittiin jedhamuus namni eebbisuufi namoonni hafan waan jedhaniin seera qabeessummaa qaba. Qabiyyeen jalqabniif xumurri isaa wal hin fakaatu malee qabiyyeen isaa irra caalaan akkuma iddoo eebbi suni itti dhiyaatutti garaagarummaa qaba. Fakkeenyaaf eebbaagafa Sirni Gadaa Odaa Bulluq gaggeeffamu yoo ilaalle, Oromoon bakka garaa garaarraa dhufan yeroo malkaairreeffanna bu'an ykn bakka Sirni Gadaa sun kabajamutti erga wal gahanii booda otoo gara irreeffachuutti hin seeniin dura Waaqayyoon kadhata. Yeroo kadhatanis akkas jechuun kadhata:

*Fkn, (25). Waaqa keenya si kadhanna nu dhagahi!
 Kan nagaan nu bulchite nagaan nu oolchi
 Kan nagaan nu oolchite nagaan nu bulchi
 Waaqni hamaa nurraa haa qabu, tolaa nutti haa qabu.
 Xinnaan keenya haa guddatu, guddaan keenya haa jiraatu.
 Wallaalaan keenya haa beeku, beekaan keenya haa bulu.
 Qilleensa hamaa nurraa haa qabu, rooba nagaa nuu haa roobu
 Kormi cirrii haa ta'u, rimaan haphee haa ta'u
 Kan adeeme nagaan nuuf haa galu, kan maseene nuuf haa dhalu
 Bakkalchi bakkee haa ta'u, bakkeen nagaa haa ta'u,
 Dhugaan uummata keenyaaf haa deebi'u, jaalala nuuf haa baay'isu.
 Gadaan keenya gadaa misaafi kan badhaadhinaa haa ta'u
 Barri dhufu bara gammachuufi bara eebbaa nuuf haa ta'u.
 Diinni nu keessaa haa balleessu, tokkummaan keenya haa cimu
 Gadaan roobaa naga'a, barri quufaa gabbina...*

Suuraa 8. Odeef-kennaa: Obbo Nagishoo Baay'isaa Ganda Qo/Bu/L/ Igguu Bitootessa 28, 2017)

Eebba olii kanarraa waanti hubatamu, Waaqayyo kadhaa kadhatamu keessatti gaariin Oromoo gahee, hamtuun immoo diina isaa akka gahu, horiinis seeraan akka wal horu, kan adeemes nagaan akka galuuf, uummanni dhugaa dhabes dhugaa akka argatu, barri itti aanus bara quufaa ,bara badhaadhinaafi bara gabbinaa akka tahu, tokkummaan uummata oromoos akka cimuuf kkf uummanni raawwiin sirna gadaa sanaa milkii gaarii akka tahuuf hawwii qaban ittiin mul'isuuf jaarsoliin abbaa malkaa ayyaantuu ta'an eebbisiisu isaanii namatti mul'isa.

Fkn,(26). Yaa Waaqa nagaan nu oolchi
Nagaaan nu bulchi
Bakka nagaa nu oolchi
Waaqa gadaa shananii
Waaqa Odaa shananii
Waaqni malkaa shananii naggaa nu godhi.
Waaqa sagaltam garbaa
Waaqa salgan booranaa
Waaqa ciicoo gurraattii
Gurraacha garaa garbaa
Leemmoo garaa taliilaa
Tokkicha qixxee dhibbaa nagaa nuuf kenni
Saba keenyaaf fayyaa kenni
Misooma keenyaaf eebba kenni
Gadaa keenyaaf milkaa'in kenni.....Ameen

(Odeeffannoo Afgaaffii: Obbo Qixxeessaa Bal'is irraa Ebila 7, 2009 fudhatame)

Akka odeeffannoo eebba kanaatti waanti hubatamu, Oromoo nagaa waan barbaaduuf Waaqayyo bakkee nagaa akka isa oolchuu kadhata. Akka aadaa Oromootti gadaan shan, Odaa shan, malkaa shaniifi kkf jira. Kun immoo seera uumaa ganamaa aadaa uummatichi irratti walii galee jiraatu ta'uutu hubatama. Dabalataanis, Waaqni Oromoo gurraacha qulqulluu kan isa gitu kan hin jirre sabaa isaaf fayyaa, misoomaaf eebba akkasumas, Gadaa Oromoof immoo milkaa'in akka kennuuf yaadamee kadhatamuusaa addeessa.

➤ **Eebba Foollee**

Ijoolleen yeroo sadarkaa gadaa *foollee* seentu godoo ukeetu ijaarama. Achitti haati mucaa kanaa coqorsa kichuu miilla isaa irratti irreeffattee bixxillee sagal caccabsitee irreessarra keessee, ittutuufiaannan ittiddhibafaatee,

Fkn, (27). *Hofkoli! Balaa tasaa sin haa oolchu!
Bineensa hamaa si haa baraaru!
Bishaaniin nyaatamuu si haa oolchu!
Dhibee si haaoolchu!
Hiriyyaakee waliin nagaa siif haakennu!*

Odeeffannoo Afgaaffii: Birqii Waaqajiraa, Ebla 23,2009 Saqalaa 01)

Eebba olii kana keessatti waanti hubatamu mucaan sadarkaa foollummaarra jiru kun gaafa Sirni Gdaa kabajamu gara sirbaa osoo hin deemiin dura haati gurbaa hamaan mucaashee akka hin mudanne fi hofkoltii akka argatuf eebbistee bobbaasuutu: dabalataanis, miseensi gadaa kana guyyaa kabaja ayyaanichaa yemmuu isaan gara jilaatti dhufan akkas jechuun eebbisa:

Fkn,(28). *Hoffolaa!, hoffolaa!, бага геессани!
Baga Gadaa abbaa keessaniitiin isin gahe
Ulee hoffolaa,caba sinaa oolchu
Ija hamaa irraa hafa, balaan sin hin argiin
Aannaniifi garaa ta'aa,wal jaalladhaa
Gadaa dhufuunis gahaa...jettee eebbistee bobbaasti.*

(Afgaaffii: Obbo Dagoo Baashaa, Ebla 10, 2009, Ganda Qo/Bu/Rif. Caabir)

Eebba kana keessatti warri foollee sirbaan beekamu waan ta'eef guyyaa jila kanaa ofkoltii akka argataniifi rukutamuu, cabuu, iji hamtuun akka isaan hin arganneefi balaa jalaa akka baraaramaniif lubichierga eebbisa. Itti fufuun, warri *foollee* aannaniifi qodaa

fudhatanii lakkaawwatanii yeroo deebi'ani lubichi aannan afaanitti habbuuqqatee miseensa gadaa kana, itti biiffee jila kana nagaanfi jaalalaan akkaxumuraniifi gadaa dhufus nagaan akka gahan eebbisuusaatu hubatama. Walumaagalatti ijoolleen sadarkaa kanarra jiran humna ho'aa waan ta'eef namaanis walitti bu'uu danda'u waan ta'eef balaan akka isaan hin mudanne hawwii qaban eebbisuutu hubatama.

4.1.4.6. Abaarsa

Abaarsi akaakuu afoolaa Oromoo keessaa isa tokko ta'ee dhalootarratti hundaa'uun abaarama. Akka aadaa Oromootti namni tokkowaanta hawaasichi jibbu hanna, sobaan ragaa namatti bahu, beekaa yoo nama ajjeesefi akka seera sirna Gadaatti kabajuu yoo dide nama akka aadatti ayyaantuudha jedhan filatanii akkana jechuun abaaru:

*Fkn, (29). Seera uumaa ganamaa tuffatte
Gorsinaan deeb'uu didde
Dhalli kee saree gurraattii haa taatu
Dhalli kee yuuyyee haataatu
Lafa kee booyyee haa dhaaltu
Dhalli siiif hin bahiin
Kan dhalate sii hin guddatiin
Yoo guddate mataa hin baafatiin
Har'aa kaasee jireeny hawaasummaa keessaa baheera
Ollummaan wajjin hin jiraannu
Meeshaa hin nergisnuufii.....jecuun abaaru.*

(Afgaaffii : Aadde Dagattee Daammasaa, Bitootessa 8,2009)

Akka seera gadaa Oromootti, namni seera gadaa cabseefi abboommii Gadaan ala ta'e sanyii lakkaa'aniiti abaaru. Dhallisaa tuffatamtuu akka taatuufi qee'een isaa bineensi haa dhaaluu jechuun abaaru. Dabalataanis, seera sirna Gadaan waan kabajuu dideef dhalli kee hin guddatiin jechuun sanyiin isaa akka hin dagaagne hawwuun abaaruu isaaniitu hubatama. Dabalataan, Oromoon tokkummaa waan qabuuf nama tokkummaa keessaa bahe kana immoo namni kamiyyuu akka hin gargaarre tum itti tumuu isaaniitu addeeffameera.

4.1.5. Yoomessa Raawwii Afoolaa Jila Sirna Gadaa

Yoomessa jechuun jecha “yoom” fi “eessatti” jedhu irraa kan dhufe ta'ee bakkaafi yeroo gochi tokkoo itti raawwate kan addeessudha. Haaluma kanaan, raawwiin afoola jila sirna

Gadaa Odaa Blluq bakkaafi yeroo itti raawwatamu ni qaba. Innis, Adeemsaaangoo wal harkaa fuudhuu keessatti, yeroo buttaan qalamu, yeroo malkaa bu'aniifi kkfkeessatti mul'ata. Innis akka armaan gadiitti ilaaluun ni danda'ama.

4.1.5.1 Sirna Aangoo Wal Harkaa Fuudhuu Keessatti

Akka odeeffannoon af-gaaffirraa argame tokko ibsutti, lubni tokko filatamee waggaa sadeetiif erga bulchee booda akka adeemsa Sirna Gadaatti Abbaan Gadaa gara biroon filatama. Akka seera filannoo Cafee Bulluqitti luboota filatamuuf kaadhimaman gosa ilmaan Jaawwii Maccaa hundaa keessaa bakka bu'oota isaanii, nama dandeettii cimaa qabuu, nama lubbuu hin ajjeesneefi nama gidduu gala Gadaa Bulluq ykn Caffee Bulluqiif ilaalcha gaarii qabu nama jaallatamaa ta'e filatanii ergu. Itti fufuun, galmi daasii irraa ijaaramee kutaa adda addaa shan qabutu ijaaramee jira. Abbaan Muudaa galma isa dhumaa keessa taa'a. Abbootiin Gadaa warri aangoo wal harkaa fuudhan galma shanan kana dabaree dabareedhaan seenanii dhumarratti (shanaffaatti) eddo Abbaan Muudaa jiru sana seenu. Galmoonni shanan kun maqaa maqaa qabu: Galmi inni Jalqabaa *Birmajjii*, Inni lammaffaa *Meelbaa*, inni sadaffaa *Michillee*, inni araffaa *Duuloofi* inni shanaffaan *Roobalee* jedhamuun waamamu. Itti aansuun, Abbaan Muudaa galma *Roobalee* keessa eddo isa aangoo fudhatuu taa'a. Abbaan Gadaa inni aangoo kennus eddo Abbaa Muudaa dhufee aangoo kenna. Abbaan muudaa yeroo aangoo isa fudhatutti kennisiisu akkas jedhee gorsa: Beekii bulchi namni keenya akka hin miidhamne, dubartootaafi daa'imman kunuunsi jedheeerga gorse booda dhangaan kanneen akka akaayii, cuukkoo, laanteeta, caccabsaa, qoriifi kkf irraa hojjetame ni dhiyyaata. Warri qoodaa sun hundi dhangaa kanarraa xinnoo xinnoo ishee nyaatu (qammasu). Jaartiin cifiree waggaa dheeraa kan jiraatte, umriin ishee waggaa 70 ol taa'a. Gaheen ishee gidduu deemtee siiqqee qabattee weeddisti. Waaqa kadhatti, (*WAT Go/Ho/Gu/Wallaggaa*).

A. Yeroo Jaartiin cifiree Eebbistu

Akka odeeffannoon af-gaaffii irraa argame tokko ibsutti, jaartiin cifiree kun jaartii aadaa sirna Gadaa sirriiti beektuufi jaartii kabajamtuu uummata biratti fudhatama qabdu kan Gadaa baay'ee dabarsitedha. Isheenis, bakka Abbootiin Gadaa aangoo wal harkaa

fuudhanitti argamtee eebbisuu, ililchuu, qooda qoodasaa itti himuufi kkf raawwatti. Kanaafuu, Warra aangoo sirna Gadaa kana wal harkaa fuudhan akkas jechuun eebbistis:

Fkn, (30). *Ililshitee, waaqni uumaa бага ittiin sin gahe,offolaa.
Gadaan keenya milkii haa argatu.
Umrii dheeradhaa, gahaa raagaa,
lubni aangoorra nuuf haa bulu..... jettee waaqa kadhatti*

(Afgaaffii: Obbo Abarraa Qinaaxxii, Caamsaa15, 2009 Ganda Qo/Bu/Odaa Bulluq)

B. Yroo Miseensi Foollee Galuuf ka'an

Akka odeeffanno obbo Addunyaatti, Lubichis jila Gadooma isaarratti miseensonni foollee qooda isa baasan manatti simatee of bira bulchee korma qalee, nyaachisee, obaasee ganama yommuu gaggeessu nagaan akka galan eebbisee isaan gaggeessa. Eebba kanas akkas jechuun eebbisa:

Fkn, (31). *Bulaa nu bulfadhaa
Mo'aa biyya bulchaa
Afaan jaarsaafi jaartii beekaa
Afaan diinaa beekaa
Afaan sabakeessanii beekaa
Huraa lafa guutaa
Barri bara nagaa haa ta'u
Gadaan keenya gadaa nagaa haata'u
Qee'ee nagaatti gala.*

(Abbaa Gadaa: Obbo Addunyaa Daammsaa, Bitootessa 28, 2009, Irraa fudhatame)

Nagaan gala jedhee erga eebbisee booda, warri eebba fudhatanis sirbaa gara mana isaaniitti deebi'u. .

Yaada kanarraa akka hubachuunakka danda'mutti eebbi kun kan raawwate yeroo abbooliin Gadaa aangoo wal harkaa fuudhan bakka jilli kabajamutti ta'uu isaa namatti mul'isa. Akkasumas, akka aadaa Oromootti namni tokko yoo hojii nama gargaare akkanumaan gadi hin lakkisani, affeeranii eebbisanii gaggeessu malee.Yaada eebbaa kana keessatti lubichi namoota qooda isa baasan yemmuu eebbisuwal kabajuu, biyya ofiis kabajuu, jaarsaafi jaartiif ulfina kennuu, yaada diinaa beekanii qophaa'uu akka qabaniifi sanyiin baayyatee nagaan akka jiraatu hawwaa barri itti aanu immoo bara quufaafi kan badhaadhinaa tahuufii akka qabu waaqa kadhachuun hubatama

C. Yeroo Miseensi Gadaa Malkaa bu'an

Odeeffannoon afgaaffii obbo Dabalaa irraa argame akka ibsutti, miseensi Sirna Gadaa yommuu jila kabajuuf malkaa bu'u sirbafi faaruu garaagaraa faarfataa shubbisaa deemu. Yommuu faarfatanis akkas jedhu jechuun faarfatu:

*Fkn, (32). Hoo yaa maareewoo kaleessa guyyaa saafaa
Yaareebaa guyyaa caamaa nuu nahi maaloo
Kan maaram namaa gootuu haati ofii namaa hin gootu
Gabaabaa dheeraa gooti, dheeraas gabaabaa gooti
Wallaalaas beekaa gooti, beekaas wallaalaas gootii
Yaa maaram gorii buli, maseena gurdaa urii
Hiyyeessaaf sangaa kenni dhabaadhaaf ameessa kenni...*

(Afgaaffii: Obbo Dabalaa Dheekkamaa, Bitootessa 8, 2009)

Yoomessa kana keessatti miseensi kun, guyyaa gaafa jila sirna Gadaa faaruu ittiin Waaqa isaanii jajatan faarfachaa gara malkaa bu'u. Yaada kana keessatti waanti hubatamu Waaqayyo cimaa qixxee hin qabne waan taateef nagaan nu tiksee marsaa gadaa kanaan nuun gahe. Akkasumas, waan maaram miseensa kanaaf goote lakkaa'amee hin dhumu, dheeraa gabaabaa gochuu, gabaabaas dheeressuu akka dandeessuufi wallaalaaf beekumsa kennitee muuduun akka nama hogganu gochuu danda'uu ishee faaruutiin jajachaa deemu. Haaluma wal fakkaatuun, kan maseeneef dhala, hiyyeessa dhabaaf immoo waan inni barbaade akka kennitufiif ishee faarsaa gara malkaa bu'uu isaaniitu hubatama.

D. Yommuu Abbaan Muudaa Aangoo Wal Harkaa fuusisu

Itti aansuun, Abbaan Muudaa otoo hin eebbisiin dura warri abbootii Gadaa lamaan (inni aangoo kennuufi inni fudhatu) dhufanii uummata fuuldura taa'u. Inni aangoo kennuuf qophaa'u isa fudhatuun ati biyyakoo bulchuu hin dandeessu, yoo duultee ajjeestee diina nurraa dhowwite maleeaa ngoo siif hin kennu jedha. Inni fudhatu mmoo, siigale jedha. Siigale jechuun immoo tole waliigalla jechuudha. Inni kennu, loltee mootee biyya koo akka diinni hin tuqne eegdee, mirga dubartiifi daa'immanii eegdee, maanguddoota kabajjee biyya koo naaf bulchitaa? jedha. Inni fudhatu, eeboo qabatee dhufee kanaan lollee diina mo'ee biyya irraa diina irraa nan eega jedha. Inni Gadaa fudhatu mirga taa'a, inni kennu immoo karaa bitaa taa'a. Dura isa gadaa kennutu eebbisaa ture. Erga aangoo

fudhatee immoo inni Gadaa fudhatetu eebbisa. Yoomessa inni keessatti eebbisu, erga aangoo fudhatee Galma Abbaa muudaa keessatti ta'a. Innis, akkas jechuun eebbisa:

Fkn, (33). *Na ofkolchaa, na hofkolchaa,
Hoffola barri bara nagaa nuuf haata'u
Guddaan keenyi nuuf haa bulu
Xiqqaan keeny haa guddatu
Gadaa badhaadhinaa nuuf haa ta'u
Barri bara nagaa haa ta'u....jedhee itti ufee eebbisa.*

(Afgaaffii: Obbo Dabalaa Dheekkamaa, Bitootessa 8, 2009)

Yaada obbo Dabalaa irraa akka hubatamutti, inni aangoo fudhatu dursa barri Gadaa isaa hofkoltii akka argatuuf eebbisa. Itti fufuun, inni aangoo fudhate abbaa Gadaa ta'a inni Gadaa kenne immoo yuuba ykn gorsaa abbaa Gadaa ta'ee tajaajila. Bu'uuruma kanaan, inni aangoo fudhate waggaa saddeetiif hogganaa Sirna Gadaa ta'ee bulcha. Eebba olii kana keessatti, Gadaan dhufu bara nagaa, kan quufaa, kan guddinaafi kan badhaadhinaa akka ta'u hawwaa eebbisuusaatu hubatama.

4.1.5.2. Buttaa Qaluu keessatti

Akka jaarsi biyyaa obbo Dabalaa Dheekkamaa addeessanitti, Gadaan yeroo hedduu Wiixata gaggeeffama. Buttaan kan qalamu gaafa Gadaan bahee bulee barri korma qoodaaf qalamu sana jechuudha. Abbaan Gadaa osoo hin gorra'iin miseensonni foollee kormichatti shan naanna'anii sirbu. Kan isaan shan itti naanna'anii sirbaniifiis Oromoo biratti lakkoofsi shan mallattoo garaa garaa qaba. Waantota uumamaafi nam-tolchee adda addaatiin wal fakkeessu. Fakkeenyaaf, shanee Gadaa (miseensa Gadaa shaman), shaman Odaa Oromoo, akaakuu horii Oromoon bobbaasu shaman (loon, hoolaa, re'ee, ardaafi harree), quba harkaa shananiifikanneen biroota. Kanaaf, yeroo buttaan korma qalamu, korma sanatti shan naanna'anii sirbu.

Otoo sirni buttaa qaluu hin gaggeeffamiin dura miseensi Gadaa korma qalamu sanatti shan naanna'anii sirbu. Yemmuu sirbais aakkas jechuun sirbu:

Fkn, (34). *Hee yaa Gadaa barri tole
Hee yaa gadaa barri tole
Yaa gadaa bulluq barri tole.
Yaa bokkuu caffee Bulluq barri tole
Seerri hin oolu....jechuun sirbu.*

(Jaarsa Biyyaa: Obbo Tuujubaa Beeggii, Caamsaa 10, 2009 Ganda Di/Kistaanaa)

Yoomessi kun bakka buttaatti yeroo kormi qalamuuf jedhu kan raawwatudha. Odeeffannoo sirbaa olii kanarraa waanti hubatamu, barri gadaa, bokkuun Caffee Bulluq, seerrifi kkf milkii gaarii ta'usaa sirbaan calaqqisiisuun sirbu. Seera kana laaffisuu akka hin qabne aadaa kana gabbisuun nurra jiraata yaada jedhutu hubatama.

4.1.5.3. Fooqa Dhaabuu

Fooqa jechuun daasii ykn dukaana bakkee kabaja jilaatti dhaabamudha. Namoonni sirna buttaa hojjetan hundinuu fooqa kanatti galaniiti bultii shan bulu. Fooqa dhaabuun jilawwan aangoo walharkaa fuudhuuf sirna Gadaa keessatti kabajaman keessaa isa tokko. Fooqa dhaabuun kan kabajamuuf aangoo dabarsanii wal-harkaa fudhachuufidha. Akka sirna Gadaa Oromoo Odaa Bulluqitti Sirni kun bokkuu yaa'ii (bokkuu fooqaa) dhaabuun kan gaggeeffamu yemmuu ta'u, kan guyyaan isaa kan murtaa'u akka amanti Oromootti ayyaantotaan guyyaan milkii ilaalamee guyyaa qajeeloo ta'edha. Akka obbo Taakkalaa Gaanfuree jedhanitti, fooqni kan dhaabbatu guyyaa ayyaantuu ta'eefi warra urjii lakkaa'uun guyyaan sirna kanaaf ta'u ilaalameeti. Ta'us, fooqaan kun akka Horrootti Ganda Ejersa Maccaa, Qixiibaafi Hulaa Okkotee (Laga Mormor) jedhamanitti bakka ardaa jilaa nyaanniifi dhugaatiin qophaa'e itti affeeramutti dhaabama. Bakka waltajjii fooqaa dhaabuu kanattis lallabni ni lallabama. Dabalataanis, lallabni kan lallabamu waraanni sanyii tasa yoo ka'e, dhibeen daddarbaan uummata miidhu yoo ka'e, rakkoon addaa uummata yoo miidhe ofirraa'ittisuuf bakka lafa gabaatti halkan lallabama. Sababiin itti halkan ta'eef namoonni guyyaa hojii oolani boqonnaa irra waan jiraniif gurra itti kennanii ah! Ah! Jedhanii waan dhaggeeffataniifidha. Akkasumas, halkan sagaleen weennii, qamalee, jaldeessaafi sagaleen kamiyyuu sababa hin jirreef namnis gurra itti kennee dhaggeeffata waan ta'eedha jedhama. (*Af gaaffii: Obbo Taakkalaa Gaanfureefi Obbo Jaalataa Dabaloo, Caamsaa 8, 2017*)

4.1.5.4. Labsii Murtoo Heera Gadaa labsamu keessatti

Heerri akkaataa qajeelfama ittiin bulmaata Oromoo kan hawaasni hundi fudhatee ittiin buludha. Lubni aangoo qabate tokko waggaa saddeetiif biyyabulchu dhimmoonni akka aadaatti, akka seeraafi heeraatti fudhataman ni jiru. Dhimmoonni jiruufi jireenya hawaasaa keessatti raawwataman hundinuu ittiin bulmaata sadeen kanaan ala hin ta'uu hin danda'u. Sochii hawaasaa keessatti waan heertaa osoo hin eegiin raawwatame, kan

aadaa malee raawwatameefi seera malee raawwatame addaan baasanii furmaata itti kennu. Haaluma kanaan gumiin Gadaa Odaa Bulluq bara 2003 irratti akka heeraatti waantonni labsaman ni jiru. Asirratti, akkaataa adeemsa sirna bulchiinsa Gadaatiin kabaja sirna Gadaa Odaa bulluq Fulbaana 18, 2003 sirni kabaja ayyaana irreechaa irratti aangoo wal harkaa fuudhuun raawwatamee ture. Sirna kanaarratti heerotni armaan gadii labsameeru. Heera kanas kan labsuufitumu miseensa gadaa darbee keessaa filatamaniitidha. Osoo seera kana hin tumiin dura, seerreffannoo kan jedhamu raawwatu. Yemmuu seera tumuuf jedhan kanas seerri keenya hin waraabamu jedhanii lallabu. Warri seera tuman kunniin uummata gidduu dhaabbatanii namoota achi jiraniin seeratu tumama dhaggeeffadha jedhu. Sababiin isaan akkas jedhaniifiis, heerriifi seerri isaan jala darbinaan irra naa deebi'ii hin jiru. Yoo seerri lallabamu hawaasa miidha ta'e garuu yeroodhuma sana boodarra akka jijjiiramu abbaa Gadaan murteessa. Yeroo seerri tumamu namni dhaabbachuu hin qabu: Namni cuftinuu taa'uu qaba. Kana booda warri seera tuman namoota dhaabbataniifi naannoo sanarra darban akkas jedhanii abaaruun eegalu:

*Fkn, (35). Kan dhaabbatee nu dhaggeeffatu muka haa godhu
 Kan deemaa nu dhaggeeffatu buubbee haa godhu
 Kan seera cabsee dubbate maraataa haa godhu
 Kan gumgume gufuu haa godhu
 Kan rafe reeffa haa godhu jechuudhaan gara seera tumuutti seenu.*

Uummanni oromoo heeraafi seeraan bula. Heerri kun immoo uummata biratti akka hin cabne dursee akeekkachiisuun heera tumuun raawwata. Yoomessa kana keessatti kanneen akka heeraatti labsamnis:

*Waaqaan buluun heera..... heera.
 Gadaan buluun heera..... heera.
 Gadaan Bulluq kabaja qaba..... heera.
 Tokkummaan Oromoo heeraan eegamaadha..... heera.
 Ardaan jilaa Gadaa Odaa Bulluq kabaja qaba..... heera.
 Gumii(caffeen) ni taa'a, ni marii'ata..... heera.*

(Odeef kennitoota marii garee Caamsaa 30 2, 2017 irraa fudhatame)

Yaada olii kana keessatti gara labsii labsuutti otoo hin seeniin dura, namni hundi gurra itti kennee heera labsamu kana akka dhaggeeffatuuf, namni heeraafi seera Gadaatiin bulu dogoggora akka hin hojjenne booda adabbii qaba waan ta'eef xiyyeeffannoo itti kennee dhaggeeffatee hojiitti akka hiiku barbaadameeti abaarama. Akkasumas, heeraafi seera

labsamu namni otoo karaa deemuu dhaabbatee yoo dhaggeeffate goge mukaa akka ta’u, namni seera kana kabajuu dide maraataa, kan otoo labsiin labsamuu muge reeffafi namni gumgume immoo tuffatamtuu haata’u jechaa namni kamiyyuu waan biraa dhiisee akka dhaggeeffatu yaadameetu dursanii abaaru. Akkasumas, heera tumamu keessattiheeraan buluu, Gadaan buluu, tokkummaa qabaachuu, bakki ardaa jilaa kabajamuu akka qabuufi Wal gargaaranii buluun barbaachisaafi dhimma xiyyeeffannoo barbaadu ta’uusaatu hubatama. Walumaagalatti, labsiin Sirna Gadaafi afoolli hidhata guddaa akka qaban yaadni kun nama hubachiisa..

4.1.5.5. LabsiiAkka Seeraatti Labsamu keessatti

Odeeffannoon marii garee abbootii Gadaa irraa argame akka ibsutti, seera jechuun gareen hawaasaa tokko irratti waliigalee tumatee akka hin cabsine akkaataa tumamee jiruun eegee kan ittiin walbulchudha. Kana jechuun,waantota raawwachuu qaban seerasaa eeganii raawwachuu, waantota raawwachuu hin qabne immoo raawwachuu dhiisuu jechuudha. Seera tumame kan namni cabse argamee hawaasa keessatti kabaja dhaba:ni abaarama. Akkasumas, naannoo Horrootti namni seera tumame cabse tokko akkaataa seera Gadaa Odaa Bulluqitti ni adabama.Adabbii isaaf malu namni raawwachiisu abbaa Alangaati. Gumii Gadaa Odaa Bulluq bara 2003 irratti waantonni akka seeraatti labsamani ni jiru.Labsiin kunis yommuu labsamus afoola adda addaa deegaramuun labsama. Labsii labsuun dura namoonni xiyyeeffannoon akka dhaggeeffataniif afoola armaan gadiitiin deegaramu:

***Fkn, (36).** Kan dhaabbatee nu dhaggeeffatu muka haa godhu
 Kan deemaa nu dhaggeeffatu buubbee haa godhu
 Kan seera cabsee dubbate maraataa haa godhu
 Kan gumgume gufuu haa godhu
 Kan rafe reeffa haa godhu jechuudhaan gara seera tumuutti seenu.*

Erga akeekkachiisni armaan olii kun raawwatee booda seerri sirna Gadaa kun labsama. Yoomessi kun kan raawwatu yeroo labsiin labsauuf ka’u namoonni xiyyeeffannoo itti kennanii akka dhaggeefataniif kan raawwatu ta’a. Yommuu labsamus haala armaan gadiitti ta’a.

Qabeenya namaa hin tuqiin: tuqan adabbii qaba..... seera
Hanni dhorkaadha..... seera
Oromoon gosaafi amantaan wal hin qoodu..... seera
Sagaagalummaan raawwachuun dhorkaadha..... seera
Mukkeen ardaa jilaa hin muramani..... seera
Muraman adabbii qaba..... seera
Karaa hin cufan:cufan adabbii qaba..... seera.
Barcuma abbaa Gadaarra hin taa'an: teenyaan adabbii qaba...seera
Meeshaa waraanaa qabatanii galma fooqaa hin seenan.....seera
Sobaan namarratti dhugaa hin ba'an; ba'an adabbii qabaseera
Of kolaa seera kana nama hojiirra oolchu nu haa godhu jechuun xumuru.

Madda: Abbootii Gadaa odeef kennitoota marii garee (Caamsaa 30 2, 2017)

Seera Gadaa Odaa Bulluq kana keessatti seeronni xiyyeeffannoon itti kenname labsame: walqooduun, mukkeen ardaa jilaa muruun, qabeenya namaa tuquunn ykn saamuun, qabeenya uumamaa mancaasuun, sagaagaluun, namarratti badii hojjechuun, sobaan namarratti raga bahuun, dubartii namaa gudeeduufi kkf raawwachuun dhorkaa tu'uufi badii kana nama raawwate irratti immoo adabbiin akka seera Gadaatti kan itti muramu ta'uufi akka seeraatti labsamuu isaatu hubatama. Walumaagalattu, yoomessa heerriifi seerri keessatti tumamu keessatti namni kamiyyuu aadaa sana tuffatee dhaabbachuu hin qabu, karaa labsiin labsamu darbuu hin qabu, muguufigumgumuu hin qabu. Yoomeessa kana keessattis akaakuu afoolaa kan ta'e abaarsatti fayyadamuun namni xiyyeeffannoo itti kennee akka caqasuuf bu'aa qaba. Akkasumas, labsii sana labsanii yommuu xumuran hojiirra oolmaa isaaf eebbisanii xumuruu namatti agarsiisa.

Walumaagalatti, raawwiin afoola sirna Gadaa Oromoo naannoo Odaa Bulluq bakkaafi yeroo adda addaa keessatti raawwata. Akkasumas, yommuu abbootiin Gadaa aangoo wal harkaa fuudhan, yemmuu buttaan qalamu, yommuu malkaa bu'ani, yommuu labsiin akka seeraafi heeraatti lallabamuufi kkf keessatti afwalaloowwan garaagaraatti dhimma bahuun yoomessa garaagaraa keessatti kan raawwatu ta'uusaa ragaaleen odeef kennitootarraa argame ni addeessa.

4.1.6. Waantoota Itti Fufiinsa Raawwii Afoolaa jila Sirna Gadaa Odaa Bulluq Irratti Gufuu Ta'an

Akka qoratichi maanguddota biyyaa gaafatee odeeffannoo argatetti sababoonni itti fufiinsa afoolaa raawwii jila Sirna Gadaa Oromoo naannoo kanaa irratti dhiibbaa geessisaa turaniifi yeroo ammaa kanas geessisaa jiran hedduudha. Isaan keessaa warreen gurguddoon, hubannoon gahaa ta'e dhibuu, amantaan addadda baaya'achuu, siyaasa sirnoota gita bittoota habashaa darban, aangoo dhabuu uummata Oromoofi kkf warreen ciccimoo ta'anidha. Yaada kana ilaalchisuun mala af-gaaffiidhaan odeeffannoon argame irratti hundaa'uun muraasa isaanii armaan gadiitti ilaaluun ni danda'ama:

4.1.6.1. Dhiibbaa Gama Amantaa

Qoratichi hojjetoota waajjira Aadaafi Turizimii aanichaa gaafachuufi pirofaayilii waajjirichaa sakatta'uun odeeffannoon argate akka ibsutti, babal'achuun amantaalee biyyoota alaa aadaa isaanii afoola isaanii qabachuun biyya keenya keessa seeneenan guddina afoola Oromoorratti gufuu ta'eera. Amantaaleen kunis erga biyya keessa seenanii booda, dargaggoonniifi uummanni Oromoo umrii garaagaraa irratti argaman aadaa fi amantaa mataa isaanii dhiisanii, amantaa alaa dhufe sana fudhachuun akka waan Waaqa waliin wal dhabaniitti afoola jila Sirna Gadaa irratti dhiyaatu balaaleffachaa turani. Itti dabaluunis, qaamonni amantaa garaagaraa uummata Oromoo sirna Gadaatiin bulu, amantaa hin qabani, Odaa Bulluqitti sagadu, mukatti sagadu, qaalluutti sagadu, dhagaatti sagadu, malkaafi caffeetti sagadu jedhu. Akkasumas, uummanni Oromoo sirna Gadaan akka hin bulle, gama xiinsammuufi eenyummaatiin dhiibbaa garaagaraa geessisaa akka turani. Yeroo ammaa kana immoo sababa ammayyummaa irraa kan ka'e afoolli jila kanarratti dhiyaatu laafaa akka dhufe odeeffannoonaf-gaaffii obbo Taakkalaa Gaanfuree irraa argame ni ibsa. Kana malees, yeroo ammaa kana ilaalchi namoonni amantaa biro hordofan sirna kanaaf qaban baay'ee ulfaataadha. Mana sagadaa isaanii keessatti afoolli raawwii sirna Gadaa keessatti tajaajilan akka hin fayyadamne ykn akka hin sirbamne ni dhorku. Sirbuun akka waan cubbuu ta'eetti fudhatama. Darbees, hojjettoonni hordoftoota amantaa biroo hordofan kun namoota waajjira Aadaafi Turizimii seenanii akka hin hojjenne waajjira qaalluu seentee hojjettaa jechun haamilee

hojjettootaa gadi cabsaa akka jiranitti odeeffannoon hojjettoota waajjirichaarraa argame ni ibsa. Inni kun immoo aadaafi duudhaa uummata ofii gananii, kan nama biro fudhachuun eenyummaa ofii ganuu agarsiisa. Haata'u malee, dhugaan jirtu isa kana miti. Uummanni Oromoo malkaa, dhagaa, qaalluufi mukatti sagada osoo hin taane, bakka jiidha qabeessa taa'ee, malkaatti bu'ee, tulluutti ol bahee muka gaaddisa qabu jalatti walgahee waaqa uumaa isaa kadhata. Seera tumata. Murtoo dabarsa. Kan walloole araarsa. Kan wal ajjeeseef gumaa muruun akka aadaasaatti wal bulchaa. (*Afgaaffii: Obbo Taakkalaa Gaanfuree, Guraandhala 12,200*).

4.1.6.2. Dhiibba Gama Siyaasaa

Raawwiin jila Sirni Gadaa Odaa Bulluq afoola garaagaraa fayyadamuun jaarraa 15ffaa irraa eegalee kabajamaa akka tureefi sababa wal irraa fageenyaa teessuma lafaa irraa kan ka'e hundee Odaa Bisili irraa damee baafatee akka bahe odeeffannoon jaarsa bayyaa obbo Jaalataa Dabaloo irraa argame ni ibsa. Itti fufuun, bara 1850ta keessa Abiishee Garbaa abbaa dulaa sirna Gadaa Odaa Bulluq ta'ee hojjechaa ture. Yeroon isaa yeroo daldalli garbaa karaa lixa Oromiyaa itti ho'ee turedha. Baroota kana keessa nafxanyoonni bulchiinsa isaanii babal'ifachuuf jecha dhiibbaa geessisaa turan. Dhiibbaa kana immoo uummanni Oromoo naannoo sanaa afoolasaatti gargaaramee wal onnachiisuun ofirraa faccisaa ture. Yeroo kana keessa, nafxanyoonni karaa Horroo darbanii gara Jimmaatii garboota bitanii fudhatanii gara goojjamitti darbaa akka turani maanguddoon bayyaa kun ni dubbatu. Akkasumas, yeroo sanatti Abiisheen abbaa duulaa sirna Gadaa Caffee Bulluq waan tureef waraana kan hogganu isa ture. Horroon immoo karaa daldalaa waan ta'eef Goojjamoonni daangaa bulchiinsa isaanii babal'iffatanii karaa kana deemanii garboota daldaluuf karoofatani ture. Haaluma kanaan, Oromoo naannoo Horroo kana weeraruuf humna waraanaa Abiishee irratti lola banuun meeshaa ammayyaa biyya alaatii argatanitti fayyadamanii waraanuu eegalani. Haata'u malee, Abiishee Garbaa immoo, immoo karaa waraanni goojjamootaa itti dhufani waan beekuuf waraanasaa qopheeffatee eeggatee waraana goojjamootaa irratti miidhaa jabaa akkanni geessise ykn barbadeessaa obbo Jaalataan ni dubbatu. Gochaan Abiishee, waraana habashootaatti waan cimeef waraanaan moo'achuu akka hin dandeenye waan hubataniif Qadiidaa Wannabee nama jedhamu jaarsummaa gara Abiisheetti ergatani jedhama. Kanaafuu, Oromoon arraa

du'iitti waan amanuuf, Abiisheen Qadiidaa kaksiiisee araaraaf hogganaa goojjamootaa bira deeme habashoonni immoo humna waraanaa isaanii qopheeffatanii bakka qabatanii eeggataa turani. Abiisheenis yommuu achi gahu akka aadaa Oromootti eeboofi meeshaa waraanaa qabatanii mana hin seenani waan ta'eef, meeshaa isaa balbalatti hirkifatee mana seene jedhama. Garuu, habashoonni durumayyuu shira xaxanii isa eeganiiru waan ta'eef Abiishee gowwoomsanii qabatani jedhama. Akkasumas, dhiibbaafi cunqursaa nafxanyootni sirnootadurii keessatti geessisaa turan gufuu raawwii afoola Sirna Gadaa kanaa ta'uu irraa darbee rawwiin sirnichaa hanga baduuttillee dhiibbaan cimaan ga'aa turuusaa ni dubbatama. (*Jaarsa biyyaa: Obbo Jaalataa Dabaloo, Guraandhala 26, 2017*)

BOQONNAA SHAN: GUDUNFAAFI YABOO

Kutaan kun haala waliigala qorannichaa irratti kan xiyyeeffatudha. Bu`uuruma kanaan, boqonnaan kun qabxiilee gurguddaa lama of keessatti hammatee jira. Isaanis: Guduunfaafi yaboo, yoo ta`an akka itti aanutti tartiibaan dhiyaataniiru. Ummanni Oromoo akkuma uummata kamiyyuu haala jiruufi jireenyasaa keessatti haala ittii afoolasaa, aadaasaa, amantisaa, eenyummaasaafi raawwiiwwan raawwataman kan ittiin ibsatu qaba. Waantoota maalummaafi eenyummaa saba tokkoo ibsan keessaammoo afoolli isa tokkodha. Afoolli waan bal`aadha. Afoola bal`aa kana keessaa muraasa isaanii qorannoo kanaan sakatta`uun qaacceffameera.

5.1. Guduunfaa

Ummanni kamiyyuu afoola, aadaa, duudhaa, seenaa, amantii, falaasamaafi kkf, kan ittiin of ibsatu kan mataasaa ni qaba. Ummanni Oromoo Horroo dhugaa kanaan ala miti. Hawaasni kun durii kaasee hawaasa aadaa boonsaa qabatee dhufedha. Aadaan kunis, dhalootaa dhalootatti afoolaan yaadatamaafi calaqqisaa dhufe. Haata`u malee, sababoota dhiibbaan siyaasa waggoota dheeraaf hawaasa Oromoo irra tureen, hawaas-dinagdeen Oromoo, amantaansaa, siyaasaansaa, afoollisafi kkfakka hindagaagneef gama adda addaan dararamaa turee jira. Akkasumas, sababa ammayyummaan walqabatee beekumsi raawwii afoola jila sirna Gadaa Oromoo naannichaa jaarsolii umurii dheeraa qaban muraasa biratti daanga`ee hafeera.

Kanaafuu, qorannoon kunis Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Aanaa Horrootti kaayyoo gooroo, raawwii afoola jila Sirna Gadaa Oromoo Odaa Bulluq qaaccessuurratti xiyyeeffachuun kan gaggeeffamedha. Afoolli madda beekumsaa hawaasni karaa al idilee ta`een dhalootasaan ga`aa tureefi barsiifachaa jiru muuxannoo jireenyaati. Akkasumas, Jili immooraawwiiwwan sadarkaa jireenyaa tokkorraa isa itti aanutti ceehuuf sababeeffachuun dhangaa qopheessuuniifi taphoota adda addaa taphachuun guyyaa kabajamu waan ta`eef, sirna lufiinsi jireenyaa kan keessatti gehee afoolli qabu salphaa miti. Jilli Oromoo Horroo biratti, sirna ayyaana kabajuu ta`ee, kan hawaasa adda addaa hirmaachsudha. Jilli kunis gama amantiifi alamantiin kan of keessatti qabudha. Qorannoo kana keessatti xiyyeeffannoon kan kennameef raawwii afoolaa jila alamantii yookaan

sirni Gadaa keessatti gaggeeffamudha. Bu`uura kanaan, gaaffilee bu`uuraa boqonnaa tokko keessatti ka`an deebisuuf maloota odeeffannoo adda addaa kan akka af-gaaffii, daawwannaa, mariin gareefi sakatta'a galmee madda ragaa tokkoffaa keessattuu maanguddoota seera, safuu, aadaafi haala waliigala raawwii afoola jilichaa beekanirraa meeshaalee adda addaa fayyadamuun yaadannoo qabachuu, sagaleefi suuraa waraabuun odeeffannoo walitti qabuun danda`ameera.

Odeeffannoon argame bu`uura godhachuun afoolli raawwii jila Sirna Gadaa Odaa Oromoo Bulluq baay`ee bal`aa ta`uu hubachuun ni danda`ama. Bu`uura kanaan qabxiilee argannoo qorannoo kanaa haala waliigalaan kan armaan gadiiti.

- Sirni Gadaa Odaa Bulluq, Oromoo Horroo biratti jaarriyaa guddaa, rakkoo gama aadaa, seenaa, amantii, bulchiinsaa, siyaasaafi kkf mudatu hiikuufi murtoo dabarsuuf kan uumamedha. Kunis, adeemsa 'saglan yaa'iin' eegee kan gurmaa'e osoo hin taane, haala caasaa mootummaatiin kan hundaa'eefi dambii ittiin bulmaata Sirna Gadaa kan hin guunne ta'uu odeeffannoon qorannichaan argame ni agarsiisa.
- Raawwii afoola jila sirna Gadaa Oromoo Odaa Bulluq keessatti gaggeeffaman sadarkaalee sirna Gadaa (Itti Makoo, dabballee, Foollee, Dooromafi Luba) irratti kan hundaa'e dha. Akka Gadaa Odaa Bulluqitti bakkeewwan jilaa gurguddoon sadan Ejersa Maccaa, Qixiibaafi Tulluu Okkoteetti(laga Mormor) itti kan kabajaman yoo ta`u, seera jilawwan sirna Gadaa kana kan raawwachiisan abbootii Gadaa goosa angaftuu keessaa filataman sanadha.
- Jila sirna Gadaa kanaa keessatti adeemsi fooqa dhaabuu bakeewwan jila adda addaatti raawwatamu. Adeemsa fooqaa dhaabuu booda sirni aangoo wal harkaa fuudhuu galma Roobalee keessatti miseensa salgan yaa'ii keessaa abbaa Muudaatiin kabaja sirna ho'aan raawwatama.
- Akaakuuwwan afoolaa sirna kana ho'isuufi raawwiin kun dhaloota haaraatti dabarsuuf calaqqee duudhaa isa bu'uuradha. Dabalataan, Sirni buttaa qaluu ni raawwata. Buttaan kan qalamu Gadaan bahee bulee raawwata. Adeemsi buttaa qaluu kun osoo hin raawwatiin dura miseensi foollee korma qalamu sana dugdasaa dhadhaa muuduun al shan itti naanna'anii sirbu. Yeroo Shan kan naanna'aniifiis waantota uumaamaafinam-tolchee waliin walqabsiisuun ta'a. Innis, shanee Gadaa (shanan

miseensota Gadaa), akaakuu horii shaman, shaman quba harkaafi kkf, wajjin walqabsiisaniiti shan itti naanna'anii sirbu. Itti fufuun jilli sirna Gadaa keessatti kabajamu sirna fooqa dhaabuu yoota`u, sirni kunis aangoo abbaa Gadummaa waliif dabarsuufidha.

- Afoolli jila sirna Gadaa kun yoomessa keessatti raawwatu qaba. Bu'uuruma kanaan, raawwiin afoola kanaa, yeroo abbootiin gadaa aangoo wal harkaa fuudhan, warra ayyaantuu urjii lakkaa'uun guyyoota jiran keessaa guyyaa milkii guutuu qabu ilaalaanii akka aangoon wal harkaa fuudhamu godhu. Adeemsa kana keessattis akaakuuwwan afoolaa garaagaraan sirna kana ho'isuun kabajama. Dabalataan, raawwiin afoolaa kun adeemsa buttaa qaluu keessatti, yeroo malkaa bu'an, yeroo labsiileen labsaman, yeroo waraanni ka'ufi kkf, akaakuuwwan afoolaa gama adda addaan hojiirra oolu.
- Afoolli Oromoo Horroo biratti faayidaa adda addaa akka qabu qorannichi ni addeessa. Kunis, hawaasichi iddoo jila kanaatti waan argamaniif hawaasummaa cimsuun waaqa faarfachuu, gootummaa argisiisuu, jajachuu, siyaasa qeequu, safuu eeguufi altokko tokkommoo cabsuun akka jiruufi kkf, faayidaa guddaa qaba.
- Afoolawwan sirna kabaja jilawwan Oromoo keessatti hojiirra oolan akka sirbaa, faaruu, eebbaa, abaarsaafi kkf yoota`an, isaanis tajaajila gargaraatiif oolu. Ergawwan afoola kanaan darban dinqisiifannaa, gootummaa, jajjabeessuu, hawaasummaa, siyaasa (quuqqaa ibsuuf), aadaa, safuu eeguuf, amantii waaqa kadhachuufi galateeffachuuf, dinagdee (qabeenya), aangoo, hawwii gaarii qaban ibsuufi kkf akka tajaajilan qorannichi ni addeessa.
- Raawwiin afoola jila sirna Gadaa Odaa Bulluq waggoota dheeraaf sababoota garaa garaan dhiibbaan irraan gahaa ture. Dhiibbaaleen kunis, gama siyaasaan, gama amantaan fi yeroo ammaa kana immoo sababa ammayyummaa irraa kan ka're raawwiin afoolaa kun dararamaa jiraachuusaa qorannichi addeessee jira.

5.1. Yaboo

Uummanni Oromoo Horroo akkuma gosoota Oromoo biroo hawaasa beekumsa, bulchiinsaa, falaasama, amantii, hawaasummaa, aadaafi seenaa jila isaa afoolaan dhalootatti dabarsaa dhufedha. Haata`u malee, afoolli kun sababa dhiibbaa gama amantaan, siyaasaafi ammayyummaa irraa kan ka'e dagatamaa dhufee jira. Kana malees,

afoolawwan kunniin immoo seeraan walitti qabamanii gosa gosaan qoqqoodamanii qaaceffamanii hinjiran. Raawwiin afoolaa jilawwan garaagaraa irratti dhiyaatan kun eenyummaafi duudhaa uummata Oromoo gadi fageenyaan akka ibsani beekamaadha. Raawwii afoola jila miseensota Gadaa eenyummaa sabaa ibsan kana immoo itti fayyadamuu, qorachuufi ifa baasuun dhalootaaf dabarsuun barbaachisaadha. Raawwii afoollawwanii jila adda addaa irratti itti fufsiisuuf:

- A. Namoonni raawwii jiloota adda addaa irratti afoolawwan sadarkaalee Miseensa gadaa garaa garaa hojiirra oolchan, yeroo irraa yerootti itti fayyadamuun kunuunsuun dhalootni borii haala durii caalaa itti fufsiisuun gaarii ta'a.
- B. Namoonni raawwii afoola jalawwan sadarkaa gadaa addaddaarratti calaqqisiisuun dandeettiifi beekumsa isaa qaban, afoolawwan kanneen gargaaramuun duukaa falaasamaafi duudhaa hawaasaa jiru namoota hin beekne barsiisuu qabu. Namoonni hedduun akka waan boodatti hafoo jedhamaniitti ilaalcha namoota aadaa sana jibbanii- raawwii afoola jila kana irratti dhiyaaturatti hin hirmaatani. Kun immoo eenyummaa ofii fi beekumsa ofii tuffachuun kan nama biraa baruufi dhama'uudha. Kanaafuu, raawwiin afoolaa calaqqee eenyumma uummanni ittiin of ibsatu keessaa isa tokko. Eenyummaa ofii dagachun duubatti deebisuuf yaaluun immoo doofummaadha.
- C. Raawwiin afoolawwanii kun eenyummaa, duudhaa, aadaafi falaasama hawaasaa sirriitti waan calaqqisiisuuf kan durii caalaa xiyyeeffannoon itti kennamee kunuunnfamuu qaba. Afoolawwan jila sirna Gadaa irratti sadarkaa sadarkaan hojiirra oolan kana Waajjirri Aadaafi Turiizimii Godinichaa dammaqinaan kunuunfatee itti fayyadamuu qaba. Haala afoolawwan kunneen dhalootarraa dhalootatti darbuu danda'anirratti beektonni marii'achuun godambaa keessatti akka kunuunfaman gochuundha.
- D. Uummanni kamiyyuu raawwii jilawwan aada addaa keessatti afoola kan itti hin gargaaramne hin jiru, Oromoonis afoolawwan nadda addaa kan ittiin falaasama mataa isaa kan ittiin hawaas- dinagdee, siyaasa, xiin sammuu hawaasaa, duudhaasaa, fi kkf kan ittiin calaqqisiisatu raawwii afoolaa garaagaraatiin ta'uu beekke itti gargaaramuun isaa sabboonummaa isaa mirkaneessa.

- E. Qorannoon akkasii gadi fageenyaan yoo gaggeefame hawaasa aanaa sanaafi Oromoo qofa osoo hin taane Addunyaa maraafuu faayidaa guddaa waan qabaatuuf namoonni akka fayyadaman gochuun gaarii ta'a. Kanaafuu, qaamni dhimmi ilaalu nama dhuunfaa irraa kaasee hanga dhaabbiilee gurguddoo kanneen akka Yuunivarsitii, koolleejjii dhaabbiilee miti mootummaa qorannoolee kanaaf kan biro hojjetaman keessa deebi'uu ilaaluun hojii irra yoo oolchan rakkoo kanaaf furmaata ta'a.
- F. Ogeeyyiin sirna barnootaa, kitaabilee qopheessan afoola jilawwan kana keessatti hojiirra oolan keessa galchuun akka barataman, beekumsi aadaa jilawwan kanneen keessa jiraniifi barnoota ammayyaa waliin walsimsiisuun akka baratamu, akkasumas Biiroo Aadaafi Turizimii waliin qindaa'uun iddoowwan amantii hawaasichaa akka kabajaman, qoratamaniifi beekaman gochuuf deeggarsa baajataa gochuun, akkasumas, akaakuukn afoolawwan jila kanarratti hojiirra oolan akka walitti qabamaniifi qorannoofi qo`annoon sirriitt akka irratti gaggeeffamuuf haalli oto mijaa'e, afoolawwan kana haala barbaadamuun tursiisuufi dhalootatti dabarsuun ni danda'ama.
- G. Uummanni Oromoo kan dur gamtaan walitti ba'ee jireenya namatti tolujiraachuun diina isaas gamtaan ofirraa qolachaa ture; har'a gantuufi galtoon dhaalamee tokkummaa isaa kaleessaa gurraachessee lagaan, amantiifi ilaalchaan walqooduun Oromoon tokko ture iddoo hedduutti cicciteera. Kanaaf, Oromoon jireenya kaleessaa arguuf yookaan jireenya gamtaa waliin unachuuf, tokkummaa isaa kabachiifachuuf waldhagahuutu irraa eegama. Yeroo kana immoo geerarsa isaa afoolasaa kaleessa itti fayyadamaa tureen diina isaa ofirraa deebisuun; diina isaa ofirraa qolachuun nidanda'ama.

Wabii

- Addisu Tolasa. (1990). *The Historical Transformation of Folklore Genres: The Geerarsa as a national Literature of the Oromo*. Bloomington
- Addunyaa Barkeessaa .(2010). *Akkamtaa*. Finfinnee: Oromiyaa.
- Alamaayyoo Haayilee .(2007). *Sirna Gadaa Siyaasa Oromoo Tuulamaa*. Finfinnee: Mana Maxxansa Biraaninnaa.Salaam.
- Asafaa Tafarraa .(2006). *Anaaniyaa. Walaloo*. Finfinnee: Addis Ababa University, Mathesis.
- _____.(2009).*Eela: Seenaa Oguma Oromoo*. Finfinnee. Oromiyaa: Far East Printing
- Asmarom Legesse. (1973). *Gada.Thre Approaches to the study of African Socceity*. New York: Mcmillan.
- Austin, Buknya, et.al. (1994). *Understanding Oral Literature*. Nairobi. Nairobi University Press.
- Bascom, W.R. (1965). *The Study of Fokolre*. Burklay: Printce-Hall, Inc.
- BATO. (2004). *Seenaa Oromoo Hanga Jaarraa 16^{ffaa}*. Finfinnee: Mana Maxxansa Biraaninnaa. Salaam.
- BATO. (2015). *Seenaaifi sirna Gadaa Oromoo Maccaa Hanga Jalqaba Jaarraa 20^{ffaa}tti*. Finfinnee. Mana Maxxansaa Boolee.
- Ben Amos, Dan. (1979). *Toward a Definition of Folklore in Context*. (Readings in America
- Bartels, Lambert. (1983). *Oromo Religion: Myths and Rite of the Western Oromo Ethiopia*. Berlin: Dietrich Reinner.
- _____. (1990). *Oromo Religion: Myths and Rites of Western Oromo of Ethiopia An Attempt to Understand*. Berlin: Dietrich Reimer Veriag
- Cerulli Enrico. (1922). *the Folk Literature of the [Oromo] fo Southern Abyssinia*. Harvar African Studies III. Combridge: Massachusetts.
- Dastaa Dassaaleny. (2013). *Bu'uura qorannoo*. Finfinnee: Far East Treading PLC. (Maxxansa2^{ffaa})

- Delesa Guddisaa. (2008). "The Role of Gada Centers in Conflict Resolution Among the Kutaye Oromo of Western Shoa: A Special Reference of Bokku Cittu" AAU School of Graduate Studies. Unpublished.
- Dereje Hinawu. (2000). "A History of Odaa Bulluq": Addis Abeba University MA Thesis. (Unpublished).
- Dirribaa Qana'ii. (2007). "Qaaccessa Faaruu Gooticha Oromoo Abiishee Garbaa Godina Horroo Guduruu Wallaggaa." Yuunvarsitii Finfinnee: Waraqaa Qorannoo MA (Kan Hin Maxxamfamne).
- Dirribii Damusee. (2012). *Ilaalcha Oromoo: Barroo Aadaa, Seenaa fi Amantaa Oromoo*. Mana Maxxansaa Finfinnee.
- _____. (2016). *Ilaalcha Oromoo: Barroo Amantaa, Sirna Bulchiinsaa fi Seenaa Oromoo*. Mana Maxxansaa Finfinnee
- Dorson R. (1972). *Folklore & Folklife: An Introduction*. Chicago, London: The University of Chicago University Press Ltd.
- Dundes, Alan. (1965). *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs: N.J Prentice Hall, Inc.
- Eibl-Eibesfeldt (1979). *Ritual and Ritualization from a Biological Perspective*. Cambridge: Cambridge UP
- Fedhasaa Taaddasaa. (2013). *Subii: Bu`uura Hog barruu Oromoo*. Finfinnee: Mana Maxxansa Subii.
- Finnegan, Ruth. (1970). *Oral Literature of Africa*. London: Oxford University Press.
- _____. (2012). *Oral Literature in Africa*. United Kingdom: Open Book Publishers..
- Galmei Jechootaa Afaan Oromoo (1996). *Wiirtuu Qo`annoo Qorannoo Afaanota Itoophiyaa*. Yuunvarsitii Finfinnee.
- Geetaachoo Rabbirraa .(2013). "Xiinxala Raawwii fi Afoola Jilawwan Sirna Gadaa Oromoo Jiillee." Yuunvarsitii Finfinnee: Waraqaa Qorannoo MA (Kan Hin Maxxamfamne).
- Georges R.A and Jones M.O. (1995). *Folklorists: An Introduction*. Bloomington and Indiana Polis: Indiana University press.
- Ginbar Nagara (2010). *Seenaa Abiishee Garbaa fi Gootota Oromoo Biroo*. Adaamaa.
- Goldstein, S. Kenneth. (1974). *A Guide for Fieldworkers in Folklore*. Pennsylvania: Gale Research Company.

- Kumar, R. (2005). *Research Methodology: Step by step Guid for Beginners*. London: Sage publications.
- Leach, Maria . (Ed 1996). *Definitions of Folklore Source: Journal of Folklore Research*, Vol. 33, No. 3 pp. 255-264 Published by: Indiana University Press Stable.
- Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Dilbii: Bu`uura Afoolaa, Ogafaaniifi Afwalaloo Oromoo*. Finfinnee, Oromiya.
- Mohammad Hassan. (1984). *The Oromo of Ethiopia. A History 1570-1860*. (1stEd.) Cambridge. Cambridge University Press.
- Muhammad Shamsaddin. (2012). "Afrocentrism and the African Renaissance Movment": Magalommatiss Ph D .
- Mulugeta Nagaasaa. (1990). "Documentation of Sera Sinqe: An Oromo Alternative Conflict Resolution Mechanism in Kofale.PhD Term Paper Addis Ababa University.
- _____.(1997). "Be`Ade`a Liiban Weredaa Ye`Oromoo Seera Guma Kegiccit Affetaat Antsaar." Waraqaa Qorannoo MA dhiyaate.Yuuniversitii Finfine (Kan Hinmaxxanfamne).
- _____.(2014). "Documentation And Analysis of Ritual Performance of Sera GadaAmong The Karrayyu Oromo " Ph D Dissertation A.A.U
- Okopewho, I. (1992). *Africa Oral Literature: Back Grounds, Characteristics and Continuity*. Bloomington and Indiana University press.
- Oring, Elliot. (1986). *Folk Groups and Folk Geners: An Introduction*. Utah: Utah University Press.
- Negaso Gidada. (1984). *History of the Sayyoo Oromoo of South Western Wallaga Ethiopia from About 1730 to 1886*. Frank Furt.
- Punch F. (1998). *Introduction to Social Research*. New Delhi: Sage Publications Indian Pvt. Ltd.
- Qixxeessaa Laayyoo.(2016). "Xiinxala Hiika Mallattoolee Aadaa Oromoo Godina Horroo Guduruu wallaggaa Aanaa Habaaboo Guduruu Irratti Kan Xiyyeeffate: "Finfinnee: Waraqaa Qorannoo Digrii 2ff^{aa} (Kan Hin Maxxamfamne).
- Sahalu Kidane (1996) "Borana Oromo Prose Narratives: A Contextual Study." Addis Ababa: MA Thesis Institute of Language Studies, Addis Ababa University.

Sims C. Martha and Martine Stephens (2005). *Living Folklore: An Introduction to the study of People and their Traditions*. Ohio: The Ohio state University, Utah University Press.

Spradley, J.P. (1979). *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Sumner Cloud (1996). *Oromo Wisdom Literature: Proverbs, Songs, And Folktales: An Analogy of Oromo Literature*. Addis Ababa: Guddina Tumsa Foundation.

Toleeraa Tasammaafi Hundeessaa Waaqwayyaa. (1995). *Seenaa Saba Oromoofi Sirna Gadaa*. Kitaaba Duraa (kutaa 1ffaafi 2ffaa). Birraa Fulbaana: Finfinnee.

Thomson, Stith. (1949). *Folklore: Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*. New York: Funk and Wagnalls Company.

Trochim, William M.K. (2006). *Sampling*. From <http://www.Social Research Methods.net/kb/Sampling.Php>.

Van Gennep, Arnold. (1960). *The Rites of Passage*. Trans. M. Vizedom and G. Caffee. Chicago: University of Chicago Press.

Warquu Gaaddisaafi Kaawwan. (1993). *Wiirtuu: Barruulee Qormaata Waaltina Afaan Oromoo*. (Jil.6). Finfinnee: Biiroo Aadaafi Beeksisa Oromiyaa.

Zerihuun Asfaawu. (2000). *Yesinetsihuf Meseretaawiyaan*. Addis Ababa: Nigdi Maattemiyaa Dirijit

ፍቃደዐዘዘ፡፡(1991)፡፡*የሰነድና ምረቃ፡፡ስድስት ሰዓት፡፡የሰማተሚያድርጅት*

Dabalee - 1

Yuunvarsitii Finfinnee Koolleejjii Namoomaa, Qorannoo Afaanotaa, Joornaalizimiifi sab qunnamtii Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii Gaaffiilee Afaanii Abbootii Gadaafi Maanguddootaa Miseensota Ta'an Sirna Gadaa Keessatti Afoolawwan Garaa Garaa Beekaniifi Muuxannoo Qabaniif Dhiyaate.

Kaayyoon Qorannoo Kanaa Barnoota Afaan Oromoo Og Barruufi Fooklooriin Sagantaa Gannaatiin Digrii Lammaffaa(MA) Guuttachuuf Mata Duree " Qaaccessa Afoolaa Raawwii Jila Sirna Gadaa Oromoo Odaa Bulluq" Irratti Kan Xiyyeeffate."Jedhu Ilaalchisee Ragaa Funaannachuufidha. Odeeffannoon Gaaffiilee Armaan Gadii Bu'uura Godhachuudhaan Isinirraa Eegamu Qorannoo Gaggeessuu Kan Guutuu Akka Taasisu Amanama. Kanaafuu,Odeeffannoo Dhugummaafi Amanumummaa Qabu Akka Naaf Kennitan Kabajaan Gaafadha.

Maqaa_____Umrii_____

Jaarsolii Biyyaa (MiseensaGadaa)_____

SadarkaaGadaa_____Ganda_____

1. Gadaa maali? Sirni Gadaahoo?
2. Hariiroo sirni Gadaafi afoolli qaban maalfa'i?
3. Faayidaan afoolli raawwii sirna gadaa keessatti qabu maali? (sirbi, faaruun, eebbi, abaarsi, geararsi, weedduuniifi kkf.)
4. Jila sirna Gadaa kanarratti eenyufaatu hirmaata? Eessatti? Maaliif kabajama?
5. Afoolawwan jila sirna Gadaa kana keessatti darban kanneen akka kamiiti? Sirba, Eebba, Faaruu, Weedduu, Mammaaksaafi kkf. jila kanneen keessatti dhimma bahuu?Yeroo akkam itti fayyadamu? Maaliif itti gargaaramu?
6. Labsiileen raawwii jila kanaa irratti lallabaman afoola waliin walitti dhufeenya akkamii qabu ? (Labsii akka heeraafi seeraatti)
7. Waantonni itti fufiinsa raawwii afoolaajila Sirna Gadaa kana irratti gufuu ta'an maal fa'i? Furmaanni isaa immoo maal ta'a jettanii yaaddu?

Galatoomaa!

Dabalee-2

YUUNIVARSITII FINFINNEE KOLLEEJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOTAA, JOORNAALIZIMII SAB QUUNNAMTIITTII MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII

I. MARI GAREEN QAACCESSA AFOOLAA RAAWWII SIRNA GADAA ODEEFFAANNOO SASSAABUUF QOPHAA'EE

Marii garee irratti mirkaneeffannaa“Qaaccessa Afoola Jila Sirna Gadaa Oromoo Odaa Bulluq.”

1. Bifaafollawwan (faaruu, weedduu, Sirba, eebba, abaarsafi lallaba.) itti dhihaatan kunneen maal fa'i? Walaloodhaan afoollawwan kanneen faarsuu ykn jechuu ni dandeessuu? mee jedhaa!
2. Walaloowwan afoolaa kanaa jettan ykn faarsitan kanarraa maaltu hubatama?
3. Wantootni yeroo ammaa kana afoollawwan kun akka hinfaarfatamne (itti hin fufne)dhiibbaageessisan maalfa'i?
4. Egereen raawwii afoolaakanaa akka hin badneef wanti furmaata ta'a jettanii yaaddan maali?

Galatoomaa!

Dabalee-3

Gabatee 1: Ragaalee Odeeffannoo Dhiirotaafi Dubartootaa Walii gala

Ibsa: Dhi-dhiira	Dub-dubartii	Ab-abbaa	Go-gorsaa
Ja-jaarsa/jaartii	Ho-hojjetaa	Mis-miseensa	I/A-itti aanaa
Ha-Haroo	Rif- Rifeentii	A-Abee	Qo-Qonnaa
L-Lakkuu	Bo-Bonee	Od-Odaa	Ko-kombolchaa

TL	Maqaa Guutuu	Koorniyaa	Umrii	Miseensa Gadaafi jaarsolii biyyaa	Ganda irraa fudhatame	Guyyaa odeeffanno on fudhatame	Gahee Hojii	Odeeffannookenna (Qabiyyee)
1	Addunyaa Daammasaa	dhi	70	Ab/ Gadaa	Ko/Caancoo	28/07/09	Qo/ Bulaa	Fkn 19,31fi salgan yaa'ii
2	Abarraa Qinaaxxii	“	71	Ab/ Malkaa	Od/ Bulluq	15/09/09	Qo/ Bulaa	Fkn30fi Waa'ee Odaa Bulluq
3	Dabalaa Dheekkamaa	“	62	Go/Ab/Gadaa	Di/Kistaana	8/07/09	Qo/ Bulaa	Fkn ,2,14,32,10
4	Qixxeessaa Bal'is	“	73	I/A/Ab/Gadaa	Saqalaa 01	07/08/09	Ho/ Dhuunfaa	Fkn 26,27
5	Birruu Fiixaa	“	62	Barreessaa	Shaambuu	26/06/09	Hojjetaa	Fkn Fkn,5
6	Dagattee Daammasaa	du	103	Maanguddoo	Ha/ Aagaa	08/07/09	Maanguddoo	Fkn 11,15,24,30, 29
7	Fiixaa caalaa	dhi	75	Raaba	Ha/ Aagaa	08/07/09	Qo/ Bulaa	Fkn 14,17,18,20
8	Taakkalaa Gaanfuree	“	62	Ab/Adeemsaa	Shaambuu	12/6/09	Ho/WATAH	Fkn1, DhiibbaaGadaaBulluqIrraga'e
9	Dagoo Baashaa	“	65	Mis/Ab/ Gadaa	Rif/ Caabir	10/8/09	Qo/ Bulaa	Fkn 28,31
10	Warquu Dabaloo	“	75	Ja/ Biyyaa	Saqalaa 01	07/08/09	Daldalaa	DhiibbaaGadaaBulluqIrraga'e
11	Tuuchoo Daannoo	“	73	Ja/ biyyaa	A/Dullachaa	28/07/09	Qo/ Bulaa	Fkn 4,9,
12	Nagishoo Baayyisaa	“	74	Ja/ biyyaa	L/ Igguu	28/08/09	Qo/ Bulaa	Fkn 25,
13	Likkaasaa Hulluuqaa	“	72	Ja/ biyyaa	Od/ Bulluq	3/8/09	Qo/ Bulaa	Fkn 13,29
14	Waaqwayyaa Dhinsaa	“	74	Ja/ Biyyaa	Ha/ Aagaa	16/5/09	Qo/ Bulaa	Fkn 3,7,
15	Birqii Waaqjiraa	Dub	55	Ja/ Cifiree	Saqalaa 01	23/08/09	Ho/Dhuunfaa	Fkn 27
16	Magarsaa Dubbaalee	Dhi	33	Ho/ WAT	Shaambu 01	7/6/09	Ho/ WATG	Fkn 6,
17	Sooromaa Eddoosaa	“	42	Foollee	Ha/ Aagaa	16/06/09	Qo/ bulaa	Fkn 8,16,23,
18	Loomituu Addunyaa	du	54	Maanguddoo	Ko/Caancoo	18/08/09	Qo/ Bulaa	Fkn 12
19	Jaalataa Dabaloo	Dhi	76	Mis/ Gadaa	Bo/Abuunaa	12/06/09	Qo/ bulaa	DhiibbaaGadaaBulluq irraga'e
20	Tuujubaa Beeggii	“	78	Ja/ Biyyaa	Di/Kistaanaa	10/09/09	Qo/ bulaa	Fkn 34,

Gabatee keessatti *fkn*,kan jedhu qaaccessa boqonnaa afur keessa jiru agarsiisa.

Dabalee-4

Gabatee 2: Odeeffannoo Hirmaattota Marii garee

T L	Maqaa Guutuu	Koorniyaa	Umrü	Miseensa Gadaafi jaarsolii biyyaa	Ganda irraa fudhatame	Gahee Hojii	Guyyaa odeeffanno on fudhatame	Qabiyyee Irratti Marii”atan
1	Addunyaa Daammasaa	Dh i	70	Ab/ Gadaa	Ko/Caanco o	Qo/ Bulaa	Caamsaa 21,2009	✓ Sirboota lubaa, (fkn, 21,22) ✓ Adeemsa labsii labsuu keessatt afoola (fkn 35,36)
2	Dabalaa Dheekkamaa	“	62	Go/ Ab/ Gadaa	Di/Kistaan a	Qo/ Bulaa		
3	Taakkalaa Gaanfuree	“	62	Ab/ Adeemsaa	Shaambu	Ho/WATAH		
4	Birqii Waaqjiraa	Dub	55	Ja/ Cifiree	Saqalaa 01	Ho/Dhuunfaa		
5	Magarsaa Dubbaalee	Dhi	33	Ho/ WAT	Shaambu 01	Ho/ WATG		
6	Tuujubaa Beeggii	“	78	Ja/ Biyyaa	Di/Kistaan aa	Qo/ bulaa		

Dabalee-5

Faaruu Waaqaa Hambaa

*Hambaa hambaa yaa waaq hambaa,
Uumtee nun gatiinii,
Hambaa hambaa yaa waaq hambaa,
Dagattee nun buusiinii,
Hambaa hambaa yaa waaq hambaa,
Ijaartee nun diigiin,
Hambaa hambaa yaa waaq hambaa,
Kabdee nun buqqisiin,
Hambaa hambaa yaa waaq hamba*

Dabalee-6

Odaa Bulluq

*Odaa Bulluq dumbulq ayyaantichaahoo..hooo
Waagayyo roobee lafa jiiisee.....hoo..hoo
Namaaf sa'aan nu eebbisee.....hoo...hoo
Seesaa garaan buburraaqee.....hoo..hoo
Hin ta'u yaa seesaa.....hoo....hoo
Dhungaa afaan keessaa.....hoo...hoo
Lolli gabaa keessaa.....hoo....hoo
Qottan malee, loltan malee.....hoo...hoo*

Dabalee-7

Faaruu Dubartootaa (Mareewoo)

*Hoo yaamareewoo,.....Hoo yaa mareewoo
Hoo yaa mareewoo....Hoo yaa mareewoo
Naanna'ee Waaqatu nuun ga'ee.....nuun gahee
Nuu nahee waaqatu nuun gahee.....nuun gahe
Waaqayyo roobee roobee,Golboobee dhakaa guuteedhakaa guutee
Gooftaan nuuf nahuuf jedhee, kokkolfaa malkaa bu'e,....malkaa bu'ee
Saddeettan Gadaa ,gadaa abbeeketii бага siin gahe.....nuun gahee.
Ani maaramiin beeka, lafa deemtu diimtuudha,
Waaqa seentu biiftuudha,magaala martuun ceekaa
Diimtuu simaayyoo dhiigaa, manni maaramoo dalгаа,
Kan marmaaretoo argaa, yaa mareewoojedhama.*

Dabalee-8

Faaruu Ateetee

*Yaa Ateetee
Kan gingilchaa haateemoo,
Nooraa yaa aayyootoo,
Kan ililchaa baateemoo,
Nooraa yaa aayyoo too,
Aagni kee galee,
Faana naa gali mee.*

Dabalee-9

Elaa Booraa

*Elaa booraa yaabbee elaa boora
Elaa booraa yaabbee elaa boora
Boorri booraa.....elaa booraa
Yoonni yoonaa.....elaa booraa
Boorri tokkoo.....elaa booraa
Kan Abiisheetii.....elaa booraa
Abiishee Garbaa.....elaa booraa
Reebe reebeelaa booraa
Bishaan bishaan baasee.....elaa booraa
Ya agdaa dhuka sadii.....elaa booraa
Yaadamsaa mirga yaadii.....elaa booraa....*

Dabalee-10

Awwaaressee

*Awwaaressee lola goonni saafaa yoona
Awwaaressee lola goonni saafaa yoona
Qottaafilleen qottqq babattee keetu cabe
Loltaafilleen loltaa amantee keen dhabe
Awwaaressee lola goonni tarree galee.....Awwaaressee
Amma ifa baana yommuu Gadaan galee...Awwaaressee
Oromoo gootakoo.....Awwaaressee
Ilma abbaa Gadaa.....Awwaaressee
Duubatti hin deebinu.....Awwaaressee
Ni cabsinaa diinaa.....Awwaaressee
Loloosoo malqaqqoo.....Awwaaressee
Lolaan haafa guuree.....Awwaaressee
Lolaakaa dargaggoo.....Awwaaressee
Lolaafuu nu uume.....Awwaaressee
Awwaaressee lola goonni tarree galee
Amma ifa baana yommuu Gadaan galee.....*

Dabalee-11

SirbaSafuu Cabsuu⁷

Hoo ya foollee.....hoo yaoollee
Abbaan Gadaa buttaa qalehoo ya foollee
Hoo yaa foollee.....hoo yaa foollee
Duraan didnaan duubaan sale.....jedhanii sirbu.

Dabalee-12

Sirba Itti Makoo

Hoo yaa Itti Makoo Jabbilee loonitti maki.....ohoo,ehee
Hoo yaa Itti Makoo jabbilee loonitti maki.....ohoo,ehee
Yaa itti makoo, erga yoomii jabbilee loonitti makuu.....

Dabalee- 13

Sirba Dabballee

Dabballee dabboo.....Hoo yaa dabboo
Dabballeen afaan aannani.....oolchaan silгаа
Dabballeen daa'ima.....oolchaan silгаа
Waaq sii dhagahinna.....oolchaan silгаа
Dabbalicha dabboo.....oolchaan silгаа
Dabbalicha dabboooolchan silgas
Dabballoomakoooolchan silga
Adii dhiiga dibeeoolchan silga
Amalli nadhibeeoolchan silga
Akkoon akka jetteoolchan silga
Akkaan loli jetteeoolchan silga
Dabballee dabboo.....hoo yaa dabbo
Dabballee siidaa gaaraa leenca dhale maaltu tuqa.....phuuu...phuuu
Dabbalicha dabboo ooltan silgakoo naafidi.....phuu...phuuu
Dabballeen aannan hin jenneenaaf kenni aannan koo.....phuu..Phuu
Ani gadaafi ani kanaa jirti magaalli shagganaa.....phuu...phuu
Dabballee dabboo.....hoo yaa dabboo
Dabballee daa'ima kichuu Sali kan daa'ima diddu....oolchaan silгаа.

Dabalee-14

SirbaFoollee

Hoo yaa foollee karaan mana abbaa gadaa dhaqu kami ?
Hoo ya foollee Ani karaa hin beeku ya waaq karaa nu marra'i
Foolliyyoo roobaa birbirsi daraaree yaa foollee.....foolliyyoo roobaa
Foolliyyoo roobaa lubatu na waamee yaa foollee.....foolliyyoo roobaa
Foolliyyoo roobaa foollummaan kana kunoo.....foolliyyoo roobaa
Foolliyyoo roobaa joollummaan kana kunoo.....foolliyyoo roobaa

Foollee roobaa foolleen hoodaa.....foolleen hoodaa
Foolliyyoo roobaa hoodaafan dhufe..... foolleen hoodaa
Foolleen hoodaa hooda durattii..... foolleen hoodaa
Foolleen hoodaa qoodaafan dhufe..... Foolliyyoo roobaa
Yaa horiituu lassee leenci namrraa hin goru yoo nabe ...

Dabalee-15

Sirba Dooromaa

Dooriin dooraa yaa dooriyyoo
Saawwan dooromaa guba hin dheedani
Korma Abbaa Warraa dura hin deemani.

Dabalee-16

Sirba Lubaa

Hoo yaa foollee karaan mana lubaa dhaqu kami?
Hoo ya oollee ani hin beeku ya Waaq karaa nu marra'i.
Lafti barii'ee loonan yaasaa yaasaa.....Ohoo, ehee.
Luba baranaa yaa albaasaa albaasaa.
Faaruu malee hin dhahiinaa magaasaa
Beenaa ni dhaqna yaa ijoollee Gadaa warra Lubaa
Ganda warra gooftaa sigaan hagadumaa
Nyaadhaa dhugaan sagadumaa
Baakaa gubbaa manni lalisee
Haraqeen koddaanohoo,ehee
Daadhiin gongaana.....ohoo,ehee
Nuttijallisee.....Puu,Puu..
Amartii meetii Yaa gooftaakoo kun alamiikeetii.....puu,puu
Harka kootii shararaa shararaa.....puu,puu
Gadaan kootii baranaa baranaa.....puu,puu
Gurra abbaakootii adaraa naa faarsaa jaranaa.....phuu..Phuu

Dabalee-17

Sirba Lubaa

Hoffolii hoffoli wayyaa lubakoo hoffoli..... Hoffolii
Hoffoli wayyaa lubakoo.....hoffoli
Way saakumakoo..... .hoffoli.
Qadaada irboo.....hoffoli.
Ya jaarsa hirkoo..... .hoffoli
Gadaa baranaa.....hoffoli
Gadaa keetii.....hoffoli.
Kutaa naxalaa..... .hoffoli
Muraa washalaa.....hoffoli

Qadaada koddaahoffoli
Ya jaarsa soddaa.....hoffoli

Dabalee-18

Eebba Hawwii Nageenyaa¹⁴

Waaqa keenya si kadhanna nu dhagahi!
Kan nagaan nu bulchite nagaan nu oolchi
Kan nagaan nu oolchite nagaan nu bulchi
Waaqni hamaa nurraa haa qabu, tolaa nutti haa qabu.
Xinnaan keenya haa guddatu, guddaan keenya haa jiraatu.
Wallaalaan keenya haa beeku, beekaan keenya haa bulu.
Qilleensa hamaa nurraa haa qabu, rooba nagaa nuu haa roobu
Kormi cirrii haa ta'u, rimaan happee haa ta'u
Kan adeeme nagaan nuuf haa galu, kan maseene nuuf haa dhalu
Bakkalchi bakkee haa ta'u, bakkeen nagaa haa ta'u,
Dhugaan uummata keenyaaf haa deebi'u, jaalala nuuf haa baay'isu.
Gadaan keenya gadaa misaafi kan badhaadhinaa haa ta'u
Barri dhufu bara gammachuufi bara eebbaa nuuf haa ta'u.
Diin nu keessaa haa balleessu, tokkummaan keenya haa cimu
Gadaan roobaa naga'a, barri quufaa gabbina.

Dabalee-19

Eebba

Yaa Waaqa nagaan nu oolchite nagaan nu bulchi
Bakka nagaa nu oolchi
Dogoggora nu oolchi
Waaqa gadaa shananii
Waaqa odaa shananii
Waaqni malkaa shananii naggaa nu godhi.
Waaqa sagaltam garbaa
Waaqa salgan booranaa
Waaqa ciicoo gurraattii
Gurraacha garaa garbaa
Leemmoo garaa taliilaa
Tokkicha qixxee dhibbaa nagaa nuuf kenni
Waaqa dhisaa malee diriirte
Waaqa dhisaa malee dhaabattu
Kan sodaattu hin qabdu
sodaachiftee jiraatta
Ati waan dhabde hin qabdu
kan beela'e nyaachifta.
Kan si kadhateef laatta
Saba keenyaaf fayyaa kenni
Misooma keenyaaf eebba kenni
Gadaa keenyaaf milkaa'in kenni.....Ameen

Dabalee-20

Eebba Foollee

Hofkoli! Arfii si yaa baraaru!
Bineensa hamaa si yaa baraaru!
Galaana si yaa baraaru!
Dhibee si yaabaraaru!
Hiriyyaakee waliin nagaa sii yaakennu!

Dabalee-21

Eebba Araaraa

Hoffolaa, hoffola
Mo'aa malee hi mo'amiinaa
Addaafi addunyaa argadhaa
Oromoon aadaan bula, aadaan bulaa.
Akka aadaa keessan kabajjan, kabajamaa
Akka araara buustan, araarri siniif haa bu'u...

Dabalee-22

Eebba Foollee

Hofkolaa!, hofkolaa!, бага geessani!
Baga Gadaa abbaa keessaniitiin isin gahe
Ulee hofkolaa, caba sinnaa oolchu
Ija hamaa irraa hafaa, balaan sin hin argiin
Aannaniifi garaa ta'aa, wal jaalladhaa
Gadaa dhufuunis gahaa...

Dabalee-23

Eebba Jaartii Cifree

Ililshitee, waaqni uumaa бага ittiin sin gahe,
Hoffolaa, hoffolaa
Gadaan keenya milkii haa argatu.
Umrii dheeradhaa, gahaa raagaa,
lubni aangoorra nuuf haa bulu
Xiqqaafi guddaa keenya beekee haa bulchu

Dabalee-24

***Eebba yeroo WarriFoollee Galuuf ka'an*²⁰**

Bulaa nu bulfadhaa
Gadaan badhaadhinaa haa tahu....
Mo'aa biyya bulchaa
Afaan jaarsaafi jaartii beekaa

*Afaan diinaa beekaa
Afaan saba keessanii beekaa
Huraa lafa guutaa
Barri bara nagaa haa ta'u
Gadaan keenya gadaa nagaa haata'u
Qee'ee nagaatti gala.*

Dabalee-25

Abaarsa

*Dhalli kee saree gurraattii haa taatu
Dhalli kee yuuyyee haataatu
Lafa kee booyyeen haa dhaaltu
Dhalli siiif hin bahiin
Kan dhalate sii hin guddatiin.....jecuun abaaru.*

Dabalee-26

Arrabsoo

*Qeesiin yaabbate ganyaa
Of eeggadhu yaa sabanyaa
Daamaan fardaa kan eegeen qurquraa
Manaa hin qabu alaa hin qabu
Lubichi hiyyoomee kuboote gurgura
Hin tarsaasu surreekke
Hin barbaadu ani xuwwee kee
Yoo naaf kennite naa kenni
Gaanii gurra qabii
Yaa nama gadaa bookaa
Hoffoli gadaa boodaa*

Dabalee-27

Arrabsoo Sigabaa

*Yaa korma yaa kormaa
Handaaqqoo diimaa
Galgala iyyaa
Sigabaan jira marii'adhaa
Nuuf kennaa warri biyyaa
Yaa kittaa yoom surree taata?
Sigabaan asuma jira
Ija curree baasee
Soddaarraan soddaarraan
Laali mandara fugaa
Sigabaan shafxii baree
Foollee ruphisi chufaa*

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoonkoo armaan gaditti eerame, qorannoo kun hojii koo ta'uu isaa ibsaafi kanaan dura yuunvarsitii kamiyyuu keessatti qorannoon eebbaaf hin dhiyaannekan hin dhiyaanne ta'uu wabiilee qorannoo kanaaf dubbisee haala seera qabeessaa ta'een wabii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkaneessa.

Maqaa Qorataa: Olaanii Waaqwayyaa Dhinsaa

Mallattoo_____

Guyyaa_____